

KAMATE NA LJUBAVNE UZDAHE

ogledi o tankočutnosti

JADRANKA PINTARIĆ

SADRŽAJ

Magija prvog susreta	5
Bivši i neravnoteža ljubavi	13
Pjesnici, silovanje muze i sjene <i>ars poeticae</i>	24
Rastanak ljubavnice	30
Bez prisnosti ljubav umire	33
Neduznost stare ljubavi	38
<i>Doći će moj zmaj jednog dana... (Sve princeze i poneka guščarica)</i>	43
Jedanaesta zapovijed	51
O lubenicama i dijamantima	58
Sve valja iznova izmaštati	66
Strahomrak	70
Mudrost	79
Hoćeš li se šapiti	84
Selidba – mala smrt i novi život	88
Jed i put kapi vode	94
Površnost u svijetu simulakra	98
Nečistoća i duševna čistoća	103
A jel' vi jedete živu janjad?	107
Rasprodaja i duhovite žene	111
Prozac, ili na čemu god da si ti	114
Šlajm u plućima i šlajm u kurikulumu	119

Zablude o mjeri za mjeru	123
O autorici	128
Impresum	129

Jani i Marti

MAGIJA PRVOG SUSRETA

Jednom davno — kad se još nedužnu dječicu podučavalo da filozofi svijet ne trebaju samo tumačiti, nego i mijenjati — nasjela sam na štos i povjerovala kako ću u toj promjeni i sama sudjelovati budem li ovladala potrebnim znanjima. Marno sam čitala za to propisanu literaturu i pohađala predavanja. Ipak, istinu govoreći — uvijek je to bilo isključivo sa stajališta pasivnog promatrača, nikad dalje od *gruntanja*. Da stvar bude gora, to me područje počelo zanimati tek nakon što sam, dobrovoljno, pisala seminar o pojmu *ahimse* — konceptu nenasilja iz drevne indijske tradicije s kojim je Zapad upoznao Ghandi. U to su mi vrijeme ruku dopale i knjige domaćeg filozofa koji je onomad već pomalo bio na silaznoj putanji s trona disidenta i žrtve sustava. No, njegova je priča još kružila, imao je stanovitu karizmu, knjige su išle iz ruke u ruku. Budući da vjerujem kako ima knjiga koje mi u život dolaze u točno određenom trenutku e da bi mi se razjasnilo što bilo jest, e da bi mi nešto poručile ili me pripremile za ono što će doći, tako se vjerojatno zbilo i s knjigama filozofa koji je volio citirati prozaike i pjesnike. Tada nitko tako nije pisao — na otvoreni poetski diskurz u filozofiji službena akademska (partijska) bratija nije gledala samo s prezirom i gnušanjem, nego i uzvratila izgonom iz akademske zajednice. Želeći ostati vjeran izvornoj misli o sveopćem bratstvu, smatrajući se izravnim baštinikom svih prethodnih slobodnih štovatelja Mudrosti, Profesor je (tako ćemo ga odsad zvati) odlučio preuzeti ulogu Žrtve. Ipak prigodno, doduše ne i pogubno. Budući da je ostao bez posla u glavnoj republici, prigrllila ga je susjedna, navodno, širokih obzora, naprednijih nazora i sl. (Uzgred, danas se čovjek ne može oteti dojmu da je sve to bilo negdje izrežirano.)

Očaralo me to „pletivo“ umješno štrikano od niti teškokalibarske teorije i milozvučne potke književnosti, koja bje mi životnom miljenicom. Profesorove knjige počivale su uz moje uzglavlje. Osobno sam ga upoznala dvije-tri godine poslije na nekom onodobnom opskurnom simpoziju ili što-već-da- je-bilo, na koji sam dospjela pukim slučajem (slijedi iz 1. i 2. premise da zaključak nije kako su poradi Sokrata svi ljudi smrtni, nego da nema slučaja — što god da Aristotel reče o tome). Ne sjećam se točno, ali mislim da ipak nisam zurila u njega poput zaludene šiparice, jasna mi je samo slika kako ga nekolicina nas prati na skromni provincijski kolodvor večer prije službenog završetka simpozija. Dok se probijamo kroz vrevu šetača, u jednom časku on kaže: „Nije pravedno da se mlada bedra okrznu o moja stara.“ Tren prije moje se bedro kraće od treptaja oka nehotice okrznulo o njegovo sklanjajući se nekom trapavom prolazniku. Moja uzbuđenost tom slikom, tom predodžbom

umah nastalom u dubokim slojevima imaginacije, imala je snažniji erotski naboj od prizora u sjeniku iz filma *Svjedok*, kad Harrison Ford i Kelly McGillis, vrijedno je spomena jer mi uvijek zatitra neka struna, zaplešu uz pjesmu Sama Cookea *Wonderful World*:

*Don't know much about history
Don't know much biology
Don't know much about a science book
Don't know much about the French I took*

*But I do know that I love you
And I know that if you love me too
What a wonderful world this would be*

*Don't know much about geography
Don't know much trigonometry
Don't know much about algebra
Don't know what a slide rule is for.*

*But I do know that one and one is two,
And if this one could be with you,
What a wonderful world this would be.*

*Now I don't claim to be an "A" student,
But I'm trying to be.
So maybe by being an „A“ student baby
I can win your love for me. ... itd.*

Onomad, taj film nije postojao. Niti sam ja znala za pjesmu. Kao ni on. Još manje za sigurnost u izvjesno, za formulu „neizbježno u životu“. Međutim, svijet je postao čarobnim jer sam znala da on zna kako su se nama okrnula bedra, nehotimično ali sudbinski neizbježno. Ništa nije bilo izrečeno. Ne bi bilo ni primjereno. On je bio profesor s karizmom, zrelih godina; ja sam bila apsolventica, nezrelih godina. Nismo se čak ni pogledali. Nije bilo potrebno. Nije bilo hitnje. Već će biti što biti mora. *Naslutiš tu vrstu sigurnosti...*

Drugi put smo se, nakon valjda više od pola godine, susreli kod zajedničkog prijatelja. Na kraju ga je okupljeno društvo opet pratilo — uvijek je uživao posebnu pozornost, možda ne baš do detalja onu kojom se obraćamo, politički korektno rečeno, osobama s posebnim potrebama ili stradalnicima, ali sličnu — jer nam po nečem nije bio sličan — imao je status

Žrtve. Mi smo to tako osjećali, a on je uživao u statusu povlaštenog, u bilo kojem pogledu. Barem u tom pogledu. Valjda takvim disidentima trebaju sve te oči uprte u njih i promišljena obazrivost. Počelo je kišiti i sklonili smo se pod strehu u nečiji vrt prepun cvijeća i ruža. Čekali smo da kiša prestane, a Profesor mi se u jednom trenutku, ničim izazvan, zapravo u kontekstu prilično sladunjavo (da ne velim patetično), obratio: „A kako vas majka razlikuje među svim tim cvijećem?“, na što sam, meni posve nesvojstveno, ispalila: „Prema trnju, Professore, prema trnju!“ Ostali su ostali zbunjena pogleda. Kako je i pravo.

To je bio naš tajni znak. Kako i zašto — pojma nemam do dana današnjega, a prošlo je više od jednog života. Čak se više ne sjećam kako smo se napokon našli nasamo, kako smo naposljetku učinili ono sudbinsko što čini odnos žene i muškarca izvorom vječnih misterija i napregnutosti, nadahnuća i trvenja, sreće i nevolje. Ne sjećam se, zato što to zapravo i nije važno. Čarobni prah očuđenja bio je prosut po nama. Dogodio nam se *susret*. Sljedeće čega se sjećam jest plakat za njegovo davno održano predavanje u nekoj federativnoj zabiti, zalijepljen na unutarnjoj strani ulaznih vrata njegova stana, na kojem je debelim masnim slovima pisalo „Život je susret“. Predavanje je bilo o filozofiji dijalektike, a nama se dogodio nedijalektički „susret“. U životu, ne filozofiji. Vječna, što će reći: i dalje živa, šiparica u meni bila je opčarana, zatravljena, ushićena. Voljeli smo se fizički i metafizički. Voljeli smo se kao da smo prvi XX i XY kromosomi na Zemlji, bez ijednog sebičnoga gena. Bez fige u džepu. Voljeli smo se kao da nam je prvi i posljednji put. U to doba možda pomalo (eufemistički rečeno) sablažnjiva razlika u godinama nije nas priječila u prožimanju duha i tijela, u dijeljenju iskustava, u gorljivoj predanosti susretu koji nam se dogodio. Životnom susretu. Susretu za život. U malenu stanu loše i turobne socijalističke novogradnje, na vratima kojeg je masnim slovima na plakatu pisalo „Život je susret“, događala nam se izrazito „lična“ ne-epohalna ljubav, susret dvaju bića. Predavala sam mu se predanošću genetske mi pretkinje iz južne Somalije, uzimao me posvećenošću drevnih sibirskih šamana. Postajali bismo alkemijski eterični. Sama bi pomisao potakla lučenje sokova, pogled je palio kožu, lahorasti dodir uzrokovao ekstazu... I tako u nedogled. Naizgled. Tek nakon mnogo sati iscrpljenosti, uzeli bismo vode i nekoliko kockica čokolade, staromodne *tuti-fruti* čokolade (onodobnog nadomjestka za hranu bogova i drugih besmrtnika). Potom bismo u istoj postelji, natopljenoj našim činima, čitali klasike filozofije i tumačili pojmove. Ili kazivali naglas klasične pjesnike kao *dug užitku*.

Sporili bismo se i bistrili misi i iz Kierkegaardova *Dnevnika zavodnika* — ne želeći tamo pronaći podudarnosti vlastite priče, nego naprotiv univerzalnost kategorija u koje bismo se mogli uklopiti: „Ima nečeg duboko ironičnog u tom odnosu. Onaj dio, koji je ovdje zapravo

samo zbog onog drugog, prividno je važniji. Muškarac je, doduše, onaj koji 'oslobađa' (prosi), ali žena donosi odluku. A kada se žena osjeti svladanom, a muškarac pobjednikom — taj pobjednik sagiba glavu pred svladanom. To je paradoksalno, a ipak prirodno: bilo bi nezgrapno, i dokaz pomanjkanja duhove erotike, kad bi se htjelo prijeći preko nečega što se događa neposredno i samo po sebi.

Postoji dublji razlog: žena je supstancija, muškarac refleksija. Ona odlučuje, ali je on izaziva. Njegova je prosidba fraza, njezina odluka samo odgovor. Tako je muškarac u jednom smislu nešto što je više nego žena, u drugom pak nešto što je manje.“

Krasno, rekla bih — i osporavala mu sve do posljednjeg daha i ljubavnog uzdaha. To su oni predivni, nedužni trenuci *Susreta* s drugim bićem — kada želimo, pa katkad i jesmo, biti bolji od sebe; kad u tom drugom biću, što bi rekla Marina Cvetajeva, ne vidimo čovjeka kakvim su ga stvorili roditelji, nego kakvim ga je zamislio Bog — pa tako i sami nastojimo postati onakvima kakvima za sebe zamišljamo da smo trebali biti (stvoreni), da smo mogli — samo da nas je netko tako volio, da smo nekog voljeli, da smo se prožimali. Bacamo se bez padobrana s visine do 16000 fita — znajući da nas dolje čekaju sigurne ruke. Tresemo se od straha i silnog zadovoljstva istodobno. Trudimo se, dajemo se, silno smo pažljivi i pozorni — osluškujemo to drugo biće i nastojimo mu ugoditi, ići niz dlaku, preduhitriti mu želje i misli, ako smo bolje sreće. Ustreptalo očekujemo reakciju, prešli bismo sedam brda, „skočili u vatru, u vodu, u nabujalu rijeku“ — kako bi se mogao nazvati takav pohod kad ne marimo za posljedice.

No, da se vratim Profesoru i Šegrtici. Nismo se razmetljivo javno producirali u bliskim nam društvenim krugovima, ali ni skrivali. Nije bilo razloga za to: njegov je brak davno bio definitivno i formalno skončan, prostorno daleko, a ja nisam imala prtljage. Nije bilo bogme ni prilike za pokazivanje: ionako nikamo nismo išli. Tu i tamo na kakvo filozofsko predavanje ili u nabavku friške literature. I dok trepneš, od strastvenih ljubavnika smo postali zamalo običan par. Paru su drugi parovi rijetko dolazili u goste — jer filozofi su samotnjaci — i par je drugim parovima rijetko odlazio u goste — jer vrijeme valja trošiti korisnije nego na isprazno blebetanje. Filozofi su također skloni i askezi, pa i osebujnoj sebičnosti — treba im mnogo vremena za bavljenje isključivo sobom i svoj im mislima, osobi, temama. Stoga smo živjeli više nego skromno — jer ne valja podlijeagati jeftinim potrošačkim porivima, gnusnoj manipulaciji propagandnih poruka, ispraznosti izvanjskoga. I tako, odveć brzo sve se zapravo pretvorilo u rutinu. A ipak, potrajala je — jer dugo se hranila mitologijom/magijom prvog susreta.

Eh, ta mitologija prvog susreta! Eto to je ono iznimno važno u svakom dubokom, produhovljenom i trajnom ljudskom odnosu — njegovanje mitologije prvog susreta. Uvijek iznova, kad god su okolnosti nalagale, živopisno smo uprizorivali, pročešljavali smo i minuciozno opisivali svaku detaljnost svake stotinke sekunde početnih susreta, razgrađivali mikronskom preciznošću situaciju u kojoj su se „bedra okrnula“ — „pogledi zaiskrili pa poniknuli“ — „intuicija bljesnula“, istančane nijanse u doživljaju i tumačenju tih trenutaka, svaku kap kiše u slučajnom vrtu s ružama koje su imale trnje, nijanse u gestama i sve registre glasa. Kad bismo naslutili prijetnju da bi nam se ljubav mogla sparšiti, obilno bismo je zalili eliksirom prvog susreta — pa bi odmah živnula.

Nije tajna: u svakoj je ljubavi važna mitologija/magija prvog susreta, katkad i presudna za razvoj i opstojnost odnosa. To je humus na kojem ljubav raste — pa što ga više ima, to joj korijeni budu dublji i biljčica čvršća, žilavija, trajnija; što hranjiviji — to biljčica snažnije buja i ne gubi intenzivnu boju lišća u kojekakvim mijenama. Na mitologiji prvog susreta može se katkad zadugo umjetno održavati i ljubav koja je odavno mrtva ili je pak bolje eutanazirati ju jer je poprimila zloćudne oblike. To je dragocjen zajednički početni miraz dviju duša od kojeg mogu stvoriti gol em kapital ili ga isto tako zajedno prokockati, potratiti na trivijalnosti, razrijediti u ništavnosti beskrajne običnosti. Mitologija prvog susreta, to je onaj alkemičarski kamen mudraca svakog ljubavnog (što znači i prijateljskog, jer prijateljstvo nije manje vrijedna nego „samo“ drukčija vrsta ljubavi) odnosa koji ljubavnici odveć olako previde — jer njime mogu, baš kao u bajci, „abraka-dabra-ćiribu- ćiriba“ izvoditi čuda — usmrćivati i oživljavati to neopipljivo ali stvarno ili pak imaginarno biće zajedništva. Tko zna zašto je tome tako i je li to netko mudriji od nas tako odredio, ali čarolija prvog susreta uvijek je osobita, rjeđe i doživotna.

Dogodi se da vas netko ili nešto očara zakratko ili možebit i za velik dio života, (samo) iznimno doživotno, da robujete tom osjećaju očuđenja kraće vrijeme, da vas mahnito obuzme poput zloduha. Čarolija prvog susreta poprima najrazličitije oblike: rođakinji neke moje znanice njezin je fatalni „Budući“ ubacio kutijicu šibica sa svoj im brojem telefona kroz vrata tramvaja koja su se upravo zatvarala; kola urbana legenda o Princu koji se pojavio kad je žena sišla u šlafroku pred zgradu baciti smeće u kontejner (ne zna se je li imala i viklere na glavi); navodno (*The*) Facu možete sresti ako se rastreseni zabušite u uličnoj gužvi u najprivlačniju osobu na svijetu. Eto na primjer, ja sam svoju (u tom trenutku!) životnu ljubav spazila dijagonalno preko križanja neke provincijske zabiti na kojoj su se parkirali autobusi sa sudionicima književnog simpozija; moja je prijateljica pošla u turističku agenciju uplatiti putovanje s kolegama i pomislila kako ima nešto u liku gospodina koji je sjedio sa strane i

tobož ravnodušno mrko gledao naokolo; neki moj rođak u svatovima svoje nećakinje zamolio je za ples prijateljicu mladenkine prijateljice i zakvačio se doživotno; život je prepun takvih, obično se smatra patetičnih priča, koje prezire visoka književnost a obilno rabi i zlorabi trivijalna. Riječ je o ćiribu-ćiriba kad se susretnu takva dva pogleda. Fluid prostruji, kemija je na djelu, iskre frcaju. Sigurni ste pritom: „to je to“ — samo katkad valja pričekati da vidite *kako* će se dogoditi. A to nije nevažno. Ako se malo dodatno zapetlja, ako dramaturgija poprimi elemente sudbinskih razmjera, ako se poklope slučajnosti koje dovode u pitanje princip kauzaliteta i uobičajene psihološke zadanosti svakodnevice — tada dobivate početak vlastite, privatne, raritetne romaneskne fabule zbog koje vam kičmom prolaze trnci, dlanovi se znoje, obrazi žare, luče se sokovi nadraženosti... Ostvarenje je tada samo pitanje vremena, umješnosti i odvažnosti sudionika, možda strpljivosti ili mudrosti, katkad i odrješitosti ili pustolovnosti. Što god bilo — u konačnici će se hraniti žumancem mitologije prvog susreta. Negdje sam pročitala i upamtila: „Savršena ljubav doista je rijetka... Zaljubljeni uvijek moraju imati profinjenost mudrih, prilagodljivost djece, osjetljivost umjetnika, razum filozofa, smirenost svetaca, snošljivost učenjaka i snagu samopouzdanih.“ Eh, a većinu toga imamo u početku: razigrani smo kao djeca, osjetljivi, velikodušni, sigurni. Potom da bi opstala, savršenoj ljubavi tek znatno poslije treba razum, mudrost i spokoj — ali ne pukog knjiškog ili teorijskog nego životno-iskustvenog porijekla.

Doista — što je život nego susret. Susret s bićima koja zavolimo od prvog pogleda i s bićima koja mrzimo do zadnjeg pogleda; s bićima koja su nam nekrvni srodnici i s bićima koja su nam krvni neprijatelji; s bićima koja se uvijek skrivaju iza nekih krinki i s bićima koja se bolno izlažu pržećim pogledima; s bićima koja nam donesu svjetlosti nekih novih sfera i s bićima koja nas gurnu u mrakove nespoznatljivih dubina pakla. Srednji registar kao da se ne računa — ne ulazi u (osobnu) povijesnu bilancu ili barem ostaje u pozadini i pričuvi. Upravo zato život jest susret — uzgrednosti se ne bilježe. Susreti vam promijene život, a one o koje ste se samo okrnuli — zaboravite.

Kvaka je u tome što magija prvog susreta ne može djelovati zauvijek, što se zaliha čarobnog eliksira vječne zanesenosti može potrošiti. Neki je brzo potroše, rijetkima traje doživotno. Moguće je i postati ovisnikom o hormonima početnog ushita — onda vam slijedi sudbina don Juana — stalno i iznova samo osvajanjem podizati razinu adrenalina i feromona, a nikad ne ostajati i ustrajati. No, za takve osobe život nije susret nego niz sudara. Elem, kad se istroši ili ofuca poetika mitologije prvog susreta, kad njezine priče više ne pobuđuju maštu niti dočaravaju osobito zajedništvo dvaju bića, otada se piše — proza.

Tako se ni Profesoru i meni nije posrećilo. Kad sam ja, u skladu sa svojom dobi od jedva četvrt stoljeća, poželjela nešto više od asketske filozofske jednostavnosti — naizgled čak banalne stvari poput televizora, odlazaka u kino, na koncerte, kupovinu kakve modne krpice, neposlovno putovanje — život s filozofom postao je nemoguć. Nije bilo kompromisa. Kad je pak to sve skupa postalo mučno, u skladu s nepodnošljivom lakoćom svojih godina, rekla sam dosta, želim živjeti pravu zbilju a ne posthegelijansko naslijeđe. Moj je Profesor bio jako patetičan na rastanku, kleo se u neke kategorije vječnosti (koje moja mladost ne samo što nije mogla pojmiti, nego niti uzeti za ozbiljno). Suze su kanule iz njegova oka (što je mojoj bahatoj mladosti bilo patetično odbojno). Na žalost, od njih nismo mogli početi pisati nikakvu mitologiju (čak ni s mojom mladenačkom sklonošću idealizacijama). Bile su odveć bezbojne i hlapljive. Usprkos tome što sam znala da filozof Voltaire zapisao je negdje kako su suze nemušti govor žaljenja.

Naime, kad nestane magije i mitologije prvog susreta, više nema tog stvarnog ili simboličnoga govora žaljenja koji je može oživiti. Osjetljiva biljčica zvana *Susret* sparui se i polako (ima slučajeva kad je to i naglo) uvene. Tada se Princ pretvori u kreketavu krastaču; (*The*) *Faca* postane molijerovska tvrđica ili ljubomorni mletački ubojica; Onaj Pravi je samo prikriveni Casanova koji skuplja žrtve za svoj raboš; Vječni Jedini postane puki papirnati rupčić za hunjavicu. [Rodno, sve vrijedi i obrnuto, za neosvijestene i zadrte valja napomenuti.] I tako namjesto slatkog otrova Kupidonove strelice, strefi nas pogibeljno utapljanje u opasnim i mutnim vodama ne-ljubavi ili se nasučemo u plićinama trivijalnosti. Tražimo u tom nekoć ljubljenom biću ono za što smo dotad bili slijepi. I najednom — sitni nedostaci postaju neoprostivim manama, šarmantne osobine pretvaraju se u pogubne crte naravi, živopisne osebnosti postaju patološke nastranosti. Paleta svijeta se utišava, blijedi, katkad posivi. I tako bude zdenfana, do sljedećeg *Susreta*.

No, oni mudri ili rođeni pod sretnom zvijezdom znaju kako u maloj bočici očuvati opojni napitak magije prvog susreta. Kako ga spasiti od ovisničkog naprasnog trošenja, kako svaku kaplju pomnjivo raspršiti u pravome i nikad zaludnom trenutku, kako vijek trajanja produljiti u nedogled. Jesu li to oni o kojima govore pjesnici ili pak filozofi poput Platona ili Kierkegaarda, nije stvar učenosti nego nekog faktora koji do sada nisu uspjeli spoznati ni filozofi ni teolozi ni prirodoslovci ni psiholozi ni opsjenari svakojakih vrsta. I bolje da je tako, jer kad bi sve te nespoznatljive stvarce počeli prodavati na policama trgovačkih centara na rubu grada — svijet bi bio banalan koliko i pohlepno šopingiranje bez konca i smisla. A ovako — uvijek se nadamo da neka vatra što planula je u samo jednom ukrižanom pogledu ima smisao viši od biološke zadanosti našeg bića, da su se dva bedra okrznila zato što je

Univerzum tako htio za svoje svrhe, da je jedan ples bio za vječnost zvjezdanoga svoda. I kad sestru svoga srca susretnete u prijevodu, i kad Kastor nađe Polideuka virtualno, i kad neki drugi Abelard i Heloise odustanu od svjetovnosti; i kad prepoznate isto u Cesarićevu stihu iz gimnazijskih dana „Naić na ruku toplu i spremnu / Da stisak mi drščući vrati?“

BIVŠI I NERAVNOTEŽA LJUBAVI

Love and time—those are the only two things in all the world and all of life that cannot be bought, but only spent.

Gary Jennings

Bivše — glagolski prilog, nastao od biti, a može značiti i prošli, nekadašnji. Mala, obična riječ, gramatički i pravopisno bezazlena — kad se nauče rodovi, zapravo se nema što pogriješiti. U gotovo svačijem je životu to međutim riječca koja ima (tamnu) masu tako skrivenih značenja, da joj stvarno tijelo plovi ispod površine (kao u prave sante leda) i ima tako začudna značenja da mogu eksplodirati u neviđene oblike i intenzitete kao neispitana podvodna mina ili nagazna kopnena. Ako je neprimjereno spomenete, može nastati krater uslijed eksplozije, a katkad bude i krasan prštav, raznobojan, bučan, čak kričav vatromet.

A čemu sve ne pridajemo oznaku „bivši“! Bivše su ljubavi u koje ste se razočarali — najblaže i romantičarski rečeno; bivše ljubavi u koje se niste razočarali nego ih pogubno idealizirali; bivši muž koji vas je gnusno prevario, recimo s najboljom prijateljicom ili ružnjikavom tajnicom u poduzeću s kojim je surađivao; bivša žena koja vas je ostavila zbog drugog, primjerice bogatijeg, mlađeg, mišićavijeg; bivša svekrva koja je odgojila vašeg bivšeg Edipa, kojem je samo majčica umjela po volji kuhati; bivša punica čije je urokljivo oko govorilo da niste dovoljno dobri za njezinu princezu; bivša šogorica koja je stalno otrovno podbadala nedužno trepćući; bivši suradnici koji su vas izdali čim im je bilo isplativo i/ili naplativo; bivše prijetvorne i ljubomorne prijateljice koje su vam zavidjele na svemu i nisu više mogle trpjeti posljedice vlastite umišljenosti bez pokrića ili kompleksaške inferiornosti; bivša država koja vas je ostavila na cjedilu; bivša vlast koja vam je obećavala skinuti zvijezde s neba; bivša firma u kojoj ste ostavili najbolje godine da biste dobili *vritnjak*; bivši šef koji vam je pio krv na slamku za svaku sitnicu i kojem biste rado plesali na grobu; bivši susjed koji je imao tulum baš kad ste vi mrtvi umorni umirali za malo sna; bivši *šulkolege* koji se otužno razgaljeno na godišnjicama mature hvastaju otužnim uspjesima; bivši susretljivi i poštteni automehaničar (upozorenje: nema nečeg takvog na kugli Zemaljskoj!) zbog kojeg vam je propala *getriba*; bivša trafikantica iz kvarta koja vam je stavljala na stranu cigarete onih davnih godina nestašica, kad je pušenje bilo društveno prihvatljiva navika i tako dalje, i tako dalje, i tome slično. Unedogled.

Pa ne kažu li onda s pravom da je naše sjećanje poput groblja, često napuštenoga. Golemoga. Ima na njemu zaboravljenih i u korov zaraslih humaka, a bogme i nepokopanih trupala s mnoštvom crva, voštanih figura, kostura koji nikog ne straše, mumija i zombija, klonova i androida (najčešće kamena srca, metalne duše i hrđava mozga). No, nikad se ne zna kada će neki od humaka jednoga dana biti otkopan — zato što je nekom „forenzičaru“ iz naše sadašnjice trebao podatak o prošlosti. Ili će se sjećanje samo, poput kakva zombija ili vampira, uzdići i uzburkati uzduh zbilje. (Tja, na žalost, i zlodusi se katkad probude.)

Da, da, sjećanja kao takva — to je manje-više jasna stvar, ali muče me ipak oni sadržaji s glagolskim prilogom „bivši“. Osobito oni koji se tiču snažnih, ustrajnih osjećaja. Zašto je u njima vezano toliko energije, toliko emocija, toliko same srži našeg života? K vragu, zašto na njih trošimo toliko vremena i neprospavanih noći, prinosimo im žrtvu u vidu čira na želucu (one pogubnije bolesti ne želim ni spomenuti), kiseline u grlu, srčane aritmije? Smišljamo minuciozne i perverzne osvete, vodimo zaludne unutarnje rasprave, ne zaboravljamo i vrijeme ništa ne izliječi...

Moja prijateljica, a koliko znam nije mi bivša (premda možda bude kad se prepozna u tekstu), svojeg je bivšeg zvala „pokojnik“. Čovjek je dakako bio živ živcat, ali što se nje tiče, bio je *pokojan*. Ima tu mnogo simbolike i asocijacija svakojakih nagnuća, pa ipak mi se čini da je najvažnije to kako je tim činom — nazvavši nekadašnjeg muža pokojnikom — željela započeti nov život, neopterećen živim čovjekom koji ti može banuti na vrata kad se sjeti i umah izazvati novo traumatsko iskustvo, nego tek sa sjenom osobe čiji te duh može, ali ne mora nužno, pohoditi. A ona se umjela nositi s duhovima. Duh bivšega možda je neko vrijeme uspijevaao raditi sjenu nad njezinim životom, ali naposljetku je sjena izbljednula i ostao je samo sjajan duhoviti nadimak „pokojnik“.

Meni, za razliku od nje, loše ide sa svakovrsnim „bivšima“, a bogme i s duhovima; istanjuju mi živce, uzrokuju nesanicu i zagorčavaju život. Tako su, ne s vremenom nego brzopotezno, svi bližnji mi naučili da „bivšeg“ u mojoj prisutnosti ne smiju spominjati, ni imenom ni pridjevom niti ikakvom delikatnom i dalekom asocijacijom. Svi se pravimo kao da nije ni postojao, kao da je neka vremenska rupa u mom životu. Poput djeteta kad pokrije ručicama oči i kaže: „Nema me.“ Čisti filozofski solipsizam. Ili diskontinuitet u vremenu. Spoznaja da je na kraju ispao šonjo i žmukler, te stekao nadimak Stronzo, ipak djeluje otrežnjujuće i uklanja naj okorjelije ostatke zapečenih slojeva sentimentata. Ili — „što te ne ubije, to te ojača“.

Tja, slušajući prijatelje i sjećajući se vlastitih iskustava lako se za trenutak utješiti, ali opet

ostaje činjenica da se s duhom prtljage „bivšeg“ moramo suočiti i onda kad nema nikog da nam odvрати pažnju ili jasne slike gadosti da rasprši nostalgiju. Može to biti vrlo banalno, da budem iskrena, recimo iz vlastita primjera: kad na radiju svira „naša“ pjesma, kad je na televiziji „naš“ film, kad dođe „naše“ godišnje doba, kad se vozim „našim“ cestama, odlazim na „naša“ mjesta. (Tako bljutavo sladunjavo, ali kad su uistinu iskreni, takve stvari priznaju i oni dokazano okorjelo cinični ili uvijek srca kamenoga.) Eto, mogu izbaciti sve stvari iz kuće koje me podsjećaju na „bivšeg“, mogu izbjegavati sva mjesta na kojima smo bili zajedno, mogu ne viđati ljude koje smo zajedno susretali, mogu čak melodramatično pobacati memorabilije ili srce drapateljno rezuckati fotografije, mogu mikroskopirati sve njegove mane, gnusne karakterne crte, ništavnost, čak postupke ili osobine zbog kojih me je danas sram što sam ikada govorila da volim takvu osobu, ali uvijek ostaje stanovita količina „x-faklora“ koji izmiču svakoj kontroli „okidanja“ sjećanja i sentimentalne nostalgije.

Premda bi nam život bio lakši kad bismo o bivšima govorili sve najbolje, kako se mudro zbori o mrtvima, čini se da vlada upravo suprotna praksa. Pravilo je da, što god to bilo, „bivše“ automatski znači da nije valjalo i da ga treba što temeljitije i brže izbaciti iz svog života. Čast iznimkama. Otud rezanje i paljenje fotografija, uništavanje stvari, okrutno prepričavanje najintimnijih detalja, gnjev pravednika. Antropolozi kažu da, primjerice, na simboličnoj razini taj obred rezanja fotografija postoji u mnogim kulturama (čak u voodoo obredima), a suvremeni psiholozi pak da je to posve legitiman i „zdrav“ način prevladavanja traume. Zamislite što bi tek bilo kad bi se u špecerajima prodavali bacači plamena?

E u tome je kvaka: čini se da su, barem u početku, ti bivši/bivše trauma, u većini slučajeva. Recimo da je račun veze/ odnosa/braka bio već u debelom minusu — plaćali ste zelenaške zatezne kamate. Stoga sada em morate vraćati dugove, em se za početak valja vratiti na nulu, a plus se čini kao puki dalek san. Duhoviti odmak doima se učinkovitim obrambenim mehanizmom, ali kad se osjećate skršeno, izdano, smlavljeno, prevareno, slomljeno, dotučeno, mizerno, opljačkano — nije vam uvijek do šale. Radije biste pouzdan bacač plamena. I ne biste se pozivali na talijansku poslovicu o osveti kao jelu koje valja kusati hladno. Psihoterapeuti upozoravaju kako puke navike (poput: da postelja nije pusta i hladna, pogodnosti kućnog komfora ili pritiska sredine), svakodnevnosti praktičnosti (muškarac će vam naći dobrog automehaničara; ili rodno obrnuto: žena u svoj im rukama drži stotine finih niti na kojima visi život ovisnog muškarca: od jutarnjeg izbora košulje i kravate do upisa djece u školu i darova za njegova šefa), ustaljene komotnosti (joj, tko će se sad seliti, tražiti novi stan, vikendicu... partnera za život — kad su ionako svi isti/iste) i sl. nemaju veze sa stvarnom ljubavlju, prisnošću, privrženošću, postojanim snažnim osjećajima. Postoje

tapecirane zamke naše psihe u kojima se skrivamo od suočavanja s porazom, prazninom, nigidinom, samoćom. Naposljetku i sa samom/samim sobom.

U sveznajućim priručnicima za samopomoć u takvim situacijama kažu da: 1. morate racionalno srediti imovinska i poslovna pitanja (što uključuje zabranu da romantičarski glupo kažete kako vam nije stalo do materijalnih dobara — jer se na kraju uvijek pokaže kako je druga strana bila više nego dobro upućena u takvu „prizemnu“ tematiku); 2. sabrati se, posvetiti se sebi i svome duševnom i tjelesnom zdravlju (ne morate nužno prepisati imovinu scijentolozima ili preseliti se na Tibet); 3. preispitati se iskreno želite li se zapravo osvećivati, družiti ili izbjegavati bivšega — diskretno će vam sugerirati da se okanite svega bivšeg (zbog čega, naravno, nećete prodati obiteljsku kuću ili stan ili baciti u smeće omiljene stare papuče); 4. očistite svoje životne „ormare“ — naime, kao što s vremena na vrijeme iz ormara izbacite odjeću koja vam više ne pristaje ili vam se ne sviđa, tako valja napraviti i veliko spremanje ljudi s kojima se družite ili prijateljujete — jer možda ste neke „prerasli“, a drugi vam se više ne uklapaju u stil (osobito oni koji vam drže prodike namjesto da vam daju podršku); i 5. postavite pravila i poštujete ih, kakav god neodoljiv izazov bio pred vama: pun mjesec, mlada blaga noć, opojno vino, varke sjećanja (uf, nemam ništa za u zagradu).

Hmm, krasno zvuči, ali kad pravila treba primijeniti: život počinje pisati romane (nikad napisane, odveć su nevjerovatni ili trivijalni), a ne priručnike za samopomoć. Na primjer, jedna je moja prijateljica pukim slučajem i nesretnim spletom okolnosti shvatila da je muž vara već podulje vrijeme. Jedne uobičajene večeri *pacao* se u pjenu u kadi, a kad mu je došla peta poruka na mobitel, ona je, iako to nikad prije nije učinila poštujući njegovu privatnost, naposljetku ipak bacila pogled. Kad tamo, vidi vruga, bljutavo trivijalna ljubavna poruka: „Ljubavi, gdje si, javi se. Čeznem za tobom.“ Grozno klasično: zadnja je saznala za preljub, nije joj bilo sumnjivo čak ni to što on izlazi na poslovni sastanak u osam navečer poslije pomnog uređivanja. Ona je često poslovno putovala ali do srži odana i, tja, na neki način staromodna, nikad ni mišlju nije muža prevarila. Jednostavno je duboko monogamna — što god plaćenici biosociologije rekli o rodnim razlikama u tom pogledu. Šok je bio to veći, ali nakon nekoliko tjedana ridanja u nevjerici pribrala se i otišla odvjetniku pokrenuti brakorazvodnu parnicu, a ujedno raščistiti imovinske odnose. Kako to biva, prijatelji su se isto tako podijelili i ispalo je da su oni zajednički velikim dijelom na njegovoj strani (jadan on, bio je prepušten sam sebi jer ona puno radi pa se osjećao usamljenim... ma stvarno — buuušmrc!). Njih je odbacila — kao buhe u groznici. Vrlo djelotvornim promišljenim potezima uspjela je sačuvati svoju imovinu, a preljubnik se u međuvremenu pokajao i ponizno preklinjao za oprost i milost, pa i tako što je potpisao sve papire stavljene mu pod

nos, odrekavši se ne samo tričavih stambenih kvadrata nego i minimuma ljudskog dostojanstva. Ona se upisala na jogu, on se odselio iz stana koji je sad bio samo njezin. Ona je još mjesecima pila Lexaurine i trajno mrzila ne samo „bivšeg“ nego i cijeli muški rod, a on je slao nježne SMS poruke i pozivao na večere (ironično: ionako nije imao čime platiti, pa je bila sva sreća što nije pristala). Budući da su se dogovorili oko imovine — koja je sva bila njezina — razmjerno brzo su se službeno razveli. Tjedan dana nakon presude i ovjerenih brakorazvodnih papira, on se vratio u stan. Ona ga je pustila. Potom je iskreno priznala da se boji biti sama, a budući da je sada bila u posjedu i stana i vikendice, čak i njegove egzistencije, osjećala se vladaricom. On je i dalje, za prijatelje, njezin bivši muž jer se nisu ponovno vjenčali, ali zapravo je bivši čovjek (i posao mu je propao). Postao je rob ili uliznički slugančić kojem ona velikodušno dopušta da stanuje s njom, ide na plac, vozi je na aerodrom kad ide na službeni put i da je dočekuje, kuha čaj kad je bolesna, smije otići na *njezinu* vikendicu pokositi travu i popraviti slavinu. Poput odanog starog batlera iz starih romana. Ali *ne smije* ni pisnuti. Ima biti *kuš*. I tako njih dvoje bivših žive u (samo) naizgled neprirodnoj simbiozi koja funkcionira — jer oboje pristaju na uvjete: on na sva njezina ponižavanja i zatiranja, ona na nemoć da se suoči sa samoćom i samom sobom (drukčijom), pa namjesto muža ima batlera.

Nisu čak ni prijatelji s porijeklom od prefiksa „ex“. Ne znam što su, a čini mi se ni oni sami. Pobrkali su ljubav s navikom, praktičnošću, konformizmom; suosjećajnost s pukom pristojnošću ili možda milosrđem spram nemoćnih. A pobrkali su i ponešto gramatičkih oblika, glagolskih priloga: bivši, sadašnji, budući, negdašnji, nigdašnji. Nepoznavanje gramatike čak je bezazleno u odnosu na brkanje životnih koncepata.

Tako moja prijateljica Luca kaže da je strašno živcira kad se, obično u tom kontekstu priče o bivšima, uz riječ prijateljica) stavlja „barem“ ili „samo“ — što bi značilo da je prijateljstvo manje čudo od ljubavi, pa i manje vrijedno. A budući da su čuda u današnjem svijetu tako rijetka i dragocjena, to znači da „čudo prijateljstva“ može biti eventualno „čak“ ili „još“ a nipošto „barem/samo“.

Naime, stvar je u tome, vjerojatno, da u situaciji duljeg emocionalnog sloma više nismo u stanju razlučiti što je civiliziran odnos (svak' na svoju stranu) s bivšim, a što pravo prijateljstvo. Kao što je rijetka prava ljubavnička ljubav, jednako je tako rijetka i legendarna prijateljska ljubav. Naposljetku, prijateljstvo nije tek ljubav bez seksa (zar ne? — kao što uostalom seks bez ljubavi ne znači da smo si na „ti“, odnosno intimni), nego je druga, samosvojna, vrsta ljubavi.

Tako, dogodi nam se da pobrkamo civiliziran odnos s *bivšim* i prijateljstvo. Ako vjerujete da je to uopće moguće, prijateljski odnos s *bivšim* moguće je ostvariti samo kad nijedna strana više ne gaji romantične osjećaje, kad nema nikakvih ljubavničkih očekivanja i pod uvjetom da nitko nikome nije ništa strahomorno ljudski neoprostivo učinio (a što je toliko individualno da može biti u rasponu od neoprostivo razbijene omiljene šalice za kavu do prestrašnog tjelesnog zloslavljanja ili zanemarivanja djece). U stvarnosti je toliko rijetko da je statistički zanemarivo — kao i vjerojatnost da ćete se dva puta iskreno zaljubiti u istu osobu. Kad više nismo ispunjeni mržnjom, željom za osvetom i kažnjavanjem, gorčinom ili tugom, osjećajem da smo izdani i prevareni, napušteni ili iskorišteni za sebične svrhe, katkad — i samo kadikad ali nikad časomice — moguće je početi iznova graditi neki ljudski odnos s *bivšim* (isključivo u ljubavničkoj ljubavi, jer mi se čini da u drugim vrstama ljubavi „krpanje“ jedva da je moguće i nikad nije bez naknadne, zapravo kronične, žuči ili potisnutog nepraštanja za vijeke vjekova). Zapravo želim ukazati na to da je prijateljska ljubav jednakovrijedna vrsta ljubavi, možda čak i složenija, dinamičnija. Možda su u prijateljskoj ljubavi kriteriji za ljubav uvelike stroži nego u ljubavničkoj ljubavi — u kojoj se tolerira mnogo toga što se u prijateljstvu ne bi...

Zato propala prijateljstva, uglavnom, nitko prikolko normalan niti ne pokušava krpiti ili zakrinkati nečim drugim, okrstiti nekim eufemizmom, za razliku od propalih ljubavi na koje brzo pokušavamo navlačiti masku prijateljstva, formalne uljudnosti ili druge forme prijetvornosti. Ili pak od njih, primjerice, napravimo mit. Jedna jedina nesretna ljubav može biti (i opstajati u tome svojstvu) sjajna izlika i opravdanje za sve neuspjehe u životu, pokriće za sve esencijalne minuse. Ako je takva ljubav bila neuzvrćena pa čak i samo neozbiljena (hmm, u smislu emocionalnog i/ili tjelesnog konzumiranja), cijeloga se životnog vijeka može maštati o tome što bi bilo (kad bi bilo) da se ostvarila. Takva idealna i neugasla (teško je reći „bivša“ zato što u glavi aktera nije prešla u perfekt) ljubav svojevrsna je individualna vječna žeravica koja potihom skriveno tinja čak i u slučaju da osoba ostvari pristojno kvalitetnu emocionalnu vezu s nekim drugim. Pamti se svaki detalj, točan kut pogleda, splet okolnosti koji je uvijek znakovit i koban, bremenit značenjima i simbolima; slike ne blijede, onomad izgovorene riječi ne gube zvučnost, osjećaji ne hlape. Bez obzira na to koliko je razrađivanje i pomnjivo njegovanje mitologije „prvih“ trenutaka (sati, dana, i sve rjeđe mjeseci, i još manje godina) važno za svaku vezu sačinjenu od ljubavi među dušama (za razliku od krvne!), za održavanje živim prizora sudbinske i/ili nadrealne zadanosti susreta koji je u stanju oživiti svaki ljubavni i ljubavnički odnos čak i u stanju kliničke smrti, u ovakvom slučaju riječ je ipak najčešće o pukoj maštariji. Od te nadljubavi, ljubavi svih ljubavi, srce zatreperi i nakon nebrojenih godina (pa i onda kad godine doista više nisu važne). Odavno nema ni nade, ni

očekivanja, a još manje žudnje — postoji tek tlapnja ili snohvatica o savršenstvu koje nije dopustila neka zlokobna, nesretna i nesmiljena sudbina. Ako je to bila kakva mladenačka zanesenost, tim bude pogubnija. Srsi. Zapravo se cijeli život pretvori u žal za tom maštarijom, u sjećanje na nešto čega bilo nije, u hlepnju za vremenom otvorenih (umjesto sredovječno zadanih i starački neumoljivih) mogućnosti. I tako... „saj u travi“ s godinama ne blijedi, naprotiv — postaje sve blistaviji. Takva bivša ljubav kao da postaje svojevrsna neostvarena varijanta naše ličnosti, zatomljeni potencijal ega, odbačena velika prekretnica — put kojim nismo krenuli na nekom važnom životnom križanju; ili gdjekad jednostavno puki kičasti sentiment zbog kojeg imamo pravo na samosažaljenje kad nam u životu krene po zlu. Iskustveno doživljena kao kobni podbačaj, može se pretvoriti i u pobačeni zametak nikad razvijene i prežaljene osobnosti ili iskazanih talenata. Nerijetko takve osobe i inače razviju tzv. životni scenarij žrtve — podmećući kukavičje jaje vlastite nemoći (ili prosječnosti ili nedarovitosti ili kukavičluka) u gnijezdo kakva iluzornog paralelnog svijeta.

*

U trenucima dubokog iskrenog samopropitivanja, međutim, dobro znam da postoje i *bivši* onkraj svih kategorija, mjerila za razvrstavanje i gradacije osjećaja. Postoje oni *bivši* koji nemaju ni groba, ni zapuštenoga grobnog humka, a nekmoli kamena il' spomena. *Bivši* koji su poput najgrozomornijih trauma iz djetinjstva (i ne samo!), poput u bezdane nesvjesnoga potisnutih smrtnih strahova, poput užasa noćne more koja se obistinila (ili bila tako realistično doživljena). To su oni neki *bivši* koji su nam nanijeli toliko boli da smo u zdravom obrambenom porivu sjećanje na njih izrezali kao filmsku vrpču i namjesto sličica ubacili *blank*, bijela polja koja ne dopuštaju mogućnosti ni da im se naknadno prikrpa neki sadržaj; to su oni *bivši* koji su nas toliko istraumatizirali da nam po život opasnu ranu otvara i sama pomisao na njih — pa smo blankom otklonili ugrozu; to su oni *bivši* koji su obeščastili našu osobnost, prešli granice ljudskog dostojanstva, ukratko učinili nam (prema posve individualnim kriterijima!) veliko i neoprostivo ZLO.

Uz malo životne sreće takvih neće biti, ili barem ne mnogo — ali, na žalost, ponekad je dovoljan samo jedan otrovan „plod“ da nekome upropasti cijeli život. Naime, to čega se ne možemo sjećati, kao što znamo iz povijesti psihoanalize i svih njezinih izdanaka (čak i holivudski trivijalnih), može nam i odrediti život i neprestano raditi o glavi. Zlo iz zbilje prometne se u zloduha. To je bezimeno stanje/osjećanje koje dolazi poslije famoznog: „Mrzim to što volim.“ Dok nas još sve bridi od boli znamo da smo u zoni dopuštenih i u

širokom spektru ipak prihvatljivih osjećaja, ali kad više niti ne bridi, kad bol probije skalnu mjerljivosti, zašli smo s onu stranu (iracionalnosti) duševnog trpljenja (stoga, valjda, i u polje koje u tankočutnih može izazvati privremeno rastrojstvo ali ne i grizodušje, nasuprot čemu stoji tupost onih s debelim donom namjesto obraza i kompostarom namjesto savjesti). Teorijski, navodno, da bi se održala ta u akademskoj psihologiji tako gorljivo proklamirana i famozna cjelovitost ličnosti, na tom križanju samo su dva puta: posvemašnji zaborav ili utjecanje nekom obliku patologije. Na prvom će putu usput nastati sablasti, na drugom novi oblici zla. Nisam posve sigurna da nam je dano birati...

*

Bili poklonici ideologije „sjaja u travi“ (modernije se to zove „mostovi okruga Madison“ ili staromodnije cesarićevski „Pa ti me ljubiš, zbilja me ljubiš, / Drago, jedino moje?!“) ili pak filozofije „samo jednom se ljubi“ (jest, ali samo *jednoga!*), čini se kako se ipak valja zamisliti nad onom Durrellovom, mojoj prijateljici omiljenom: „U početku ... htjeli bismo ljubavlju popuniti vlastitu prazninu, pa nakratko uživamo u prividu potpunosti. Ali to je samo privid. Jer ta čudna zvjerka koja će nas — mislili smo — pripojiti tijelu svijeta, uspijeva nas na kraju posve odvojiti od njega. Ljubav sjedinjuje i razdvaja. Kako bismo inače rasli?“ Doduše, ona kaže da se to odnosi samo na ljubavničku ljubav, ali ne i onu prema djeci, prijateljima, drugim bićima, onu koja je od vrste *agape*. Smatra da nas te ljubavi pripajaju tijelu svijeta. Meni se pak čini da o tome treba razmišljati u kontekstu misli Cvetajeve: „Srodnost po krvi je gruba i trajna, srodnost po izboru je tanušna. Puca tamo gdje je najtanja.“ Dakle, ako smo ljubavlju nakanili popuniti vlastitu prazninu, moramo biti svjesni da će nas ona krvna (što je romantičarska metafora premda bi je danas bilo pomodno nazvati genskom vezom i u svoj oj biokemiji je nesmiljena prema našim sentimentima) na ovaj ili onaj način „držati“ i obvezivati doživotno (u smislu u kojem imamo bivše ljubavi ili bračne drugove ili životne sudrugove a nemamo „bivše“ dijete, „bivšu“ sestru ili brata, „bivšeg“ tatu ili mamu, nego eventualno samo dijete, sestru, brata, roditelje s kojima više nismo u kontaktu, koje smo izgubili ovako ili onako, poradi čega ponajčešće nosimo rane koje gdjekad ne mogu nikad zacijeliti), dok onu po izboru možemo „otkazati“, možemo je se odreći i zatrti joj svaki trag u sebi (da ne spominjem zatiranje u smislu *trajnog raščišćavanja* u životnom prostoru koji je *onečistila* nazočnost nepoželjne persone). No, čini mi se, uvijek — a ne samo u početku! — privid je da ljubavlju popunjavamo vlastitu prazninu.

Dapače, ne vjerujem da svoju prazninu uopće i ikada možemo popuniti ičim vanjskim,

drugim, bilo kojom vrstom ljubavi (ili ikakvim nadomjeskom, premda se sve više praznih, ispraznih a k tome i praznoglavih, fura na kojekakve surogate, živeći u zabludi da se to ne vidi, ne čuje, ne osjeća), odnosno — čak ako to činimo u ime ljubavi, ljubavlju se to ne može zvati. Poprima mnogovrsne izobličene forme ili se pak očituje u zastranjenjima svih vrsta: nevolji, patologiji, nasilju, ljubomori, zavisti, mržnji, očajanju, čemeru, zabludi, prijevari, nezadovoljstvu, tjeskobi — što god bilo na repertoaru. Što je izobličeno veće, što je zastranjenje bilo žešće, to nam je teže poslati sve to skupa (hmmm — k vragu) u prošlost, u „bivši“ život, zaboraviti i krenuti novim životnim stazama.

*

Ostaviti zauvijek (ah, teške li riječi!) bilo što *bivše* za sobom zna biti, među ostalim (puka navika, avaj, ima slučajeva da bude i presudna) mukotrpno i zato što je katkad teško praštati, uistinu posve oprostiti (ponajprije *sebi!*) a nekmoli naposljetku sve zaboraviti. Dok traje, u odnosu s onim dušama koje smo stekli po krvi najmundrije i najkorisnije je neprestano zaboravljati i neizmjereno bezuvjetno praštati (što, na žalost, počesto odveć kasno u životu spoznamo); dok traje, za „srodnost po izboru“ valja naprotiv urezivati duboko u pamćenje fragmente, detalje, geste te neprestano velikodušno davati se bez ostatka, i biti otvoren za primanje (što, na žalost, počesto odveć kasno u životu spoznamo). Kad u krvnoj vezi pre(ne)stane pozitivan emocionalni odnos, bolje je pomnjivo njegovati drage uspomene (istina, okrutno: poput onih za pokojnike) nego neprestano dohranjivati mržnju, ogorčenost, bijes, samosažaljenje — što god bilo na repertoaru. Povezanost sadržana u zajedničkom dijelu DNA ionako se ne može ni izbrisati ni zaniijekati. A i čemu? Vjerujem da smo negdje duboko u sebi toga tragično svjesni — čak i kad „ubijamo“ ili ubijamo tu povezanost i/ili osobu.

S druge strane pak, kad se na neželjen način prekine ili dokonča „srodnost po izboru“ najbezbolnije je, doduše i najteže, primijeniti postupak filmske montaže: ili izrezati neželjene kadrove iz finalne verzije filmske vrpce sjećanja pa nastaviti vrtjeti priču kao da toga nije ni bilo ili pak cijelu priču lijepo premontirati u svoju korist. Dakako, uvijek se možemo pretvarati kao da se ništa nije dogodilo, ali to je najgluplja i najmanje uvjerljiva verzija zatiranja „bivšeg“. Ako se kanite beskonačno kinjiti na raspolaganju vam je uvijek omiljena teorija i praksa fatalističkog zrcala: naši partneri (ljubavni, prijateljski, čak poslovni) na neki su način naše ogledalo i vjerojatno smo ih trebali susresti da bismo stekli određeno iskustvo, da bismo nešto naučili (primijenjena teorija karme iz posve drugačijih svjetonazora), jer smo

ih zaslužili... Negdje do četrdesetih i sama sam u to vjerovala i svim silama trudila se proniknuti zadane mi rebase, proanalizirati poduku i naravoučenija, upinjala se dokučiti koji je viši smisao... ali stekavši obilato iskustvo, dostatno za dvije-tri reinkarnacije, zaključila sam da univerzum tako ne funkcionira. Takav kauzalitet nikad nigdje nije dokazan. U stvarnom, a ne fikcionalnom proznom ili poetskom svijetu, pogrešan odabir „prave“ osobe nije romantična epizoda prožeta dramatično snažnim čuvstvima i očima punim suza, nego uvijek nova situacija preživljavanja zanosa, poraza, izdaje, upitnosti (čak dezintegracije) vlastita identiteta i integriteta. Upravo su „bivši“ opasni: mogu vas dugoročno zavesti na pogrešan put i ostaviti u životnom ćorsokaku. I dakako bjelodano banalno: najviše vas povrijediti (tko će kome nego svoj svome). Naravno, jer poznaju vam „meka“ mjesta, Ahilovu petu, slabe strane, otvorene rane. kako li se to sve već ne zove.

Uzgred: to je samo jedan u nizu razloga zbog kojeg *nije* točna ona da „vrijeme sve liječi“. Postoje rane koje nikakvo vrijeme ne izliječi, koje nikad ne zarastu, koje su uvijek pomalo otvorene (i podložne infekciji), u koje je uvijek tako lako utrljati mrvu soli pa da strašno zapeku. Postoje emocionalne rane na koje neki ljudi nisu otporni i infekcije za koje nema cjepiva ni stečenog imuniteta. Pa kad se takvi nadobudnici „zaraze“ pogibeljnom pošasti predmnijevane snažne afektivne veze, kakve god provenijencije — ljubavne ili duševne ili prijateljske ili -ine, u konačnici završe kao žrtve pukih iluzija.

Okrutna činjenica koju takve žrtve ne mogu prihvatiti jest da su tom nekom biću, kojem su budalasto naivno iskreno ispljunuli cijelu dušu, bili puko sredstvo za postizanje kakva pragmatičnog, čak materijalističkog cilja. Eto, naposljetku uvelike sva ta gungula i vika oko famoznih „bivših“ jest u tome što se osjećamo kao da smo bili sredstvo. A to je ponižavajuće. U našem svjetonazoru, aktivnih bića. Čak i kada nije stvarno nego samo imaginarno. Vrlo važno, jednako boli.

K tome, očitim postane još jedan uzgredan efekt većine snažnih emocionalnih odnosa (koji nisu nužno muško-ženski ni ljubavno-puteni), onaj koji je mudro i plemenito u samo jednom stihu sažeo Auden

*If equal affection cannot be,
let the more loving one be me.*

To je razlog da nam se uglavnom za sve raznorazne „bivše“ čini kako smo mi bili ti koji su „voljeli više“ u nepostojećoj ravnopravnosti osjećaja. I eto izvora ojađenosti, čemera sveprožimajućeg. Za davanje — imamo očekivanje. Ali pritom ipak, osobito ne u trenutku

povrijeđenosti, nismo u stanju situaciju sagledati s dostojanstvene, šire i samozatajne pjesnikove pozicije (s visina Parnasa i s aspekta trajanja Vječnosti), tj. pristati voljno i zdušno biti onaj koji voli više. Više se tome ne uči djecu. (Egotizam i sebičnost pomodni su i poželjni.) Možda vas nauče da je „manje-više“ u dizajnu onoga što stavljate na sebe ili uokolo sebe, ali više vas zamalo nitko neće podučiti kako je u afektivnim davanjima zamalo uvijek „više-manje“ — na koje s radošću pristajete. Bez cmizdrave požrtvovnosti, bez cincarskog mjerenja na apotekarskoj vagi, bez ciganskog žicanja sitniša, bez kost-benefit analize! Jerbo vam ljubav nije roba u kilaži, što osjećaje ne kupujete u metraži, što nećete računati koliko ste platili jedinicu mjere — nego koliko ste neizmjereno dobili u konačnici i onoj cjelini koja se tek naknadno opazi i umetne u životnu bilancu. Posramiti, poniziti, poraziti (ako vam je baš i do toga?) Bivše/ga jedino smisleno i trajno jest — velikodušnošću, širokogrudnom gestom aristokratskog zanemarivanja neravnoteže na (samo!) trenutačnoj životnoj vagi, štoviše dodavanjem na stranu koja preteže. Može se na to gledati i ovako: na nemogućnost da se uzvрати na onome što se dobiva, valja gospodski tobož' nonšalantno odmahnuti rukom i pjesnički reći:

Ak' jednakom ne može biti ljubav ta

Nek' onim koji više ljubi budem ja.

PJESNICI, SILOVANJE MUZE I SJENE *ARS POETICAE*

Jednoć davno, kako priliči početku svake bajke, bila jedna mlada novinarka u kulturi. Nisu je doduše ostavili u šumi, ali su je zato podvrgli strašnim mučenjima reforme školskog sustava i drugim naprednim pedagoškim mjerama, sve u svrhu zatiranja prava na samostalnu spoznaju. Uboga, ni slutila nije da zrcalo katkad ne odražava istinu nego laž, da patuljci pojma nemaju, da postoje samo bijeli konji bez prinčeva, da u pravilu princeze postaju pepeljuge, da majke umij u biti okrutnije od maćeha. Tako sve nešto naopako i naglavačke. U dobi kad bi se već očekivala stanovita zrelost, još se divila pjesničkome umijeću: znala je naizust pregršt pjesama i stihova, mislila je da su pjesnici ne samo čuđenje nego i čudo u svijetu, tragala je za skrivenom i tajnom istinom pjesništva, željela je proniknuti u pjesničku dušu. Prije nego što je postala kulturnom *novinaricom*, djeva je noći svoje podavala poeziji i u snovima se predavala slatkorječivosti, senzibilnosti, patosu tih besmrtnih umjetnika Riječi. Iz strahopoštovanja djevojče se nikad nije usudilo na papir u stih išta svojega staviti, nedajbože misli ili osjećaje, jerbo bilo bi to svetogrđe za sve naraštaje i boje božanstava s Olimpa ili Parnasa. I tako, *pjevaj mi Ahilovu srdžbu...* ili što je mnogo poslije spjevao Eliot:

*You say I am repeating
Something I have said before.
I shall say it again.
Shall I say it again?*

Dakako da je, poput pjesnika mnogih, i ta nadobudnica obična ponavljala ono što su već iskusile nebrojene duše očarane moći riječi. Ili, u skladu sa zadnjim retkom stiha, ma je li doista ponavljala? Naposljetku, od Kanta znamo da se svako iskustvo prvi put nadaje spoznajnoj moći subjekta. To je pustolovina pjesničkog iskustva koliko i života samoga. No pjesnička je pustolovina za manjinu. Sjetimo se samo mitskoga podatka kako je Rimbaud svoju nemjerljivo utjecajnu zbirku *Sezona pakla* tiskao u pet stotina primjeraka u vlastitoj nakladi, veći dio koje se zametnuo u skladištu tiskara, a onda je zaboravljenu hrpu knjiga mnogo godina poslije otkupio neki bibliofil i 1914. godine objavio svijetu svoje otkriće. Srećom se povijest pjesništva može pohvaliti i podatkom da je Byron svoga Gusara prvoga dana prodao u deset tisuća primjeraka, što je za ono doba prisposodobivo popularnosti Beatlesa ili danas Harrya Pottera. Mitski zavodljiv Baudelaire prodao je tek drugo izdanje *Cvjetova zla* u značajnijoj količini, nakon sudske presude o nemoralu. Bit će da je, i ne hoteći, prvi otkrio unosnost i višestruku korist od negativnog publiciteta: loš se glas čuje

dalje od dobroga.

Ispada da su samo mrtvi pjesnici pisali iz nasušne unutarnje potrebe, poriva na granici ludila (pa i onkraj nje). Zar nije pogubna istina kako odveć jaka narcisoidna narav i egocentričnost nepovoljno utječe na pjesničko umijeće i izvore nadahnuća? Pa iako poezija počinje s pamćenjem, čak podrobnim raščlanjivanjem vlastitih sjećanja, može se također utopiti u samodopadnosti koja ne dodiruje drugo ljudsko biće. Pjesničkoj taštini i ambiciji urođena je hlepnja za uspjehom, ne bilo kakvim, nego općim i proklamiranim, pa i onim najvažnijim — budućim i u vremenu trajnim. Kako je to svjetovno! Eto, nisu oni ipak sveci, kad se stvari malo razrade. A kako su tek osjetljivi na prigovore, da ne kažem teškokalibarsku riječ: kritiku. U obranu svoje časti i ugleda spremi su ići u ljuti boj, jer pogani kritičar koji ih nije shvatio dira u samu svetinju njihova umijeća — u onog *Nekog* (joj, kako često je to *Mama/Majka/Majčica...*; da mi je samo naći statističke podatke o tome!) za kojeg, zbog kojeg i kojem pišu.

Tja, ali „drugi glas“ Octavia Paza i dalje se čuje, doduše tiho. I govori mnogima, sve manje. Zaglušen medijskom bukom. Je li poezija zakonita žena ili ljubavnica? Što bi se moglo naslutiti iz pera Johna Ashberyja?

*Ideas, as in this poem? But we
Go back to them as to a wife, leaving
The mistress we desire?*

Pa je li poezija danas postala religija ili ostala *ars* (ili/i filozofija)? Još je i pitanje što zapravo volimo u poeziji: nevjerojatnu spontanost duše koja je stvara ili pak sklad i suzvučja koja izviru iz same strukture jezika pjesme; jasne slike ili apstraktan izričaj, očitovanja svijeta ili njegovo nadavanje u simbolima? Stvaraju li pjesnici svakom riječi magiju kao glazbenici svakom notom glazbu (poezija kao „truth set to music“)? Ma, dobro, zapravo već znamo da su to puka retorička pitanja. A opet, nije to sve bez vraga — jer svijet doista jest načinjen od riječi. Iz neimenovane tišine svijeta rađa se svijet pjesnika. Ako su autentični. A certifikat o tome ne kupuje se u strukovnim udrugama ni u nakladničkim kućama ni na novinskim kioscima pa čak ni u posvećenim knjižarama. Skriven je i nedokučiv taj dućan u kojem se može nabaviti, baš zato da ga ne bi svaka šuš svratila kupiti. Izdaje se počesto tek naknadno.

Kako bilo da bilo, naša je junakinja dan za danom proširivala svoj e horizonte u pogledu pjesničkih dometa i sužavala polje divljenja pjesničkim osobama. Naime, susrećući pjesnike

osobno, zapazila je da postoji, hmm, kadikad stanovit raskorak između osobe i djela, da oni nisu polubožanstva i besmrtnici nego smrtnici od krvi i mesa s brojnim manama i zastranjenima, da masovno nisu uopće u oblacima, da im je u statistički značajnom postotku zrcalo Narcisa bliže i draže od umjetničke istine ili Atenine mudrosti, da ne znaju i ne posjeduju nikakvu tajnu nego puki trgovački dar za duh doba, da Euterpa ili Erato ili koja god već muza ne pohodi njih nego da oni nju siluju (a ispada da je slično bilo i onomad davno jer najinspirativnije su bile one muze koje su umrle mlade, poput Beatrice). I tako redom, da ne hulim. Znali su biti oholi, nadmeni, umišljeni bez pokrića, čak bezobrazni, grubi, neuljudni i nepristojni. Uzimali su si pravo da budu takvima — jer eto, oni su pjesnici. Zlorabili su nemilice slavu/tlapnju lovorom ovjenčanih glava. No, istodobno su zaboravljali kako su kroz stoljeća pjesnici nam klasični bili i učitelji života, nositelji mudrosti, utjecišta u nevolji, pronositelji ljepote. Danas, kako bi rekao veliki pjesnik tek prohujalog stoljeća Octavio Paz, to rade profesori sociologije i politologije. Eroziji pjesništva uvelike su pridonijeli upravo takvi likovi koji su malo-pomalo drobili, runili i izjedali iluzije entuzijastične i zanesene kulturne novinarke. Svjedočila je kako se gadljivo bestidno dodvoravaju urednicima i direktorima nakladničkih kuća ne bi li im tiskali knjižuljke (za familiju, dalju rodbinu i prijatelje, te pokojeg podmitljivog kvaziprijatelja kritičara koji će u nekoj tiskovini objaviti koju karticu nerazumljivog teksta o nedokučivom pjesništvu); slušala kako očekuju ode svakom tucetu svoj ih mućaka i fanfare prosječnom nasadu, u najmanju ruku kao da je riječ o dolasku na svijet dragocjenog snježnog leoparda; iskusila je kako su spremni bezočno laskati ili podmićivati, veze potezati, vikati ili kukati, sve samo za mrvicu medijskog prostora; gombala se s dosadnjakovićima koji su je salijetali samo da negdje izgovori ili napiše njihovo ime; duboko je prezirala razgovore za koje se danas u Americi na sudu dobivaju goleme svote dolara zbog seksualnog uznemiravanja... Slali su joj s patetičnim posvetama svoje pjesmuljke objavljenje u nakladi stričeve mjesne zajednice ili pak nastojali posredovanjem znanaca ishoditi svoj ih Warholom zajamčenih pet minuta slave. Barem se tako mislilo.

Ništa od onoga o čemu je Czeslaw Milosz pisao stihove kao o „Ars Poetica“:

*The purpose of poetry is to remind us
how difficult it is to remain just one person,
for our house is open, there are no keys in the doors,
and invisible guests come in and out at will.*

What I'm saying here is not, I agree, poetry,

*as poems should be written rarely and reluctantly,
under unbearable duress and only with the hope
that good spirits, not evil ones, choose us for
their instrument.*

E, sad, ipak je na svu sreću bilo onih malobrojnih koji su izučavali tajna značenja riječi, prepuštali se samo dobrim duhovima i koji nisu zlorabili iskru u novinarkinim očima, koji su joj pisali iskrene, pa ako i sentimentalne, posvete; koji su na sim pozijima na listu istrgnutom iz prigodnog notesa skladali *ad hoc* sonete ili slobodne forme, koji su u restoranima otuđivali ubruse da bi dokazali gensku narav svoga umijeća. I prije nego što je skupila pozornosti vrijednu kolekciju takvih poetskih artefakata, šmokljanica se otela nadzoru, pokupila negdje gadnu zarazu cinizmom i stala se kloniti pjesnika kao vrag tamjana. Da ne povjerujete, ali čak je usavršila paljenje tamjana po kući kako bi se pročistila od svekolikih pjesničkih hudoba i uhoda. Za utjehu u kritičnim trenucima ostale su joj, barem na neko vrijeme, Cvetajeva, Ahmatova, Plath — rodna solidarnost?! Okrenula se prozi i prozaicima, bez prozaičnosti. Ni žaljenja.

A onda, jednoga dana, sreća je pjesnika s velikim „P“, ponosnog pronositelja najdrevnijeg umijeća. Bili su na „Vi“. On, pjesnik s nizom zbirki, s aurom, u godinama koje se više ne mogu smatrati bezazlenima, ona friško osviještena, k sebi pristigla mlada žena. On je bio Gospodin, ona je bila... tja, recimo: premda u zrelih dvadesetima, još uvijek pristojno djevojčice koje se nastojalo otrgnuti kojekakvim stegama i stečevinama, a u životnom smislu ipak nedoraslo.

Taj je Gospodin dragi bio, od vremena njezina samoosvještenja u tom pogledu, jedina njezina nerealizirana erotska želja?! Daaaaaa? Zagrcnuli ste se? I on! Kladim se. Pretvarao se da nije znao. Kad je na sve pala prašina i oplela se paučina, napisala mu je pismo i kao kukavičje jaje podmetnula ga u snop drugih uručenih mu tekstova, u kontekstu literarnih vježbi:

Dragi Gospodine,

Tolike smo godine bili na „Vi“, srdačno odmjereni. Nisam Vas zavodila. Nisam se usuđivala, misleći ispočetka: „Jesam li dovoljno pametna da ga zainteresiram?“ Prošlo je desetak godina dok nisam shvatila da sam možda ipak trebala biti samo lijepa. Ne, ne, ne vrijeđam ni

Vas, ni sebe. Intelektualni flert — tako bi se to moglo nazvati. Pristojno niste zamjećivali moje za stotinku sekunde proširene zjenice prije nego što biste mi pri susretu pružili ruku, a ničeg drugog nije bilo. Muškarac kao Vi ipak je morao znati! Pa kad sam i ja ponešto naučila o gestama i skrivenom govoru tijela (i duha), znala sam ne samo da znate, nego i da to na taj svoj nemušti način podupirete... Godine su prolazile, ja sam odrastala, a Vi starjeli. Kad sam bila dovoljno stara, predložili ste da budemo na „ti“. Mi smo staromodni, oboje, zar ne: ne možeš nekoga zavoditi obraćajući mu se s „ti“?

Neispunjena erotska želja, dragi ne-moj, ne znači da sam Vas maštala poput žena Nancy Friday u misionarskom položaju ili nedajbože u razbludnoj 69-ki. To bi značilo ponižavati Vas, svesti na pût, a cijenila sam Vas sa strahopoštovanjem šiparice zagledane u profesora filozofije. Željela sam Vas prije i poslije. (Puti.) Hmm... Onog između nema. Prije, da me ovlaš dotaknete rastačući mi volju riječima u sokove, a poslije tek da okusim kožu i da možemo zajedno šutjeti. (Jer stranci ne mogu zajedno šutjeti, zar ne?, tako su nas učili.) Da je tako bilo, još u vrućoj postelji, bila bih popila čašu vode, možda i dvije u jednom dahu. Vi biste se čudili mojoj žeđi i otišli. Da je tako bilo, ujutro bih se probudila s mirisima postelje koji bi me podsjećali kako nisam sve izmislila. Bila bih, još nerazbuđena, zavukla glavu dublje ispod jastuka da se čarolija ne osvijetli i nestane.

Znam, poslije toga više ništa ne bi bilo isto: pri susretima na javnim mjestima imali bismo zajedničku tajnu u očima, a da ne izazovemo sumnju razgovarali bismo samo profesionalno.

Zato ćete, Gospodine dragi, i dalje ostati samo moja neostvarena erotska želja. Moje pismeno priznanje ništa neće promijeniti u našim odnosima: sad ćemo se praviti da je to samo literarni motiv, da sam to izmislila za potrebe vježbanja, kao što ste mi i savjetovali. Načitani gospodin u Vama neće dopustiti da se fikcija premetne u esej. Znae da odgoj i mazohizam u meni neće dopustiti želji da pjesmom postane. Isto tako, dobro znate da ostarjele želje nemaju čak ni srebrn sjaj — toliko su blijede da više ne izlaze na danju svjetlost jer bi ih potpuno uništila, smrvila u prah. I taaako, pit ćemo kavu malo duže nego priliči, razvlačiti teme da se prebrzo ne potroše i bit ćemo na „ti“, Gospodine dragi. A možda sam ipak sve to izmislila!

Nakon toga, dugo, dugo se nisu vidjeli. Znakovito, zar ne? Ostvarila se njezina slutnja iz pisma. I kako slijedi, kad su se nakon nekoliko godina slučajno na ulici susreli, nesvjesno je opet preši a na „Vi“. A i on. Znamo, tikanje nas obvezuje na mogući razgovor u samo četiri

oka. „Vi“ je treće lice (i ne samo „iz poštovanja“), kao, recimo, za mene, tatin prijekorni pogled da budem pristojna, ali i uvijek otvoren put bijega. „Vi“ je horizont kojem se približavam, „ti“ je već pogled na zatečeno stanje. Ako smo na „Vi“, uvijek se možemo praviti da smo prečuli metaforu koja grebe; kad smo na „ti“, ne mogu ti sve reći jer te/me znam/znaš. Doduše, pljuska na „Vi“ manje boli, ali obrazi jače crvene. I tako su još jednom duuugo pili kavu, razgovarali o knjigama, pisanju i životu. Nisu spominjali neugodne teme. Sljedeći pak put su se tikali jer više nije bilo bojazni da Psiha će susresti Erosa... Voda navire samo u prazan bunar. I još jedna kvaka. Kažu da ono što mi nazivamo, prema grčkom, *psyche*, učenici zena zovu *umom* ili *prazninom*.

Ona, šmokljanica jedna, izliječila se od zapuštenog cinizma spram pjesnika i iz čista mira dopustila si koji put uživanje u drevnome umijeću. Pronašla je još jedan Eliotov stih da spere grijeh spram pjesnika.

Between the idea

And the reality

Between the motion

And the act

Falls the Shadow?

Naposljetku, nisu te poetske sjene ni tako loše. Ne samo kako bi zaklanjale nego i čarobirale kojekakve iluzije.

RASTANAK LJUBAVNICE

Znam, već ste me ostavili, iako ni ciglo slovce niste rekli, gospodine dragi (ne)moj. Ne zamjeram vam, niste htjeli, nego morali. Za neko vrijeme, ovisno o tome koliko sebi možete priznati i koliko je Petar Pan u vama potrošio zlatnoga praha, bit će vam žao, baš jako žao. Vi ćete biti na gubitku, a ja ponovno na nuli. Najprije ćete me se, na neki nemuš način, bojati i izbjegavati, onda ćete imati fazu stida i nelagode spram mene, pa ljutnje na sebe zbog propuštenog, zatim nespretne pokušaje popravnog i na kraju rezignirano žaljenje.

Sve ću to promatrati s pristojne udaljenosti — mentalne i emocionalne, ali vidjet ćete u mojim očima da razumijem i onda kad budemo govorili o prošlotjednim temama u novinama. Ja nisam razočarana — navikla sam, pa i ne očekujem drugačije. Samo mi je, onako jednostavno ljudski, žao. Sad ćete me, zacijelo, upitati što sam uopće mogla očekivati od gospodina u zrelim godinama s *obvezom*? Koji, uz to, ništa nije ni nudio, ni obećavao! U redu je, ali, dragi gospodine, mogla sam očekivati barem fer odnos i vašu iskrenost spram onog titraja zraka između naših pogleda. Neke stvari jednostavno ne treba izgovoriti, čak ih ne moramo ni razumjeti, ali treba im pošteno, u sebi, priznati postojanje.

Muškarci se ne boje samodostatnih žena zato što su samostalne i neovisne, čvrste i nepokorne, nego se boje svoje vlastite nesamodovoljnosti, koja pred takvim ženama postaje prozirna. Ja vas ne moram zavoditi — vi ste zavedeni vlasti tom nemoći u sudaru s mojom samosviješću! Zato se bojite i odlazite, sve u svemu podvinuta repa.

No, isprva to vam je vrlo izazovno, željeli ste iščeprkati mekanu točku te čvrste konstrukcije, propitivali ste koliko je stvarna, priželjkujući da ta homogena cjelina bude samo hologram. Tek puki privid (poput vašeg vlastitog) koji biste s gušt om raskrinkali i onda velikodušno ponudili široka muška ramena za plakanje. Da, svaka građevina ima skriveno osjetljivo mjesto, ali za tu točku zna samo stvaratelj, zar ne!? I što je zdanje kompleksnije, veće i čvršće, to je Ahilova peta bolje skrivena i nedostupnija. Uostalom, što biste sa ženom kojoj ne znate temeljnu slabost? Pa, ona čak i nije žena, ona je biće koje vas je prozrelo u mahu, a vi ste držali kako je to nemoguće bez dugogodišnjeg mukotrnog bavljenja vašom složenom, neproničnom i jedinstvenom (u svemiru) osobnošću. Ako i onda. Što biste sa ženom koja britkom riječju kao nožem sjecka gnjecavo tropsko voće vaših tlapnji, izmišljotina, krivotvorina? Kakvo god ruho navukli, pred njom ste goli, a to sebi ipak ne možete dopustiti — vaše samopouzdanje već je zauzelo (obrambeni) borbeni položaj. Što biste sa ženom kojoj

ne treba vaša snaga, nego slabost? Ne vrline, nego mane. Premda vas ona uopće ne napada, vi se automatski branite jer je jednostavno otpuhala sve vaše obrambene bedeme, isušila kanale s krokodilima i otupila šiljke na ogradi. Ništa više nije bilo skriveno tom prodornom, pronicavom pogledu. Što biste sa ženom koja je kroz ta otvorena vrata ušetala u atrij i krajičkom oka vidjela jasno sve te nakupine smeća i pomija koje pomno skrivate? Reprezentativni prostori za prijeme nisu je zanimali. U krajnjoj nelagodi na brzinu i trapavo htjeli biste sve to pokriti, pomesti, baciti u mračniji kut, baš kao da se stvarno radi o neurednom stanu. No, dragi gospodine, prebivališta duše uvijek su neuredna dok je duša živa i živahna! Što biste sa ženom koja na sve to nije ni trepnula i nepokolebljivo je ostala s vama za istim stolom naručujući sljedeću rundu? Znam, sad ćete se braniti (iako vas, ponavljam, ne napadam) govoreći mi da sam ogorčena, razočarana i tome slično. To vam vraćam jer nije moje!

Neću vam više ulaziti iza Maginot linije, ali ću i dalje piti s vama kavu i dijeliti pogled na prolaznike, samo što više neće biti šlaga. Možda će vještica u meni, hlepeći potvrdu intuicije, ponekad kradomice zaviriti u vaš crni talog ili dlan otvoren u žaru diskusije, ali ne zamjerite — vještičja radoznalost bezazlenija je od pune mjesečine Ivanjske noći. Mudra žena u meni dat će vražićku packu, a ja ću vam se osmjehnuti tako kao da se na vas sručio tropski toplotni udar.

*

Ako ikada budete odlazili daleko ili zauvijek, neću vam doći mahati s perona sve dok se iz vlaka bude poznata ruka razlikovala od tuđih. I kad me skroz ostavite, neću vam reći „Zbogom!“ Ne bacam posljednji pogled na prostor iz kojeg odlazim, niti se rastajem onda kad čvrsto stisnem pruženu ruku. Još sam tamo i kad to zakoni fizike ne dopuštaju, još sam s vama, i s njima, i kad to konvencije zabranjuju.

Odlazim tek kad vremenske kiše operu boje s mjesta ili susreta, a to ponekad zna biti dugo, jako dugo. Jer neka su mjesta i ljudi u našim sjećanjima naslikani gustim uljem na platnu, a druge i drugi samo akvarelom koji brzo blijedi. Koliko li je tek krokija ugljenom koje za tili čas raspakamo pokušavajući vidjeti više od skice i tako ih upropastimo!

Prostor ili osobu koja me obuzme, bilo lijepo ili ružno, ne mogu ostaviti dok ih ne proživim u sebi do kraja. Kad je slika sjećanja u stvaranju, kad vibrira životom, dok se ubacuju presudni detalji i nijansiraju boje, ne mogu se oprostiti. Hodam takvih dana jednim svijetom, ali sam u

drugom. Podižem misli s prašnjavog puta (na koji sam pogrešno skrenula, pomislit ću u nekom trenutku) i čistim ih. Ne rastajem se dok ne završim unutarnji dijalog u kojem nema zadanih didaskalija. Kao opsjednuto dijete motam po džepovima osjećaja te špekule, sve dok ih ne smjestim u prave jamice sjećanja.

Naizgled, zato mi je lako otići jer mučim se poslije i zato puštam da me ostavljaju. Rastanak ponesem kao prtljagu i onda, tek kad ga raspakiram, on mi isplazi otrovnu crvenu rašljastu jezičinu i ubode me đavoljim roščićima. Kad vratim se „s puta“, a u kovčegu nema rastanka, znači da sam bila ravnodušna. Ako odem od vas, a ne nastavim razgovor u sebi, znači da ću vas zaboraviti obuvajući kućne papuče.

Rastajem se dugo i temeljito, spremajući osjećaje, riječi, mirise, okuse, dodire, zvukove, boje, kiše, vjetrove, drhtaje, fasade i fizionomije. To boli — u netaknuto pulsirajuće živo meso memorije duborezim konačnu sliku. No, kad je složim i ona jednoć očvrsne, moj je mir od tog događaja ili osobe trajan. Sliku mogu bezbolno prizvati: ako sam vas voljela, a više me ne bolite, ostat ćete sa mnom zauvijek.

Nosim tako svoje rastanke kao galeriju u kojoj se nadahnjujem, tražim odgovore iskustva ili jednostavno uživam. Sve suze koje sam za neku sliku u toj galeriji prolila, vraćaju mi se bistrinom spoznaje — jer dok plačem misli su mi (i osjećaji) mutne od prljavštine nepotrebnog, naplavina koje se tek trebaju staložiti. Dovršena slika rastanka znači također: sve sam vam oprostila.

Neokajane ljubavi traju, kaže Cvetajeva (dodala bih — i mržnje) i zato vi mene ne možete ostaviti kad hoćete. Ostavit ću ja vas kad završim sliku.

BEZ PRISNOSTI LJUBAV UMIRE

Večeras u osam doć' ću ja pod windows tvog kompjutora — mogla bi biti kakva suvremena podoknica. No, da bi dama svome kavaliru pristup omogućila, nije dovoljno da ostavi vrata odškrinuta, nego mu mora prišapnuti i zaporku — što nekoć je možda bila formula za uspavljivanje zvijeri koja je čuvala kakva tajnovita vrata, a danas je to lozinka, password ili pin za ulazak u nečiji intiman svijet, čak privatnost, čak ono najskrovitije. Nismo intimni ako si „tikamo“, nego ako ti dopustim da švrljaš po mom računalu, da imaš pristup mojim stvarima pod zaporkom, da ti ostavim na stolu svoj mobitel, da znaš pin za moje kartice. Što ljudi hoće, to i vrijeme trpi.

U krhkoj dobi od jedva jedanaest godina moja se najbolja prijateljica odselila u drugi grad. Bile smo osuđene prijateljstvo održavati pismima — tada je čak i telefon bio rijedak, skup i ne uvijek dostupan. Neumorno smo pisale, možda baš ne doslovce svaki dan, ali sigurno nekoliko pisama na tjedan. Tako smo održavale prisnost koja se potvrđivala u posjetima tijekom zimskih i ljetnih školskih ferija. U kući se poštovalo pravo na privatnost i nije se zavirivalo u poštu naslovljenu na mene (ili sam barem ja tako nadobudno vjerovala). S vremenom, kad su pisma već ispunila dvije-tri kutije od cipela, počela sam svoje dragocjenosti spremati u neke zakutke tavana. U tim kutijama bile su neizmjereno mi važne stvarčice, kao što je, primjerice, spomenar iz drugog razreda, leksikon iz četvrtog, herbarij sa sprešanim prvim cvijetom koji sam do bila od simpatije, razglednice s ljetovanja na kojima u šiframa pišu poruke i slična blaga usplahirenih djevojčuraka. No, kao što sam se užasavala i same pomisli da bi netko zavirivao u tu moju intimu, tako sam naučila poštovati i tuđu. Nikada nisam došla u iskušenje da otvorim tuđe pismo, da zavirim u tuđu ladicu, da prekopam po tuđim stvarima. Jednostavna primjena etičkog načela: ne čini drugima što ne želiš da oni čine tebi.

Eh, ali nismo svi isti, pa je ispalo da eto baš moj Bivši nije bio tako odgojen. Trebalo mi je neko vrijeme da to shvatim — zbog one glupave pogreške u percepciji: ako o nečemu ne mislim i nešto ne činim, ne znači da to netko drugi nije promislio i učinio. Na primjer, kad sam mu, kako je volio govoriti, postala ženom, smatrao je da ima pravo prekapati po mojim najintimnijim stvarima, otvarati poštu, pročešljati moj kompjutor i elektroničku poštu, provjeriti u mobitelu dolazne i odlazne pozive, čitati sms poruke. Isprva su se objašnjenja doimala čak uvjerljivima: reinstalirao je nešto na mom računalu i usput vidio ovo-i-ono, mobitel je zvonio dok sam bila na zahodu pa se javio i tako usput vidio tko me sve zvao

proteklih desetak dana... Sve žrtve paranoičnih osoba i patološki ljubomornih destruktivaca sigurno znaju nastavak priče.

Ali, ne bih sad o tome, nego o stupnjevima osjećaja prisnosti koje imate s nekom osobom. Jest da smo Bivši i ja bili, kako se i očekuje, iznimno bliski — užasno intimni, ali usprkos tome znala sam da ima dio mene koji ne želi biti podijeljen ni s kim, dio mene koji je samo moj, dio stvari — bila riječ o pismima iz mladosti, sačuvanim stvarčicama koje asociraju na neki nezakoračen životni put ili stavku u mail-boxu u kojoj s poslovnim partnerom postoji bezazlena dvosmislena rečenica — na koje sebično stavljam „šapu“, koje ne dijelim ni s kim. Nisam to ni tajila — riječ je o tome da nema takve prisnosti s drugom osobom u kojoj bih izgubila svoj identitet, integritet i pravo na intimu, jer se u protivnom to više ne zove prisnošću. Apsolutna prisnost zapravo je nemoguća — i doista je krajnje okrutno takvo što zahtijevati od osobe koju, kažete — navodno, volite. S onima koje uistinu volite uspostavljat ćete prisnost prema granicama koje određuju oni sami, bez obzira na vaše kriterije. Samo oni labavog, nepostojanog, patološkog identiteta mogu si umišljati da je moguće zahvatiti, zgrabiti, kontrolirati cijelu ukupnost druge osobe. Da ostanem kod osobnog primjera: na tome se naposljetku raspao svaki sloj našeg odnosa – ljubavnički, ljudski, životni. A prije toga prestali smo biti prisni (ali njemu ipak dovoljno prisni da uzima moj novac – što je suprotno od onih koji pak misle da novcem mogu kupiti prisnost). A kako bi rekao Ivan Klima — gdje nema prisnosti, ljubav umire.

Naime, junak romana *Posljednji stupanj prisnosti* Ivana Klime pokušava na životnoj prijelomnici domisliti zašto ga mori strah od prisnosti zbog kojeg se osjeća osamljenim. On je evangelički svećenik kojem se u zreloj dobi dogodila velika ljubav sa ženom čiji je brak odavno u krizi. U preljubničkim trenucima grizodušja i promišljanjima o braku i vjeri, dolazi do tema prisnosti i vjernosti. Naime, svojoj je supruzi bio vjeran, ali ne i prisan s njom. Riječ je o stupnjevima prisnosti: pa je li vjernost prvi stupanj prisnosti? Bit će da ipak nije. Stupnjevanje prisnosti ide otprilike ovako: prvi je stupanj prisnosti prepričati ženi intimne snove; drugi stupanj prisnosti jest molitva — reći će mu kolega. No, preljubnik će u pismu ljubavnici ponešto drugačije promišljati prisnost:

Imamo tako malo vremena, a ono protječe brzinom koja je oduvijek ista i mi si ne stignemo reći ni što se dogodilo u posljednjem danu, a kamoli ono što se dogodilo tijekom naših života, no ljubav se ipak ne mjeri minutama. Čime se zapravo mjeri? Potpunošću? Ili odanošću? Ili veličinom čežnje? Ili prisnošću? Što je potpunost? Dokle seže odanost? Dati život za

drugoga. Biti iskren prema njemu. Biti uz njega kad pati. Ne napustiti ga ni u trenutku kad se čini da je sasvim udaljen. Misliti na njega u svakom trenutku. Ne povrijediti ga ni riječju. Imati strpljenja. Znati slušati. Znati shvatiti i ono što se čini neshvatljivim. Znati čekati. Zna li oprostiti. Što je prisnost? Sigurno postoji više stupnjeva prisnosti, a koji je najviši, najdragocjeniji, to ne znam reći.

Cijelog života čeznuo sam za blazinom voljenog bića. Dakle za prisnošću. Je li ona uopće moguća između dvoje ljudi? Prisnost ima mnogo stupnjeva: ljudi su bliski jedno drugome kad mogu bez straha razgovarati, kad se grle, kad vode ljubav. Je li vođenje ljubavi posljednji, najviši stupanj prisnosti? Čovjek može voditi ljubav s bilo kim (iako to nikad nije bio moj slučaj), ali je li to najviša prisnost?

Najviši stupanj prisnosti — to je sposobnost da se nekome potpuno vjeruje, dakle mogućnost da mu se povjeri sve, i ono najtajnije, i ono što čovjek taji sam pred sobom. Ne lagati ni u onome u čemu čovjek sam sebi laže...

Možda je to loša poruka, ali primi je od mene kao nešto što je više od izjave ljubavi, nešto što je posljednji stupanj prisnosti...

Priznajem da to jest sjajna analiza prisnosti — jer doista vođenje ljubavi nije najprisniji mogući odnos među ljudima. I doista je povjerenje nužno za bliskost, ali vjerovati nekome isto tako može biti ne samo stupnjevano nego i kontekstualizirano. Naime, ima situacija kad morate nekome nužno, u nekoj mjeri, iskreno vjerovati iako niste prisni s njim: npr. kirurgu koji će vas operirati, pilotu kojem ste sjeli u avion, kolegi kojem ste povjerali važan posao, susjedu kojem ste dali ključ od stana odlazeći na put; vojnik mora vjerovati vojniku u akciji, vjernik duhovnom vođi u obredu; možete bezgranično vjerovati nekome s kim ste u krvnom srodstvu i ne biti bliski s tom osobom i slično. Tako, naposljetku, sve mi se čini da je prisnost ipak neulovljiva — to je stanje svijesti pri stvarnoj, zamišljenoj ili imaginarnoj prisutnosti drugog bića (koje nije nužno ljudsko!); to je prijanjanje duša koje se slijepe nevidljivim hvataljkama kao krakovi hobotnice na glatkoj površini; to je neizrečeni zavjet potekao iz duhovne srodnosti. Ma ne, sve su to moje romantičarske tlapnje jer svijet više nije tako ustrojen.

Eto nedavno sam bila u situaciji da sam se morala ispričati znancu zato što mu nisam odgovorila na MMS i dugačku SMS poruku. Kao da mu povjeravam bogzna što, rekla sam

kako imam stari mobitel koji ne može primati takve poruke. Uz napomenu, koja jest dijelom izgovorena i kao isprika, da jako volim svoj stari mobitel, da se takav model više ne proizvodi a ja ga se ne želim odreći. Osjećala sam se da sam s njim podijelila nešto vrlo prisno. Što je prilično glupavo jer je zapravo riječ o pukom tehničkom podatku. Tu smo odmah prešli neki nevidljiv prag u novu prostoriju drukčije prisnosti. Kad u e-mail komunikaciji s nekim od starinske forme pisma koji ima zaglavlje, pozdrav i potpis, prijedete na razmjenu rečenica bez oslovljavanja i potpisivanja, prešli ste na neformalniju razinu — elem, postali prisniji. Usprkos mome staromodnom uvjerenju da je svijet virtualnog ipak pomalo hladan i neprisan, prijateljica koja je virtuoza u kreiranju virtualnih identiteta, majstorica u svijetu virtualnog komuniciranja i vidra na single-siteovima, uvjerava me da taj svijet nije bez svojih oblika bliskosti. Štoviše, stvorio je nove, vlastite vidove i stupnjeve prisnosti. Pritom nije posve nezanimljivo to što vam lažni identitet daje neslućene i neograničene mogućnosti slobode uzmicanja. Primjerice, nakon što na nekom chatu ili forumu shvatite da s nekim imate dodirne točke i stanovito razumijevanje, prvi stupanj prisnosti jest razmjena e-mail adrese — naravno, ne s pravim identitetom. Potom, ako se stvar i dalje dobro razvija, nakon nekog vremena razmijenite prave adrese, tj. ljudi si međusobno istodobno otkriju stvarni identitet — ime. Uslijedi davanje broja telefona i potom glasovni kontakt. I onda se, vidi vraga, na kavi uživo može urušiti cijela ta virtualna piramida prisnosti.

A zašto? E, pa zato što zapravo i nije riječ o prisnosti nego samo nagađanju o tome koliko možete nekome vjerovati a da to dotična osoba ne iznevjeri, ne zlouporabi, da vas ne povrijedi. Riječ je o iluziji na koju je lako nasjesti. Ta se moja prijateljica nekoliko puta na taj način prevarila i bila povrijeđena: osjećaj prisnosti nije bio uzajaman. U tome i jest kvaka: prisnost je ili uzajamna ili je nema. Sve drugo su situacije u kojima se nekome vjeruje u manjoj ili većoj mjeri. Prisnost je poput kakve nevidljive krhke ali dijamantno blistave ovojnice u kojoj se nalaze dvije srodne duše, to je ozračje u kojem se razmjenjuju na razini bez riječi. Banalno: to je ono kad s nekim možete potpuno opušteno, rasterećeno od svakog bremena života i svijeta, šutjeti do vječnosti u svemirskoj mukloj nepomičnosti. To je najviši stupanj prisnosti.

Nisu pritom važni ni moji ni tvoj i tajni snovi, male nastranosti, detalji tjelesnih potreba i mehanizama, kakve god izgovorene uzvišene riječi i preklinjanja i slične tehnikalije — važno je da su u nekoj drugoj dimenziji tvoja i moja duša tako prionule jedna uz drugu, da s pouzdanjem obostrano osjećamo kako je to bezuvjetno i zauvijek. A koliko puta u životu vam se to dogodilo? Sjećate se najznamenitije rečenice iz *Mostova okruga Madison*: „Takvu sigurnost osjetiš jednom u životu...”

Tja, ipak možda još koji put — ako ne očekuješ samo ljubavničku prisnost.

Netko je rekao da postoje ljudi koji nam brzo uđu u život i još brže izađu. Neki ljudi navedu nam dušu da zapleše. Probude nas, donesu nove spoznaje i prišapnu svoje mudrosti i strasti. Neki ljudi učine da nam se nebo doima modrijim i more dubljim. Ali malo je ljudi koji nam uspiju ući u srce i ostaviti tamo svoje utisnute stope. Nakon toga više nikad nismo isti, a oni su nam prisni do kraja vremena. Što god to značilo.

NEDUŽNOST STARE LJUBAVI

We aren't what we ought to be. We aren't what we're going to be.

We aren't what we want to be.

But, thank God, we aren't what we were.

Ima nečeg nedužnog u nerealiziranim (da ne velim grubo – nekonzumiranim) starim, osobito mladenačkim, ljubavima. Nedužne su u svojim davnašnjim, očito neostvarenim, nastojanjima; nedužne su u sadašnjim prekapanjima po njihovim krhkim i nježnim ostacima. Nedužno je to što ženi svoje stare neostvarene ljubavi mogu nedužno izravno pogledati u oči – jer znam čiste savjesti i mirna srca da joj ništa nisam skrivila, da ne ugrožavam njezinu poziciju, da mi nema rašta biti neugodno...

Sjećam se da sam u srednjoj školi imala skroz-naskroz tajnu simpatiju — koliko god to zvučalo osnovnoškolski smiješno priznati u sredovječnim godinama. No, čak do samoga kraja, baš kao da smo u nižim razredima osnovnjaka, s tom sam simpatijom razmjenjivala samo otrovne strelice i zajedljive primjedbe. Naizgled, a tako su i drugi mislili, bili smo u stalnom stanju zavade i neprijateljstva. Nismo se podnosili. Otvoreno smo se prezirali, napadali, vrijeđali. Zapravo, simpatizirali smo se po sličnosti na posve glupav i neprimjereno djetinji način — „tko se tuče, taj se voli“. Nikad ništa drugo nije bilo izgovoreno, čak ni indirektno, čak ni na razini aluzije. Poslije je svatko otišao svoj im putem i ponovno smo se sreli tek na obilježavanju dvadesetogodišnjice mature. Doista smo tek u tom međuvremenu sazreli (jerbo maturalno norenje ipak više pripada dobu djetinje nedužnosti, nego samo odškrinutim vratima bremena odgovornosti odraslosti), život nas je prekalio, preživjeli smo rat i poraće, opstali kako smo umjeli. Jedva da nas je nekolicina ostala u vlastitim zamišljenim životnim putanjama. On tada više nije bio nekadašnji kicoš i umišljeni drznik iz predzadnje klupe koji uvijek sve zna, ali ne želi biti štreber. O, ne, nimalo! Nestalo je razmetljivosti bez pokrića i lažne bahatosti. Barem za onoga tko je to umio proniknuti. Tijekom evokacijske večere nismo izravno razgovarali, ali dogodilo se — slučajno ili ne, tko sad mari za to — da sam ga na kraju te provincijski bljedunjave i dosadnjikave večere upravo ja vozila u kasni sat doma. Naposljetku smo do prvih zraka sunca sunca razgovarali u autu parkiranom ispred njegove zgrade. Posve nedužno. Blisko i prisno. Nijednom riječju nismo spomenuli obostrano negdašnje zatajeno i nikad izgovoreno simpatiziranje ni tobožnju

netrpeljivost kao predstavu za javnost. Nije ni trebalo. Ponekad postoje situacije kad ne valja baš sve izgovoriti. Čavrljali smo iskreno i neusiljeno poput starih prijatelja koji se dugo nisu vidjeli. Životi su nam se ponovno na trenutak nedužno dodirnuli, bez predumišljaja i ikakve primisli. Okrznuli smo se jedno o drugo, poljubili nedužno na rastanku u svitanje i čak nismo imali potrebu razmijeniti brojeve telefona — jer znali smo da je to beskorisno koliko i zaludno, da je naš susret bio određen tim jedinim i neponovljivim trenutkom, nijednim drugim, da prošlosti ništa ne dugujemo i da nemamo budućnosti jer stare su simpatije bezazleni žal za nečim što nismo stvarno imati, kakvi nismo bili. Isto tako životno mudro, znali smo da ništa, osim sutradan loše savjesti i srama pred nekim drugim bližnjima, ne bismo dobili seksom za jednu noć — jer to što su možebit, nekoć davno, u nama pri susretu divljali hormoni ne znači da im moramo naknadno udovoljiti (zato da bismo udovoljili nekoj bolećivoj vlastitoj taštini, koja više čak nema ni uporišta). Česta je to greška koja se poslije dugo okajava. Sada, čak i nakon zamalo cijelog desetljeća poslije — drago mi je što nismo podlegli banalnom iskušenju. Sačuvali smo nedirnutu, nedužnu, pomalo poroznu i izbljedjelu, porculansku figuricu mladenačke nevine naklonosti, koju bismo jednom, u kakvoj pomalo romantičnoj priči, mogli i platonskom ljubavlju nazvati. Nismo je trivijalizirali ili oskvrnuli pukom jednokratnom (ili kako god...) tjelesnošću, nego učinili trajno blistavom zvjezdicom na čvrstom noćnom nebu sjećanja, i to onih koja se čak i ne dijele s drugima, niti gube sjaj.

Jednako tako, posve nedužno, kažem opet, mogu pogledati u oči supruzi još jedne stare simpatije ili ljubavi zato što njezinog zakonitog nisam upoznala u biblijskom smislu, pa njezina prednost na tom polju nikad neće biti dovedena u pitanje. Štoviše, čak se možemo sprijateljiti, bude li dovoljno otvorena za takvu ne baš uobičajenu opciju, jer imamo barem nešto zajedničko: sadržane smo u duši istog muškarca (doduše jedna u prošlosti, druga u sadašnjosti), njegova je duša sadržana u nama, poznajemo vrline i mane njegova skrovitog bića, proniknule smo neke duboke zakutke osobnosti stvorenja koje se u našim očima doima tako ranjivim i podložnim zlima svijeta da smo imale potrebu zaštititi ga.

Eh, da, kažem vam, nekoć davno imala sam, recimo, princa pred nosom koji me došao spasiti od zala sviju, od svih nevolja svjetovnih, od raznoraznih coprnica urokljivih, čarobnjaka opakih, maćeha, prevaranata, prijetvornika i inih zlica bezbrojnih. Iiii??? Tja, nisam ga prepoznala! Strašno, strašno! U tome je kvaka s prinčevima i princezama! Stvar me podsjeća na onu, sve u svemu, životno nekorisnu, ali mudru poduku zaboravih kojeg filozofa, o tome kako je sreća kočija koja vam u određenom trenutku stane pred vratima, kočijaš siđe i pokuca — pa ako ste „doma“ i shvatite na kakvu vožnju se valja uputiti,

uskočite i zadovoljno se truckate putovima sreće; ako pak niste „doma“ ili ne otvorite vrata tome sudbinskom vozaču, snađe vas mukotrpno bauljanje gudurama i pustopoljinama. Ili tako nekako. Dakle, nismo se susreli ni na kakvu sjajnome balu, niti me spasio iz smrtonosnih ralja zmajevih, niti me čarobnim usnama probudio iz stogodišnjeg sna. (Koliko sve to možda i jest! — ne valja uvijek sjećanju vjerovati.) Međutim, doista bio je Princ koji je kleknuo i zaprosio me, nudio mi srce na dlanu i kleo se u iskrenost svojih namjera. Kad tamo — tako glupavo, ali životno okrutno: nisam mu vjerovala. Mislila sam da drži figu u džepu ili možda da se kladio s kolegom kako će me pridobiti u kakvoj spletki à la Volpone. Koja šteta — jer bio je drukčiji, tako mi je bio drag i osobit taj moj razbaštinjeni „ruski grof“ (kako ga je nazvala moja negdašnja prijateljica, kad sam joj ga pokazala na nekom gradskom trgu i rekla: „To je onaj s kojim ne znam što ću. Zdvojna sam. Nešto ne štima.“), ali s popudbinom bremenitijom od svih škrinja koljenovičkih familija, vladarskih ili gubitničkih. Uvijek kad bismo izašli, taj moj nesuđeni „ruski grof“ gorda držanja i tužna pogleda kazivao mi je stihove, uprizorivao maštarije i obećavao skinuti zvijezde s neba. Sjećam se: bila sam impresionirana ali, istodobno uvijek iznova naposljetku nepovjerljiva (kao ukleta kakvim zloduhom), bez obzira na to s kojim bih ushitom krenula susresti ga na nedužnoj popodnevnoj kavi ili neobičnoj večeri. Mogla bih dodati i „na žalost“, ali to zapravo ne bi imalo smisla, niti bi bilo pošteno — jer bih to govorila ja sadašnja, ne ondašnja. Ta pak ondašnja ja, koja je pogledavši se u zrcalo vidjela smušeno i zbunjeno ružno pače koje nikako da već jednom odraste, nije se mogla nositi s tsunamijem riječi, elektriciteta u zraku, prizora i želja — jednako tako (životom) ustrašenog mladca koji se iz životne proze sklanjao u eskapističku poeziju, iz otvorenog suočavanja s nesmiljenim i preklinjućim pogledom žene kojoj je trebala potvrda u vidu „This kind of certainty comes but once in a lifetime“ u svojevrsne ekstatičke geste ako ne rilkeovskog, a ono slamnigovskog zanosa.

S današnjom naknadnom pameću znam da se nismo mogli uskladiti jer smo se oboje odveć ustručavali otvoreno raspraviti našu situaciju: svatko je dosljedno igrao svoju ulogu, noseći prtljagu vlastitih nesigurnosti i tjeskobe i mnoštva strahova. On se skrivao iza gestualnosti, koju sam ja doživljavala kao neiskren predumišljaj, ja iza građanske suzdržanosti što je on doživljavao kao pristojno odbijanje. Ukratko, nismo govorili istim emocionalnim jezikom i nerazumijevanje ključnih pojmova bilo je tako posvemašnje da je onemogućilo komunikaciju. I tako, ne znam više točno kako ni zašto, bez ikakva povoda ili objašnjenja, prestali smo se viđati. Životne putanje više nam se nisu križale.

Ne znam više tko, ali jamačno netko koga sam cijenila, rekao je nešto u stilu kako je jedina moguća zamjena za ljubav — sjećanje. I tako je meni ostalo sjećanje na nesuđenog mi

„ruskoga grofa“ koji me mogao oteti stoglavim zmajevima što su poslije na me rigali vatru. U sjećanju je bilo tako lako stvarati bliskost — čak ne dovodeći ju u pitanje kao što je bilo u zbilji, uvjeravati se u jedinstvenost doživljaja. Tu i tamo, vrlo rijetko, čula bih kakvu vijest o njegovu životu — činio se dinamičnim, zanimljivim, neobičnim. Uspio je, krenulo ga. Bilo mi je drago zbog njega, ali istodobno na tu pomisao, budimo stvarno iskreni, uvijek se pomalo javilo žaljenje uz jednu bolnu misao: „Sigurno me zaboravio.“ I sama pomisao na Zaborav, koji jest suprotno od sjećanja pa valjda onda i od ljubavi (je li doista, hmmm?), ipak bi me žecnula, zaboljela, zatrovala. Naravno, jer svi mi romantici nedužno mislimo kako zauvijek i neosporno posjedujemo pravo na djelić srca onih u kojima smo svojedobno imali makar i majušan suverenitet za koji smo, razumije se, dali jednakovrijedan teritorij i istovrsno davanje-odricanje. Ako ne i više od toga. Tja, čini se da je u sjećanju uvijek i mrvu više. U sjećanju smo uvijek nešto više dali nego primili — ako si to želimo priznati. Malo više smo se odrekli sebe da bismo nekog voljeli, malo više napora uložili u održavanje te čarobne jedinstvene valne dužine na kojoj smo se našli, malo više smo energije uložili u kvantni skok od prozaičnosti do uzvišenosti.

Kako god. Shvaćam, susrevši ponovno nakon više od jednog i pol desetljeća nesuđenog mi „ruskoga grofa“: u toj nedužnosti zamalo nikad nismo baš posve nedužni. Samo što to, nedužno utoliko što nije s predumišljajem, počesto prekasno spoznamo. Griješimo sjećanjem, a skloni smo katkad griješiti i mišlju — valjda pravdajući se pred sobom da smo onomad prije počinili grijeh propusta te će nam biti oprošteno. Kako god. *Que sera, sera... The future's not ours to see.* Nedužne stare ljubavi valja ipak držati na uzici, kratkoj i čvrsto stegnutoj. Opasnost da bi se mogle oteti nadzoru ne proizlazi iz sadašnjosti nego iz nostalgije, a tu smo već na kliskom tlu iracionalnoga. Ne samo što ne možemo vjerovati interpretaciji sjećanja koja je sklona stvarati nepouz dane lakanovske odraze u svojim iskrivljenim zrcalima, nego ne možemo vjerovati ni onom što držimo da je Sada i Ovdje podastarta nam zbilja. Naime, sjećanje će načiniti takve distorzije u odrazu sadašnjice da će zavarati i najproniciavije umove...

I tako kad ponovno u životu susretnete nedužnu staru ljubav, vjerojatno je najbolje da ništa ne poduzimate — jer da vam je Providnost namijenila išta više osim jednokratne iskrice u novogodišnjem vatrometu života, dobili biste je ili si je prisvojili, svim silama. Ali niste! I stoga ne valja raspirivati nerasplamsale vatre, jer s tom iskrom vaš život nije započeo niti će završiti. Nedužne stare ljubavi predivan su potpuri našega života, načinjen od nježnih i krhkih latica davnih dana, pomalo izbljedjelih boja i ishlapjelih eteričnih mirisa. Kad u sjećanju našušurite latice tog potpurija, zapahnut će vas blag i utješan miomiris dragih vam

i nedužnih uspomena, eterična toplina dana kad vjerovali ste u čuda i nadali se da će se neko neponovljivo i vama dogoditi. Pa i jest: u tom svome „herbariju“ imate zacijelo kakvu endemsku „sprešanu“ biljčicu, neki jedinstven primjerak vrste ili u detaljima osebujuć izrod.

I nemojte se slučajno zavaravati: nemate nikakve obveze spram star ih nedužnih ljubavi kad ih ponovno sretnete. Najčešće, niste se susreli ponovno zato da biste gradili kule u zraku, nego baš zato da ne biste došli u napast ispod čardaka na nebu naknadno podizati temelje. Virtualna nedužnost ipak je dragocjenija od riskantnog posezanja za ozbiljenjem tlapnji (zato što postoji velika vjerojatnost da ćete skončati skršeni i samo s gorkim okusom razočaranja).

Elem, kažu da u životu možete izgubiti samo dvije stvari koje se ne mogu kupiti niti nadoknaditi: ljubav i vrijeme. Dakle, to vrijeme ste nekoć već potrošili, a tu ljubav niste ni stekli. Budimo razumni. Lucy iz *Peanutsa* bi u tom duhu bezvremeno zaključila: „All I really need is love, but a little chocolate now and then doesn't hurt!“

DOĆI ĆE MOJ ZMAJ JEDNOG DANA... (SVE PRINCEZE I PONEKA GUŠČARICA)

mojoj Ž.

Nedavno si je moja prijateljica kupila zmaja, fino izrezbarenog u drvu iz tropskih krajeva. Postavila ga je na počasno mjesto u svojoj zenovski šturoj dnevnoj sobi. Dugo ga je promatrala u dućanu sa skupim egzotičnim stvarcima i uvijek je koštao više od sume za koju je ona, racionalno, držala da je pristojno ispljunuti za takav hir. Strpljivost joj se isplatila, i nakon dvije godine zmaj je dospio na sniženje — tja, čini se da ipak nije bio tražena roba pa je podlegao zakonima tržišta. Eto, i simbolima vrijednost određuje platežna sposobnost klijenata! Prodavačica joj je artikl naplatila i umotala sa smiješkom prepoznavanja, a prijateljica je, zadovoljno se cereći, samo komentirala: „Svaka prava princeza mora imati zmaja.“

Kad mi je to ispričala, osupnulo me: makar bila u četrdesetima, ipak će se (i s ciničnim odmakom) čak uistinu samosvojna žena poigravati s krutim stereotipovima iz usmene predaje i tradicionalnim kulturnim modelima o rodnim ulogama. Ako nemaš princa, kupit ćeš si (barem) zmaja — hmm, ne bi li prizvala žuđeni mitski lik, zar ne. Ne bi li bajku privela sretnom završetku. Mislila sam da je ona, samostalna, u sebe tako sigurna žena, „prerasla“ suptilne metode kojim patrijarhalno naslijeđe „preparira“ ženski um za podložnost: obrazovana je, čvrstog karaktera i sjajne karijere. [1] I za sve se sama izborila, a ipak priželjkuje da će Princa, Facu, Pravoga sresti kad postane princeza. Dok se borila na pravo za svoje Ja u obitelji, pa gradila profesionalni status i dokazivala da sve može sama, shvatila je da joj je, uza sve dobitke i probitke, beskompromisnost donijela i samoću. Nije bila osamljena, nego (samo) sama. A kako podijeliti život s nekim? Tako da nađeš njega Savršenog. Kao iz bajke. Jer, bajke su vječne i moćne. Prinčevi neiskorjenjivi. I zmajevi nenadomjestivi. No, kad sam razmislila, sve u svemu ipak sam se njome ponosila — jer kupila je zmaja, a ne staklene (tj. dizajnerske) cipelice. Usprkos želji da postane princezom, bilo je nešto od zdravog duha guščarice u njoj. Nešto što ulijeva nadu.

Nekoć davno, dok je svijet još bio mlad, a bogme i ja, zamijenila sam novinarski posao uredničkim. Željela sam uteći od nestalnosti, jednokratnosti, površnosti, potrošivosti novinarskog posla i raditi nešto što traje u vremenu i ostaje, na duži rok, što je smisleno dulje od jednog dana. Novinar u dnevnom informativnom sektoru živi poput ovisnika: živi od dana do dana, bez prava na plan za preksutrašnji dan, a nekmoli godinu. Kvaka je u tome da to doista postane ovisnost: svaki se dan nadaš svojoj dozi adrenalina, stresa u redakciji i suočavanju sa strašnom alom — urednikom i rokovima. Kad sve to svladaš i rad ode u eter, budeš *haj*. A to što je svaki dan drukčiji, također postane rutina... Ma to je zapravo krasan posao, da me se krivo ne shvati, poticajan i izazovan. Samo se meni više nije jurilo svaki dan na drugu presicu, promociju, otvorenje...

Elem, da se uvedem u novu struku, prvo su mi dali korekturu teksta koji je hitno morao u tisak. Riječ je bila o prijevodu sabranih djela braće Grimm, u dva sveska, tvrdoukoričena, sa šturim crtežima tušem i bez pretjerane slikarske maštovitosti, elem i bez raskoši boja i *kunstdruka*. Tekst je bio izvoran, točno onakav kako su ga braća zabilježila za buduće naraštaje gutenbergovske galaksije, bez naknadnih zaslađivanja, kraćenja, dodavanja, ispuštanja, reinterpetiranja načinjenih tijekom raznih prevratničkih, romantičarskih i ostalih vremena. Bila sam osupnuta — s tridesetak godina na vratu em sam prvi put ponovno čitala bajke, em sam ih čitala u nepatvorenom obliku, neprerađene da zakrinkaju okrutnosti sadržaja koje su servirale nedužnu i nadobudnu djetetovu uhu i zatravljenim očima, em nisam bila spremna prihvatiti svu njihovu zapanjujuću grubost, sirovost i izravnost u svim otvorenim i drugim ne osobito istančanim namjerama. Raskošan, sladunjavi kič ilustracija nije mogao prikriti bit njihova nesmiljenog naravoučenja.

Posao sam odnijela doma — da ga napravim na miru, bez zvrndanja telefona i nenajavljenih uljeza u redakciji, koji su uglavnom zalud donosili svoje uratke na ogled. U stankama iščitavanja teksta u potrazi za tipfelerima, stalno sam naglas gromblala — gnjaveći muškarca s kojim sam dijelila život i prostor da se, ako ikada budemo imali potomstvo, mora zakleti kako njihove uši nikada neće čuti nijednu bajku ili priču braće Grimm, kao ni bilo koju drugu njihovu suptilnu manipulativnu prerađevinu. Dakako, bile su mi poznate teze teoretičara Brune Bettelheima o važnosti bajki za razvoj mašte, moralnosti i osjećajnosti u djece, ali nikako mi nije išlo u glavu gdje je on tu vidio optimizam i nadu, ili utkane decentne pedagoške mjere. Bila sam sigurna da se čovjek negdje gadno zeznuo ili nam podvalio. Ili su ga potplatili. I da je vjerojatno već bio pod utjecajem diznjevsko-američkih verzija zapisa

europske usmene književnosti i predaje.

I kako to biva — koju godinicu poslije i s bremenom neželjenih životnih iskustava, shvatila sam koliko sam u tom gnjevu pravednice bila kratkovidna, pa sam morala priznati da nisam imala pravo. Naime, usprkos cijelome modernizmu, punoj vreći rogova od svih bastarda i zombija postmodernizma, na užas feminizma i ignoriranje postfeminizma, klasične su bajke doista vječne i neuništive. Koliko god bih htjela znati što je bilo prvo — jaje ili kokoš — tj. bajke ili modeli ljudske psihe, ponašanja, društvenog stratificiranja u kojem su nastale, toliko se to čini uzaludnim. Elementarni aksiomi morala, temeljna svjetonazorska načela, suptilna podjela rodni i društvenih uloga, bazični karakteri, poimanje dobra i zla, uzori koje nesvjesno upijamo i pounutrujemo — sadržani su u bajkama. Po drugoj strani pak (ili svako zlo za neko dobro), djeca kojima su čitali bajke u pravilu su uspješni i integrirani građani, žive prilagođeni zbilji ili pak u svojim iluzornim svjetovima (ne remeteći tuđe), dok ona koja su bila zakinuta za tu povlasticu često zađu s onu stranu morala i zakona, dobra i zla — voljela bih da se ta hipoteza može dokazati ičim više doli iskustveno i zdravorazumski. Naposljetku, kad bolje promislite shvatit ćete da dvije trećine (gruba procjena nefilmofilne osobe) najutjecajnije holivudske produkcije u potki imaju neki od zapisa braće Grimm (formula za sentimentalne trakavice glasi: „Uvaliti junakinju u tarapanu, i ondje je držati.“), a kad je riječ o žanru romanse, moglo bi se bez pretjerivanja reći da to iznosi i četiri petine. Zgultite li s takvih scenarija naslage suvremenosti, zamjene konteksta i nekih uloga, shvatite da su izgrađeni na kosturu neke od bajki.[2] Čak i usprkos tome što najpoznatija princeza 20. stoljeća nije postala sretnom kraljicom, nego protagonistkinjom tragičnog udesa; čak i usprkos tome što je najpoželjniji princ 20. stoljeća ispao puki šonjavi švaler.

Kad dvaput promislim, što se promijenilo od vremena kada je Simone de Beauvoir 1949. zapisala:

„[žena] saznaje: da bi bila sretna, treba da je voljena; da bi bila voljena, treba čekati ljubav. Žena je usnula Trnoružica, Pepeljuga, Snjeguljica, ona koja prima i trpi. U pjesnima i bajkama vidimo kako mladić pustolovno polazi u potragu za ženom — prepolovit će zmaja, pobijediti diva; ljepotica je zatvorena u kuli, dvorcu, vrtu, pećini, vezana lancima za stijenu, zarobljena, uspavana — ona čeka. *Doći će moj princ jednoga dana... Some day he'll come along, the man I love... šlageri joj šapću da joj valja sanjati strpljivo i s puno nade. Žena nužno mora osvojiti muško srce, to je nagrada kojoj teže sve junakinje — čak i neustrašive pustolovke, od njih se ne traži nijedna druga vrлина osim ljepote. Razumljivo je onda što*

briga za tjelesni izgled može postati prava napast za djevojčicu; bilo da su princeze ili pastirice, one uvijek moraju biti lijepe da bi osvojile ljubav i sreću; rugobu okrutno povezuju sa zlobom, i kada vidimo kako se na ružne žene obrušavaju nevolje, ne znamo pouzdano kažnjava li ih to sudbina zbog zločina ili ružnoće. (...) Snjeguljica koja naizgled mrtva leži u staklenom kovčegu, začarana ljepotica, Atala u nesvijesti, cijela četa nježnih junakinja — ubijenih, pasivnih, ranjenih, bačenih na koljena, uniženih — pokazuje njihovoj mladoj sestrici [suvremenoj djevojčici, op. a.] čarobnu draž mučene, napuštene i rezignirane ljepote... djevojčica se tako rado igra žrtve: pogani je bacaju lavovima, Plavobradi je vuče za kosu, kralj, njezin suprug, protjeruje je u duboku šumu; ona se miri sa sudbinom, pati, umire, i čelo ovjenčava slavom... [jedna će iskreno posvjedočiti]. 'Kad sam bila posve mala djevojčica, željela sam izazvati nježnost muškaraca i uliti u njih nemir, htjela sam da me spasi, da umrem u njihovu naručju.' (...) Muškarac sebe zamišlja bez žene. A ona sebe ne zamišlja bez muškarca."

Pepeljuge (najomiljenije), Trnoružice, Snjeguljice, Crvenkapice, mlinareve lijepe kćeri i pametni sinovi, gušcarice, Cvilidrete (jesu li to trenutačno pedofili?), loši očevi i prelijepe maćehice-zlice, ružne vještice, čarobne kraljevine i neustrašivi kraljevići (princeze i prinčevi, koje tako mrze nadobudni lektori), plemenitaši i plebejci, samo su promijenili ruho i dvore. Pa tako danas, primjerice, šeću središtem New Yorka, Londona ili kakve god globalne zabiti, ne mare za rodno-spolne podjele uloga, ali uvijek očekuju da će ih spasiti sretno čudo. Kakvo god. Ljubavi, novca, društvenog uspona, karijere, priznanja, buđenja (samosvijesti?). Užas u malobrojnim osviješteno feminističkim majčinim očima neće spriječiti industriju igračaka da i dalje masovno proizvodi pakete s *full* opremom za malene „princeze“, koju im njihove već trogodišnje djevojčice donose doma sa skup(n)ih rođendanskih proslava u pomodnim igraonicama. Uz ponešto štrasa, šljokica i svjetlucave plastične mase bilo iz skromnih prodavaonica za malo kuna ili kakva skupog „velikog dućana“ (zvanog megastore ili shopping mall), danas se svakoj djevojčici postupno utuvljuje u glavicu slatku kako, bude li princeza dražesna, stići će Princ neodoljivi da je usreći, možda nenadano iz nigdine, možda iz susjedstva (kad se prometne iz žabe) ili dizala korporacije u kojoj je odvažno okušala sreću. Samo mora strpljivo čekati i dolično se ponašati, što god pritom radila: pisala kolumnu za *Vogue*, čistila stubišta, branila najteže zločince, šila jeftinu konfekciju, otkrivala umjetničke genije, stajala za blagajnom samoposluge, prodavala marketinšku maglu, prostituirala se, skrbila za umiruće, odgajala dječicu, dodvoravala se šefu ili manijakalno trošila nezarađeno u skupim dućanima.

E, tu me nešto žulja. Nekako mi se čini da usprkos tome što danas Pepeljuga može biti već sama po sebi slavna faca, odbaciti krinolinu i recimo repati, posjedovati turbo usisavač za sve probleme pepela, imati livriranog vozača za luksuznu limuzinu, biti *cool* i ne čuditi se moćima dobroćudne vile-kume, služiti kao hodajuća vješalica za plesne haljine, obuti udobne tenisice namjesto staklenih štiklica, glumiti nevinašce pred familijom i porotom — činjenica jest da je ona cura s kompleksom. Trajnim. Misli da nije potpuna ako nema Princa uza se, da nije posve ispunjena, ostvarena, ako je netko nije spasio (ili „spasio“). Što bi rekla Colette Dowling, odgojene smo da budemo *dio* nečijeg života, mora doći netko tko će nas spasiti (čak i od nas samih ako smo odveć žilave i nepokorne). Njezin rad iz 1980-ih o „pepeljuginom kompleksu“ danas prekriva prašina desetljeća tijekom kojih su žene izborile i naučile steći muške atribute — i, o apsurdna li, usprkos tome vlastitim klincezama nastavile pr(o)enositi mit o tome da ih netko treba spasiti. One su u svakom pogledu neovisne, osim što ovise o ideji Muškarca. Mogu biti čak uistinu samodostatne, ali, avaj, kad su prosječne, obične, negenijalne, kad nisu iznimne umjetnice ili znanstvenice, društvo će ih uglavnom prezirati i smatrati manje vrijednima ako se do neke dobi nisu udale, svile gnijezdo i donijele na svijet potomstvo. Usprkos tome što je pomaknuta granica kada potencijalna princeza postaje stara vještica ili omražena usidjelica, ništa ne mijenja na stvari da dobra cura mora nastojati ispuniti san iz djetinjstva: biti princeza barem za jedan dan, taj čaroban dan vjenčanja, po cijenu da sutra postane sluškinja (koja nakon mnogih godina služenja bude prezrena i odbačena, zamijenjena mlađom i poletnijom).

Što nam je u tom pogledu donio postfeminizam? Pozor, fanfare: taram-taram!!! Chick-lit! Hura! Jupi! Kraljevine će se žuljati na stotinama zrnaca graška dok ne nađu Kraljevića s odgovarajućom „opremom“ i „dvorima“. Natankat će se kavom i energetske napitkom da ne prespavaju vlastiti rođendanski tulum. Pepeljulina posestrica angažirat će stil ista i otići na totalni *makeover*. Hmm, ima li uopće više gušcarica, pastirica, seljančica? Snjeguljičina maćeha će danas možda ići pod nož estetskom kirurgu pa joj neće ni pasti na pamet da u kakvo divlje bespuće pošalje djevojku koja ionako ima najnoviji GPS uređaj. Trnoružica zacijelo ni ne zna što je to preslica, ali će spremno ubosti špricu *dopa* u ručicu tanahnu, da zaboravi zašto ide na terapiju zbog dojenačkih trauma. Snjeguljica činjenicu da ju je otac odbacio radi starije žene, liječi promiskutetnošću s mlađim muškicima. Matovilka ima ekstenzije od prave kose koju je za dva rupija prodala neka bijedna indijska neprinceza? Palčici će na vrijeme dati hormon rasta? Mlinareva siromašna kći, koja je pobijedila na izboru za *miss* (jer se triput podala predsjedniku žirija?), odjebat će dobrog sirotana po svaku cijenu samo da ostane kraljevom (tj. nogometaševom) ženom...

*Fairy tales can come true, it can happen to you
If youre young at heart
For its hard, you will find, to be narrow of mind
If youre young at heart*

*You can go to extremes with impossible schemes
You can laugh when your dreams fall apart at the seams
And life gets more exciting with each passing day
And love is either in your heart or on its way*

*Dont you know that its worth every treasure on earth
To be young at heart
For as rich as you are its much better by far
To be young at heart*

*And if you should survive to 105
Look at all youll derive out of being alive
Then here is the best part
You have a head start
If you are among the very young at heart*

*

Ima toga još. *Omnia tempus habet.*

Mora li danas Princeza imati Mybach da bi „ulovila“ Princa? Ako ne izgleda kao Barbika ništa od vjenčanja? Nekoć bi princ poslao sluge da vide pristaje li cipelica jedinstvenome nježnome stopalu, pa hoće li danas poslati genetičara da uzme DNA i otkrije defektne, opasne ili sebične gene potencijalne princeze? (Jer bilo bi odveć rizično da o autentičnosti plave krvi svjedoče primjerice postolari, švelje, kitničarke, vračare, sobarice...) Ali gle: što o izgledu neke osobe možete znati nakon što su estetski kirurzi dobro odradili svoj posao i tako se umiješali u sudbinu? Tja, DNA koji nije kompatibilan neće se uzimati u obzir. Hoće li to biti „staklena cipelica“ za selekciju nastavka loze plavokrvnih? Zbog nepravilnosti na kromosomu „čžš“ (valjda je jasno zašto se ne mogu poslužiti uobičajenim „xy“), hoće li neka

princeza završiti u zapečku? Gle, a to je nama naša feministička borba dala, pa će neki prinčevi biti bez potomstva i neke princeze bez dvorca? Isto tako, ima prinčeva koji će ljubav darovati istospolnim odabranicima i princeza koje će prezreti svoje plemenito porijeklo u ime nekih ideala koji nadmašuju klasnu pripadnost.

Jesu li čarobni štapići danas zapravo epruvete genetičara i skalpeli u rukama estetskih kirurga? Da stekne sreću u životu, vitez se više ne mora boriti sa zmajem, staviti na kušnju svoju želju i odvažnost, potegnuti preko sedam gora i sedam mora, a djevojčice se više ne mora učiti strpljivosti, poniznosti i kućnim poslovima da bi se preobrazilo u damu-princezu. Hoćemo li u izglednoj budućnosti svi izgledati kao princeza-Barbie i princ-Kent? Već danas oni koji su kirurški stekli nov izgled kažu da preobrazba nije samo tjelesna nego i duševna — ako imaš klempe uši, grbavi nos, nepravilne zube, bore na čelu i oko očiju, višak sala i kože na trbuhu, celulit na bedrima, nemaš pravo na sreću — nećeš sresti svoga Princa, nećeš naći svoje pravo Ja, otkriti smisao života. Kad to riješiš, zablistaš i iznutra pa se dogodi čudo. Nakon što potpišu da preuzimaju svaku odgovornost za svoj u preobrazbu iz ružnog pačeta u labuda, pod reflektorima operacijske dvorane događaju se čuda (na žalost i „čuda“). Ispada da je danas za sreću potrebno samo tjelesno savršenstvo. A to je uglavnom dostupno bogatima. Odabrani siromašni sretnici/ce primaju se u društvo povlaštenih uglavnom zato što su prikladna genska zaliha. Ipak, velikodušan je to svijet — dat će čak i ružnoj mlinarevoj kćeri priliku. Ona se može prijaviti na natječaj kod „dobre vile“ — utjelovljene u liku voditeljice televizijskog šoa — pa izloživši cjelokupnu svoju intimu kamerama i svekolikom globalnom gledateljstvu postići fizičko savršenstvo — bez kojeg nema sreće. Pritom tom zloglukom oku kamere mora izložiti i svoje bližnje, koji će neposrednim svjedočenjem sudjelovati u „otplati“ rata za pretvaranje „gusjenice u leptira“. Eto, vrijeme trpi što ljudi čine.

*

Elem, da se vratim prijateljičinom zmaju. Kaže da su joj zmajevi lijepa bića i da to njezino udivljenje potječe iz djetinjstva kad je u kući obiteljskih prijatelja vidjela kukičanog krokodila koji je bio postavljen na bračni krevet namjesto one čuvene lutke u haljini na volane i s golemom pundom koju nitko nije smio taknuti. Eto, ni njoj nisu dali da se igra s krokodilom od crvenog i zelenog konca. Ne bih zvala dr. Freuda da mi to tumači i vjerujem joj kad kaže da bi za kućnog ljubimca najradije imala iguanu. Ali kako to ipak ne može, kupila si je drvenog zmajčeka. Izrezbarena figura nije igračka, ni puki ukras, nije

nadomjestak za toplokrvni dodir (uostalom, gmazovi nisu toplokrvni, zar ne?). Zmaj je čuvar, ali i druga strana našega Ja.

Najljepše je to rekao R. M. Rilke: „Svi zmajevi u našem životu možda su kraljevine koje očekuju od nas da budemo lijepi i hrabri. Sve su strašne stvari možda samo bespomoćne stvari koje očekuju od nas da ih spasimo.“

BILJEŠKE

[1] Ili da citiram Kierkegaarda iz nadasve poučnog *Dnevnika zavodnika*: „Važno je da žena u svojoj mladosti živi samotno. Ona mora sama sebi biti dovoljna, premda ta samodovoljnost počiva na iluziji; priroda ovim mirazom samoće oprema ženu kao kakvu princezu. I upravo taj miran razvoj u nekoj iluziji osamljuje.“

[2] Northrop Frye je to još 1957. nazvao „romansom potrage“. Slavni teoretičar književnosti tvrdi kako „u svakom razdoblju vladajući društveni ili duhovni stalež nagine tomu da svoje ideale projicira u neki oblik romanse u kojoj čestiti junaci i lijepe junakinje predstavljaju ideale njegova uspona, a hulje su oni koji taj uspon ugrožavaju“. Ubijanje zmaja središnji je motiv tih romansi potrage. Od drevnoga Perzeja koji će spasiti Andromedu pa do sv. Jurja, koji osim poželjne Une, ipak ima ideale i onkraj vlastite (sebične muške i mačističke) koristi. Pritom je presudno da potraga bude uspješna, a u pravilu ima tri etape: „etapa pogibelnog putovanja i uvodnih manjih pustolovina, presudna borba — obično neka vrsta bitke u kojoj ili junak ili njegov protivnik, ili pak ubojica, moraju poginuti — i uzvišenje junaka.“ Frye je pritom uočio jednu zanimljivu kvaku — naime „što se romansa većma bliži mitu, junaku se pridaje sve više atributa božanstva a neprijatelj sve više preuzima demonska mitska svojstva.“

JEDANAESTA ZAPOVIJED

Life is partly what we make it, and partly what it is made by the friends we choose.

Tennessee Williams

Jednom davno, dok je svijet još bio mlad, a bogme i ja, imala sam prijateljicu koja je uvijek sve znala, a najpoznatija je bila po tome što je, govorilo se kao da je riječ o legendi, umjela postavljati prava pitanja. Bila je starija od mene, u nekom pogledu lijepa žena, sa stilom, široka obrazovanja premda pomalo površnoga i bleferskoga — što sam mnogo poslije shvatila, bogate biografije s raznim poslovima, zanimacijama čas ovim – čas onim, pa i brojnim muškarcima. Nije bilo teme o kojoj nije zamalo sve znala i imala čvrsto i neporecivo mišljenje, nije bilo prostora u kojem nije bila, nije bilo iskustva koje nije stekla, nije bilo ljudskog lika koji ne bi prozrela. Takav je dojam odavala, takvom se prikazivala. Bila sam opčarana, bila sam zaljubljena u prijateljicu zbog koje sam se osjećala odabranom: ona me odabrala da joj budem prijateljicom. Koje li časti — mislila je moja blesava nadobudna glava. Jer ta moja prijateljica, usput — zbog koje sam neko vrijeme zapostavila ostale — bila je toliko toga: bila je ovo-i-ono tamo-i-otamo, bila je uspješna u ovom-i-onom, bila je učinila to-i-to, uvijek je bila iznimna, uvijek je bila posebna, drukčija, mogla je postati što god je htjela. (Takav je dojam odavala, takvom se prikazivala.) Samo da je htjela. Osvojiti svijet. Premda, svijet bi se zapravo trebao potruditi oko nje, smatrala je. Samo što to svijet nije znao. No nije postala ništa od svega toga sjajnoga što je tako sjajno započela ili pak zamislila.

Jednom smo išle zajedno na putovanje: ja neuka i neotesana prestarjela djevojčica i ona sveznajuća i otmjena svjetska dama. Na tom je putovanju trebalo vidjeti mnoge znamenitosti, ali cijelo je vrijeme najvažnija znamenitost bila upravo ona. Kao ribica u svakoj situaciji, kao sunce oko kojeg se sve okreće. Negdje usput, bile smo nekoliko dana u Antwerpenu. Ugodan hotelčić bio je smješten u židovskoj četvrti. Fascinirali su me ortodoksni pripadnici te vjere i brojni prolaznici osobita izgleda koji su hodali ulicama, njihove brade, odjeća, geste, neki odsutan izgled lica, taj famozan nos koji sam pomnivo promatrala nastojeći dokučiti obrazac, ozračje tajnovitosti u koje nisam pronicala. Ti ljudi u crnim odijelima, s kapicom, šalom i sveskom u kožnom uvezu pod miškom ostali su moja asocijacija uz taj inače, onomad mi, ne osobito dojmljiv grad lučkoga vonja i svega što ide uz

to. Znamenitosti se mogu naći u svakom boljem turističkom vodiču, ali bit je putovanja steći nezaboravan, jedinstven vlastiti doživljaj.

Tako je meni Antwerpen postao nezaboravan i osobit. Nakon što smo odradile „obvezne likove“, jednoga dana lutale smo gradom, naprosto. Moja mi je obožavana prijateljica, kao i obično, držala predavanja o životu, o svemu važnom, o sitnicama koje život znače, o muškarcima o kojima ona zna apsolutno sve a ja apsolutno ništa. Bilo je kasno popodne i htjele smo ručati. Pristojno, rekla je moja bjelosvjetska prijateljica. Negdje iza kamenoga zida znamenite katedrale s raskošnim Rubensovim slikama, u pokrajnjoj slijepoj uličici nabasale smo na neobičnu gostionicu. Ili *otmjenije* rečeno — restoran. Na dvije razine, sve u grubom drvetu, imao je stolove, stolce i klupice poput srednjovjekovnih krčmarskih svratišta, doimao se čak pomalo zapušteno i prljavo. No, jelovnik je bio raznovrstan i *otmjen*, a mjesto baš *šik* i *otkačeno* — zaključila je moja *otmjena* prijateljica. Vlasnik je, doznale smo diskretno, bio stokilaš u razvučenoj, flekavoj majici koji je izvaljen za jednim stolom lokao pivo i znojio se obilato iako je bio blagi kraj proljeća. I eto sad najvažnije stvari u cijeloj priči: krčma je bila prepuna kipova i kipića — Isusa, Marije, apostola, svih zamislivih svetaca u svim mogućim varijantama i veličinama, svih boja i tvari od kojih se izrađuju. Posvuda na stotine *kipeka*, vjerojatno iz crkava, samostana, kapelica, s oltara, kojekakvih presvetih i manje svetih mjesta. Obrtnici i/ili umjetnici za neke su si dali truda pa su bili posebni, različiti, privlačili pogled. Imali su pokoji detalj drukčije boje, izraz lica možda je odavao potisnute osjećaje, gesta pak duhovitost stvarao, materijal kreativnost oskudice. Drugi su pak bili očigledan primjer stvarce nastale iz kalupa — bezlični i navlas isti. Neki su bili izrađeni u drvetu kojem su ostavljeni njegovi čvorovi trpljenja i nepravilnosti loših godina kao i obilje onih dobrih, drugi su pak bili posve uglačani u kamenu kojem nije bilo dopušteno da iskaže svoju prvotnu narav, treći od krhke sadre, iskrzani, oštećeni, da banalne kramarske i plastične klonove ne spominjem. Bilo je jednostavnih skulptura za sakralne svrhe, profinjenih, istančana izričaja i šarenih, drečavih, kirbajskih kičastih kipića za profani ukus. No, svima je bilo zajedničko jedno: imali su patinu. Tako se meni činilo. Na sve te gusto naslagane, grupirane ili nanizane svetačke kipove nataložila se po jednoj strani posve obična suvremena gradska (valjda i turistička) prašina, a po drugoj patina vremena. Ispod vela od patine i prašine slabašno, jedva zamjetno, nazirala se negdašnja pozlata, raskoš boja, sjaj prošlosti, svetost prostora za koje su bili namijenjeni, ništavilo serijske proizvodnje — što god da im je bila prvotna sudbina. Naslagani u krčmi, bez sustavnosti (ili barem nije bila meni razaberiva), jedva da su odavali neki svoj prijašnji život i doba.

Bila sam iskreno i nesuspregnuto začuđena poput djeteta. Zjenice su mi se širile u čuđenju i

ushitu, bit će da mi je pala i donja čeljust... Moja je prijateljica pak bila *cool* i kvaziaristokratski pribrano jela neko svoj e snobovsko jelo. Ja sam posve zaboravila na hranu, nesvjesno je prožvakala i zvjerala naokolo ne bih li sve vidjela, sve upila. Toliko sam bila zapanjena da sam ukrala jelovnik jer je u njemu, činilo se tada, bio kratak test o gostionici. Ovo „činilo se“ zato što je sve pisalo na flamanskom koji čak eto ni moja učena prijateljica nije znala. Godinama sam čuvala masnim mrljama išaran jelovnik na zelenkastom kartonu — jer nisam poznavala nikog tko bi znao flamanski i rekao mi što piše o tim kipovima svetaca ili što već da je otisnuto, osim nevažnih mi jela. U nekoj kutiji ležao je zaboravljen kakvih desetak godina dok mi netko, tko je natučao taj jezik, nije rekao da piše kako gostionica potječe iz srednjeg vijeka i u vlasništvu je iste obitelji. Nekoć je bila i konačište, a koje stoljeće poslije netko je počeo skupljati kipiće iz crkvi. Navodno. Ne sjećam se više zašto, ali činilo se da je taj prijevod ipak upitan. (Momak koji je tobože znao flamanski naučio ga je kad se do ušiju zaljubio u Flamanku... Možda sam i nesvjesno vjerovala kako zaljubljenost može u našoj glavi stvoriti onu spravicu iz SF-filmova koja automatski prevodi sa svih jezika.)

I jelovnik i prijevod i prevoditelja u životu sam (za)izgubila, ali eto pamtim Antwerpen, premda je asocijativni niz ipak ponešto skrenuo s pravoga puta. Već pogađate da sam izgubila još nešto: moja me čarobna prijateljica odbacila prvom pri godom — dijelom i zbog toga što puštam ljude da me ostave čak i kad je posve jasno kako je vrijeme za rastanak. No, još u onom srednjovjekovnom gostinjcju dok je umno meditirala, nekom sam zatomljenom i potisnutom spoznajom slutila da je nešto poput tih *kipeka*: na to što je trebala biti spustila se patina i prašina, a ona i dalje misli kako blista i izaziva udivljenje. Mnogo poslije u životu naučila sam da ima takvih ljudi — ljudi s patinom ili oljuštenom pozlatom, ljudi koji vam govore što su u životu „bili“ ili trebali „postati“, i vi možda doista nazirete neku izbljedjelu nijansu ili naznaku darovitosti, ogrebotinu osobitosti, sasušeni vršak pupoljka. To su ljudi koji nisu našli svoje mjesto, djenuli su se u neki prostor u kojem se doimaju najblaže rečeno neuklopljenima (nefunkcionalnima) premda i dalje misle kako je to *osobenjaštvo* ne samo dokaz njihove posebnosti, nego sam smisao opstojnosti i temelj njihova bića. Obavija ih patina onoga što nisu poslali, prašina onoga što nisu ostvarili — a mogli su, samo da su htjeli. Samo da su htjeli! Ali u tome i jest kvaka! Ljudi s patinom žive u vlastitoj fragmentarnoj (vašarskoj) prošlosti, imaju zelenkasti pokrov potisnute frustracije neostvarenih ambicija s hrđastim primjesama zavisti i ni-u-snovima-priznatog stida (od poraza). Oni su sve nešto bili, a sada su najčešće nitko i ništa. Ma, ne: sada su *kipeki* u vlastitoj galeriji pokušaja i promašaja odveć zahtjevnoga ega.

*

Elem, nakon punih dvadeset godina zatekoh se ponovno u Antwerpen. Ovaj put u rano proljeće i vedrog, ali bitko hladnog dana. Dakako, sjetila sam se gostionice s *kipekima* i prijateljima, s kojima sam putovala Belgijom i produžila u Nizozemsku, najavila da ćemo za ručak morati potražiti stanoviti restoran koji ima za mene tajanstvenu sentimentalnu vrijednost. Što god da smo razgledavali, bila to kakva bajna kunsthistoričarska znamenitost, glupavi spomenik belgijskom izumu pomfrita, frivolni industrijski uradci od nekoć čuvene valonske čipke ili turbomoderni kafić koji na podu ima pijesak i očekuje od gostiju da budu bosonogi, mislila sam, tja neizbježno, na to kako danas izgleda gostinjac koji je imao (zapravo više nesvjesno) tako važnu ulogu u mom životu, kako ću ga doživjeti starija i zrelija za cijeli jedan (subjektivni doživljaj) ljudski vijek, k tome bremenitija iskustvom za dva-tri.

Ironija sudbine podarila mi je ponovno detalj dovoljno bizaran da ga uznemirena i pobuđena mašta „procesuiru“ na posve literaran (namjesto nikako ili barem posve obično) način, pridajući mu neki tzv. viši smisao, možebitnu kobnu smislenost. Uh, stvarno... trebao bi mi netko napokon zabraniti tu sklonost pretjerivanju... Dakle, pošli smo ipak u tu neizbježnu katedralu, jer ima takvih umjetnina koje nije dovoljno vidjeti jednom, rekosmo si svi iz društva. Kad tamo: sveto je zdanje bilo na sat vremena zatvoreno jer ga je netko zakupio za privatnu misu zadušnicu. Ma baš znak kao stvoren za mene, pomislih! Krasna slučajnost, koju odmah proglasim znakovitom i opteretim kojekakvim meni sudbinskim (ili tričavim) značenjima. To više što je pred crkvom bio parkiran gol em kao ukleta lađa, crn kao gavranovo krilo na suncu, nevjerojatno raskošan, sav svjetlucav od kromiranih ukrasa Rolls Royce — preuređen ili možda tako i načinjen — da bude pogrebno vozilo. Maksimalno luksuzno dekadentan prijevoz posmrtnih ostataka. Ma, nije li to bila predivna ironija? Tja, barem meni. Čekao je da preveze pokojnika koji je bio ili tako imućan ili dovoljno ekscentričan da su zbog njega u subotu zatvorili vrata hrama koji je, usprkos svoj o sakralnoj namjeni, ipak posve profano profitabilno (osim što vam naplate ulaznicu, izaći morate kroz suvenirnicu u kojoj vas vrebaju sve istančane marketinške relikvije i zavjeti potrošačkog mentaliteta) odredište turističkih horda! Na žalost nisam mogla doznati tko je bio pokojnik koji mi je tako uveselio dan. No, zato sam nekoliko dana nakon povratka saznala da sam, u vrijeme dok sam se razdragano slikala pored bahato znakovitog Roycea, već imala nož zarinut u leđa i da sam ponovno pogrešno kao prijateljstvo iščitala ono što je zapravo bila patologija duševno bolesne osobe i puka koristoljubivost. Ukratko, ispostavilo

se koliko je bolno točna ona tvrdnja kako nas uistinu povrijediti mogu samo oni koji su nam bliski, utrobu nam mogu rasparati oni kojima smo nadohvat ruke. Elem, ako postoji nešto poput životne spiralne povijesti valjda je svakome (jest, možda pogrešno zaključujem prema sebi) suđeno da mora svladati nekoliko puta iste, oštre zavoje — na kojima se može ili pokušati presjeći krivinu, k tome u neprikladnoj brzini (prvi slučaj „teme“ skidanja patine s kipeka koji nikad nisu ni imali pravu pozlatu) ili pak zavaravajuće opušteno nakon duže vožnje odletjeti u provaliju (to što mi se upravo u tom trenutku događalo) jer sam mislila da sam naučila lekciju. Ne siječem zavoje, ne ulijećem... Ali ne lezi vraže.

No, da se vratim gostinjcima s *kipekima*. Kad je napokon došlo vrijeme ručku, otprve smo našli tu „moju“ gostionicu. I to zahvaljujući tome što nam se pridružila prijateljica jednog momka iz društvanca koja je živjela u Antwerpenu. Na moje iznenađenje gostinjac je bio odveć turistički ušminkan, besprijeekorno čist, preuređen ali i dalje pun *kipeka*, ovaj put bez prašine, paučine i patine. Štoviše, čak bez onih romantičarskih zrnaca u kosoj zruci sunca koja je našla put kroz poput vitraja oslikane prozore. Svih mi svetaca, *jesen* ti Kristuša! Nisam mogla vjerovati vlastitim očima, a o sjećanju da i ne govorim! Ponešto od uređenja i detalja, tj. mnoštvo *kipeka*, ipak je ostalo poznato, ali cjelina se promijenila. Hajmo bit' realni, mućnem. Uostalom, pa i ja sam se, valjda, promijenila (ili si barem tako umišljam zbog bora oko očiju i pokojeg dugog sjećanja): u nekim crtama lica, u boji šarenice, netko banvilleovskog duha mogao bi prepoznati mene dvadeset godina mlađu, premda zapravo nisam bila posve ista osoba kao onomad. Ili sam si barem to umišljala. Slijedom toga, ni gostinjac nije bio ono za što se izborio u mojim memorabilijama. Napokon, zaprepašćujuće — ispostavilo se da se zove *Jedanaesta zapovijed*. Zar baš tako, k vragu? Kosnulo me to. Tja, možda inače jest duhovito/dosjetljivo, ali meni je taj čas bilo nekako kiselo. Boga mi božjega, kako bi rekli u starim pučkim romanima, sad ću još morati smisliti vlastitu jedanaestu zapovijed! ... Možda će se ta znakovita „jedanaesta zapovijed“, u skladu s ljubavlju prema znakovitim „slučajnostima“ (ali jamačno svatko ima svoju jedanaestu zapovijed, u to ne sumnjam), odnositi na moju pogrešnu procjenu ljudi, ali, k vragu, kako ću je formulirati i primjenjivati? Kako ću je oblikovati u kratku i jasnu, biblijski iskazivu zapovijed? Kome ću ispovijedati grijehe kad je prekršim? Tko će mi dati razrješenje? Smijem li priznati da se osjećam slabom i nemoćnom pred tom zadaćom? Koliko je lekcija o promašenim, pogrešnim, neuspješnim i sličnim prijateljstvima slična poduci o propalim, nesretnim ljubavima? Konačno, iskreno govoreći, ni iz jednog takvog iskustva nikad nisam ništa zapravo i upotrebljivo naučila. Što je, ako bolje promislim, ionako logično: sva su uvijek bila nova i ujedno jedina (što je prilično logično jer heraklitovski rečeno: ne možemo se dva puta /isti/ probuditi u isti dan), elem nisu se mogla primijeniti na neku drugu situaciju. Kao što je

uostalom iskustvo samo po sebi ne samo precijenjena kategorija nego k tome u smislu poduke za život uglavnom od male i ograničene koristi — jer pametan čovjek u svakoj novoj situaciji (po potrebi i grozničavo) misli i domišlja rješenja, a glupan se pokušava sjetiti što je i kako bilo prije...

Nego, ta nova *Jedanaesta zapovijed* bila je sve u svemu posve ugodna i naše se društvice opustilo i veselo čavrljalo u zaštitničkom i opuštenom žamoru nasumično okupljenih ljudi koji su s tekom blagovali zasluženi objed. Doista, i dalje je bilo nekih pomalo neobičnih jela, koliko i standardnih, ali sva fina do posljednjeg zalogaja. Prostor je odisao istančanim delicijama delikatnih isparavanja koja nježno šakljaju receptore njuha i domaćinskim ozračjem vedrine i kultivirane ležernosti ljudi koji umiju cijeniti trenutak nepomućene sreće i povlastice što su sada i tu, s tim slasnim jestvinama na tanjuru pred sobom, u pravom društvu. Kol ega do mene novinarskom je istraživačkom strašću iskušavao vrste točenog piva (koje je, uzgred budi rečeno, u zemlji piva bilo jeftinije od mineralne vode — na zaprepaštenje nas iz Hrvatske što se još bahato razmećemo tom skupocjenom „naftom“ budućnosti), moja prijateljica hedonistički je otapala na nepromislivo svaki zalogajčić, domaćica (inače sudski tumač za bivšu jugo-populaciju na antverpenskom sudu) nas je zabavljala anegdotama iz sudske prakse. Ja sam pak kradomice promatrala kipiće i pokušavala nanjušiti sebe negdašnju, ali zapravo je svatko od nas šestero za tim velikim okruglim stolom od grubih dasaka živahno sudjelovao u radosti trenutka, u nekim čudom darovanom nam vedrom slučajnom okupljanju od one rijetke vrste koje ostaje u sjećanju, premda bi se moglo reći: ničim izazvano, a cijenit ćemo kad izgubimo.

Pih, i nitko mi nije dijelio lekcije o „činjenicama života“, nitko nije poput moje negdašnje prijateljice s izvještačenim smiješkom „postavljao prava pitanja“ (a što je u nje zapravo bio puki eufemizam za ispraznu umišljenost i razmaženu drskost djeteta-jedinca kojem nikad nisu rekli da niti je samo na svijetu niti je u ičemu osobito), nitko nije glumio sveznajućeg nadčovjeka sa svim tajnama života sadržanim u otmjeno odmaknutom malom prstu dok podiže usnama konfekcijsku čašu konfekcijskog napitka kao da je neponovljiva, jedna jedina za tu individuu načinjena, magična ambrozija, bome nitko nije ni glumatao preveliko prijateljstvo. „Pa što! Ne budi bezobrazna, budalo naivna!“, prekorim samu sebe. „Svatko ima pravo na svoje iluzije, jednako kao i na zastranjenja i umišljaje. Kao da si ti išta bolja u svojim zastranjenima. Kuš! I sakrij se u mišju rupu.“

„Jest, *vala*, samo što moje iluzije i zastranjenja nisu bili na račun tj. štetu drugih“ — kazao bi ironično onaj vječno zasjenjen, ali poput korova vižljast, *drugi* iz mog zodijačkog Blizanca.

Pa, tko ga šljivi, ionako je drugi. Moja dugogodišnja prijateljica kaže da je moj glavni problem ipak onaj prvi Blizanac.

Pravu mi je lekciju o tome u nekoliko rečenica, na koje sam isto tako „slučajno“ nabasala, dao Jung: „Samo glupana zanima nečija tuđa krivnja, na kojoj se ništa ne može izmijeniti. Pametan čovjek uči samo na vlastitoj krivnji. On će se zapitati: Tko sam da mi se sve ovo događa? Svrnut će pogled na vlastite dubine kako bi ondje pronašao odgovor na sudbinsko pitanje.“

I tako, dok sam još u ogrtaču, šal u, rukavicama, toploj kapi mogla nanjušiti za proljeće neuobičajenu ledenu oštrinu sjevernog vjetrova iz Oostendea; oćutjeti nemirnu žitkost turističke mase iz Bruggea; vizualizirati diznjevsku bajkovitost kadrova Genta; rastopiti na nepcima u mislima tu jedinstvenu podatnost najfinije belgijske čokolade; dodirnuti paučinastu teksturu malena čipkastog rupčića s monogramom moje sestre da joj bude nekoristan suvenir s moga prosvjetljujućeg putovanja; zazvati zvukove iz čarobnog, valjda jedinstvenog muzeja, glazbala u Bruxellesu i raznježiti se nad pažnjom, dobrotom i velikodušnošću prijateljice (krasna danska poslovice: put prema prijateljevoj kući nije dugačak) kojoj sam uostalom i bila gošća u gradu nastalom na zaseocima močvarnih staništa, ispostavilo se da sam, htjela-ne htjela, nakon točno dvadeset godina, ali po povratku domu svome, ponovno dobila lekciju o prijateljstvu, patini i jedanaestoj zapovijedi.

*

I sada ću, s boli i cinizmom koji mrzim, reći svoju (za sada) jedanaestu zapovijed: Nitko neka se ne naziva mojim prijateljem dok se ne dokaže suprotno.

O LUBENICAMA I DIJAMANTIMA

Sjećam se da je netko rekao kako su prijatelji kao lubenice: morate ih mnogo iskušati da biste pronašli pravu, sočnu i slatku. No, nameće se jedno pragmatično pitanje: tko si danas može priuštiti takvu rastrošnost (jer „kusanje“ prijatelja zahtijeva mnogo vremena i još više emocionalnog angažmana) pa da šetucka bostanom, odabire i isprobava?! (O *kako je čudesan i krasan taj blistav trenutak u kojem spoznajemo da smo otkrili istinskog prijatelja.*)

*

U doba moga osječčkog djetinjstva, u mirnom kvartu obiteljskih kuća, lubenice su ljeti vozili zaštićene od sunca u sijenu u kolima s konjskom zapregom. Kočijaš bi izvikivao „Lubenice! Lubenice!“ i susjedi bi izašli da ga zaustave. Kopali bi po sijenu i pregledavali tamnozeleno (sjećam se, nakon nekog vremena pojavile su se i one duguljaste svijetlozelene — ali bila je to prve godine lubenica razdora: suprotstavljeni tabori kleli su se da je nova slađa i s manje koštica, a pristaše stare sorte s prezirom su to opovrgavali) nepravilne lopte, kuckali, odmjeravali rukom težinu i komentarakli međusobno kada su ubrane, odakle potječu, kakav im je potencijal. Pipkali su batrljak zelene peteljke, lubeničinu pupkovinu, je li svježa, ima li dlačica — znakovi da je ubrana zrela. Neki su tvrdili da je veličina jamstvo kvalitete. Ti su se jagmili za kapitalcima od petnaestak i više kila. Naposljetku bi odabranu kočijaš vagao na tezulji, obično hrđavoj, ulubljene plitice. Katkad bi izrezao trokut za probu — da dokaže kvalitetu robe i šepurio se *garancijom* povrata ili zamjene. No, u mom je kvartu većina ljudi bila tako pristojna (tja, ili pak uvjerena da ih nos ne vara) da se nijedne reklamacije ne sjećam. A možda su jednostavno bili odveć tašti ili lijeni za takav pothvat.

I tako, donijeli bismo lubenicu u kuću, pa ako nikoga nisu baš bridjeli zubi, stavili bismo je hladiti — a znalo se da je najbolje spustiti je u bunar na nekoliko sati. Čak i oni koji su imali u ono doba rijedak *frižider*, ako im je ostao nezatrpan bunar na dvorištu, lubenicu bi obvezno hladili u mraku i svježini zdenca. Potom bi napokon došao trenutak, koji smo mi klinci obično nedjeljom popodne s nestrpljenjem očekivali, da je otvorimo (ili nešto grublje rečeno, „prikoljemo“). Prvi zalogaj crvenog mesa, prošaranog crnim košticama, protekao bi u napetoj tišini: slijedila bi presuda — je li lubenica „aaah, slatka k'o med!“ ili „paaa, pojest će se“ ili „joj, ccc, k'o repa je“. O *kako je čudesan i krasan taj blistav trenutak* kad zagrizemo u slatku i sočnu, hladnu i hrskavu lubenicu! Trenutak je spajao obitelj u jedinstvu ljetnog

prazničnog blagovanja, ozario lica radošću pravoga otkrića, ispunjavao život nesvakodnevnom i netrivijalnom srećom. (Digresija: pričalo se i o žutim lubenicama kao i o onima bez koštica, no kako nikad nijednu nisam vidjela na svoje oči, zaključila sam da je bila tek urbana legenda.)

Elem, ako je pak bila bljedunjava, bljutava, nedozrela, stara, brašnasta, jednom riječju zapravo nejestiva, bili smo tako razočarani kao da nam je netko upravo zanijekao vječno i posvemašnje neupitno spasenje koje nam je koliko još toga jutra svećenik obećao na misi dok se hostija topila na nepcu. Uistinu loša lubenica pokvarila bi cijeli dan, ako je bila nedjelja onda ozračje blagdana s raskošnijim objedom i popodnevnim izležavanjem u rijetkoj *siesti*; ako je pak bio svagdan, stvorila bi se naelektrizirana atmosfera i krenule lavine optužbi zbog izbora lubenice, prisjećanje na krivice za „lanjske snjegove“, mic-po-mic i prigovaranje zbog-ovog-i-onog i tako bi naposljetku planula kakva (posve nepotrebna i iracionalna) svađa. A u želatinoznom kolovoškom zraku lebdjele su fatamorgane nekih davnih sretnih dana: obvezno sa savršenom lubenicom na stolu, o kojoj se još tjednima pričalo. Mućci bi ionako završili u smeću ili svinjskom napoju. I nitko ih se nije želio sjećati. Uostalom, kao što smo brzo zaboravljali nedjelje lošeg odabira. Sjećali smo se onih kad smo s očima većim od želuca tražili još jednu slatku crvenu krišku dok je na crno-bijelom televizoru možda baš toga ljeta *Gradić Peyton* zamijenio *Dugo toplo ljeto*. Kako god — uostalom, sjećanje ne mora nužno biti faktografski precizno.

*

Eto, i sad recite da prijatelji nisu kao lubenice! Doduše, iz vremena kad nije bilo čak ni hibrida, a kamoli manipulacije genima. Hmm, zapravo: da biste uopće mogli obrati bostan, doslovce ili metaforički, prvo ga morate uzgojiti. Oni koji su sadili bostan, govorili su kako su lubenice kao mala djeca: povazdan ih moraš paziti; štititi od vremenskih nepogoda, okretati prema suncu, zalijevati i plijeviti. A vlasnici bostana ne samo što ljeti mora nisu vidjeli, nego bi k tome njihova tlaka zapravo počela još za kasnozimskih dana kad je valjalo zasijati sjemenke u kući ili stakleniku da se na proljeće mlade biljčice mogu presaditi u pomnjivo pripremljenu plodnu zemlju. U nekoj staroj sevdalinki, kažu stihovi, bostan plijevi Mahmutpašinica, dok je krišom gleda momak koji boga moli da pošalje vihor s planina i podigne *saraj-bašmahramu* te otkrije lice pašinice... Sve u svemu nepotrebno — jer se već zaljubio u njezinu staromodnu tehniku borbe protiv korova bez uporabe pesticida. Eto, nije bez šejtana ta priča o lubenicama budući da se, botanički gledano, ionako ubrajaju u tikve —

jedino povrće koje se sadi u kooperaciji s vragom. Bez jamstava otkupa uroda po dogovorenoj cijeni. Usput: idealna jestvina za dijete jer ima tako malo kalorija da su sve u svemu zanemarive.

No, vratimo se na početak — doista ispada: naći istinskog prijatelja jednako je teško i rizično kao iz nekog rodnog bostana, zašušurenog u suhe otkose otave, izvući dobitnu lubenicu. Pritom se rijetki otvoreno prostodušno služe pukim slučajem; neki misle da će im instinkt, istančan „nos“, donijeti zgoditak; mnoštvo njih uvjeren je kako su na temelju prethodnog iskustva stekli nepogrešiv „špurijus“ da napipaju pravi oblik, da čuju onaj pravi zvuk mukle šupljine u slatkoj zrelosti; zasebna je skupina pametnjakovića, koja navodno ima neke tajne, jedinstvene metode detekcije; i tako u nedogled kombinacija do statistički promilske skupine nepatvorenih znalaca koji vještīm žongliranjem svih čimbenika, u odluci koja se donosi impulsivno poput udara groma (molim, ne zaboraviti da ipak treba brojiti do osam za zvučni udar!), ali kompetentno, nadahnuto i iskustveno (puka iluzija — vjerujte mi — imam u ropotarnici iskustava za bacanje, ali nitko za to ne mari), *klik*, pucnu prstima i naprosto znaju: to je ono pravo. Digresija: u ovom raščlanjivanju namjerno sam isključila one odabranike sudbine kojima su oko kolijevke Harite nadijelile svega blaga; joj kako im zavidim, tima koji su jednostavno nevjerojatno rođeni pod sretnom zvijezdom, sve im ide od ruke, ni za što se ne moraju pomučiti — elem, nikad nisu bostan obrali! — navijek kao da im zrele *dinje* same od sebe padaju u gubicu i uvijek nađu onu lubenicu koja slinolućeće i *apetitlih* pukne čim nož klizne u podatno meso. Hmm, osim ako... Osim ako bostandžija nije kao poslovični postolar, ali to je posve druga tema.

O kako je razočaravajući i mučan taj grozovit trenutak u kojem spoznajemo da smo razotkrili prijetvorna prijatelja. Počesto bude da čemer još dugo nosimo u sebi, da nas izjeda i jedi neuspjeh odabira. Žderemo se u agoniji nekorisna prepričavanja u čemu smo pogriješili. Kinjimo bližnje prežvakavanjem nepravdi i gadosti koje smo pretrpjeli zbog druženja s *kvarnim „prijateljem“*. Za lošu lubenicu čak postoji palijativno rješenje: u izrezani trokutić sa strane staviti lijevak i pol ako ulijevati bocu votke sve dok se ne upij e, pa dobro rashladiti. Potom pozovete prijatelje na hladnu lubenicu i nakon dvije-tri kriške takva kanibalizma svi budu začudno urnebesno raspoloženi. Nitko ne mari što je bilo skriveno/pokvareno ispod kore-fasade. Druga poznata metoda je pak postupak u kojem bljutavu lubenicu očistite od kore i koštica, narežete na kockice, prelijete s nekoliko žlica meda i pustite da se sastojci prožmu. Plemeniti okus pravog meda prikrit će sirovost ili prezrelost odabranog ploda, ublažiti osjećaj promašene investicije, spasiti narušeni ponos. Međutim, ako je urod već u trulom stanju, nema te alkemije kojom ćete ga spasiti. Ma je li moguće da i prijatelji imaju

rok trajanja?

No gle, k vragu, ako su prijatelji doista kao lubenice, onda bismo one *grančave* i *kvarnjake* trebali zaboravljati jednako brzo kao i neukusne, bljutave ili ukisle lubenice — koje danas šaptom padnu žrtvama nekompostiranog otpada. Bez obzira na to jesmo li ih pokušali spašavati žestic(n)om ili slatkoćom, jesmo li zakrinkani neuspjeh podijelili s drugima ili konzumirali sami. Štoviše, te podle hulje pokvarene kao mućak trebali bismo odbaciti bez imalo sentimentata već i stoga što ih u vrlo preciznom životnom žargonu nazivamo npr. smećem, smradom, rđom, gnusom. A ionako smo ih najvjerojatnije pokupili s gomile klonova u kakvu kloniranu supermarketu bezličnog, jednoobraznog šoping centra. Zgodna je ironija to što se danas najčešće uzgajana hibridna sorta lubenice zove „top gun“. E, pa stvarno svašta!

Ipak, čini mi se da nema te čarobne tekućine koju bismo mogli nalijevati u bljutave prijatelje da se zavaramo ili utješimo zbog promašenog odabira, da zatomimo smrad ljudskih mućaka, a bogme ni takva nadnaravnog sladila-glazure kojim bismo promijenili okus gorkoj *buđavosti* humanoidnih pokvarenjaka. I sve to: zato što u životu uvijek ima neko „ali“, mi to ne činimo niti možemo učiniti. Jer prijatelji *ipak* nisu kao lubenice — to se netko gadno zeznuo, zabrijao ili neslatko našalio s tom usporedbom, šarmantnom i pronicavom na prvi pogled. Kao tolike krilatice: zvuče prijemljivo, ne znače ništa. Pristojno rečeno. Ako malo mućnemo, stvar izgleda posve drukčije. Prijatelji su ljudi s kojima — bez onog (počesto) patetično-kičastog (tinejdžerskog) obreda davanja doživotnih prisega — možda prešutno ali suglasno, u jednom trenutku odlučimo podijeliti život, kojima poslužimo dušu na pladnju, za koje su naša vrata uvijek otvorena. U nesreći čovjek ne smije biti sam, a sreće ionako nema bez drugoga koji joj nazoči. Nije li upravo Isus, mitski lik zapadnog svijeta prema kojem se oblikovao golem dio te naše civilizacije i svih njezinih vrednota i moralnih zapovijedi, rekao da je vrhunsko dobro, otprilike najviše i najplemenitije što uopće u svjetovnom životu smrtnik može učiniti, žrtvovati život za prijatelja? Čak i ako smo neke prijatelje slučajno našli na životnoj tržnici (a Njega je razjarilo baš to što je sakralni prostor okupirala posve profana djelatnost), jamačno nisu bili nasumično nabacani na gomili jednakih, nisu bili za sitne pare (na akciji? sniženju? rasprodaji?) kupljena roba namijenjena jednokratnom užitku (odnosno, sada nije riječ o onima koji se tako ponašaju i onima koji dopuštaju da s njima postupaju kao sa sezonskim voćem). Prijateljima ne odmjeravamo potencijalnu kvalitetu prema težini i obujmu kao voćkama-povrćkama, ne kuckamo po njima srednjakom da bismo im kao lubenicama ustanovili deklariranu/potencijalnu zrelost ili nezrelost ili vrsnoću, ne pipkamo im pupak kao lubenici dršku da odredimo dob i vrijeme berbe...

Ma vraga, trebali bismo ipak, vjerujte! U protivnom, prije ili poslije, jamčim vam, taj urod iz bostana prisjest će vam, zastat će vam u grlu, obit će vam se o glavu! Obrat ćete bostan!

*

(O kako je razočaravajući i mučan taj grozovit trenutak u kojem spoznajemo da smo razotkrili prijetvorna prijatelja.) No, ako potječemo iz (prikolko pristojne) familije u kojoj su nas zarana naučili da je prijateljstvo svetinja veća (možda!?) i od ljubavi i od krvne veze jer bi trebalo biti ona znamenita mitska iznimno dragocjena i rijetka srodnost duša (za razliku od krvne srodnosti koju ne biramo). Potom ćemo tijekom života bolno i mukotrpno spoznavati da većina ljudi koje susrećemo ne potječe iz staromodnih i izumirućih obitelji u kojima se u detalje i uvježbano do automatizma znalo što je to kinderštube, još manje je onih stvorenja kojima su u dobi „nevine dječice“ (kad nedužno upijaju kao spužve) zavisnik utuvili poučak o neprikosnovenosti časne riječi časnog čovjeka, a na prste možete izbrojiti naraštajnu porodičnu istrajnost po-svaku-cijenu u odabranim idealima. Usudila bih se zaključiti: loše odgojeni, nedosljedni i površni ljudi ne ostvaruju trajna i duboka prijateljstva; tja — niti im trebaju, niti žale za njima, uz veliku vjerojatnost da uopće nemaju ni svijest o takvom ljudskom odnosu. Valjda su im prijatelji doista poput sezonskog voća: dođu i prođu. Tako ispada da je to famozno (priželjkivano i nekoć bajno opjevano, u nebesa uzdizano?) *istinsko* prijateljstvo danas puka tlapnja glupih romantičara ili tek (reklamiran *odnos*? marketinški zlorabljena riječ za prodaju nimalo duhovnih dobara?) nedostižan ideal; (puki) filozofski fenomen iz Platonova svijeta ideja, maštovit književni motiv iz davnina; jer primjerice načelo „jedan za sve, svi za jednoga“ ne bi opstalo danas u socijal-darvinističkom svijetu velikih poslova, u svijetu bespoštudnog laktarenja za zajamčenih pet minuta slave, u natjecateljskom svijetu sitnih duša za još sitnija koristoljublja.

Uostalom, budimo iskreni, mnogi nosimo u sebi spoznaju da smo imali prijatelje koji su nas bili spremni izdati, prodati ili „zatajiti“ (baš tako pretjerano, pompozno biblijski rečeno) za stanovitu sumu ili bilo koju drugu korist. Čak i kratkoročnu. Čak iz pukog jala ili nenavisti. Čak na vlastitu štetu. Međutim, kažu, o tome nije dolično govoriti — srce žrtava povređuje i sam spomen izdaje te vrste, uši izdajica ne žele se prepoznati u tuđim pričama niti uopće slušati o takvim „trivijalnim“ temama. Usprkos tome, kanim nedolično i štoviše grubo potkrijepiti tvrdnje nekim primjerima iz vlastita iskustva. Zbog razloga koje ipak moram potražiti u sebi, bila riječ o glupavoj naivnosti ili o (utješnoj) zloj kobi, čemu god meni neznanom, namnožilo ih se poprilično — pa sam mogla načiniti i svojevrsan reprezentativan

izbor. Ili se barem meni tako čini. Uostalom, kažem sebi: nismo dvogodišnjaci pa da vjerujemo kako svijet nestane kad zatvorimo oči — tj. da ne postoji ono pred čime glumimo djelomično ili potpuno sljepilo. Mućak smrdi (katkad nepodnošljivo), koliko god mi šutjeli od tome. Ili začepili nos. Ili se škropili miomirisima!

Bolno je otrežnjujuće spoznati da zapravo niste ni imali prijatelja, vjerojatno znatno bolnije od spoznaje da ste prijatelja izgubili, da vas je izdao-prodao-zatajio, da se pokazao nedostojnim utrošenog vremena a nekmoli emocionalnog angažmana, tako grubo eufemistički rečeno. *(O kako je razočaravajući i mućan taj grozovit trenutak u kojem spoznajemo da smo razotkrili prijetvorna prijatelja.)*

*

(O kako je čudesan i krasan taj blistav trenutak u kojem spoznajemo da smo otkrili istinskog prijatelja.) Kad bolje promislim, čini mi se da prijatelje ipak nalazimo u kakvoj bajkovitoj, skrivenoj, ekskluzivnoj draguljarnici, a ne u bostanu, na tržnici ili u supermarketu. Nisu li, izvorno, prijatelji kao i dijamanti zauvijek?! I nisu li dijamantni prijatelji najbolji mogući životni izbor (ili današnjim rječnikom: visokorizičan ulog koji se višestruko isplatio — koliko god se cjelokupno moje romantično biće bunilo protiv burzovnog rječnika i mešetarenja svetim mi kategorijama!)? Što će vam dijamanti ako imate briljantne prijatelje? Dovedemo li to do apsurdna: u doista krajnjoj životnoj situaciji ne možete jesti dijamante, ali možete imati prijatelja koji će s vama podijeliti posljednju koru kruha.

Evo još jednog detalja u prilog metafori: riječ dijamant potječe od grčkog *adamas* što znači nepobjediv, nesavladiv. (Danas doduše dijamante proizvode i sintetički, ali ipak samo za industrijsku uporabu — nikad nisu savršeni kao prirodni. Ne moram valjda crtati na što ciljaj!) U drevnom hinduizmu dijamanti su dar bogova i stoga to dragocjeniji, ali valja reći i kako je bogu Indri *vajra* (dijamant) glavno oružje, da uopće ne spominjem svu težinu budističke *Dijamantne sutre*. Drevni su Grci pak vjerovali da su dijamanti suze bogova, Rimljani su ih skupljali kao izgubljeno iverje zvijezda repatica. Nekoć je i u zapadnim kulturama dijamant bio više od simbola moći i bogatstva: drugo ime za neustrašivost i krepost. A što je drugo sadržavao dragulj *lapis* za kojim su tragali alkemičari?! Što je bilo njihovo „dijamantno tijelo“? Krajnja mudrost vrijedna svega? Ili onaj Hermov ili jungovski dragulj-sudrug koji ide s nama i pokraj nas kroz život: „Zaštiti me i ja ću te zaštititi. Daruj mi što mi pripada, kako bih ti pomogao.“ Svaka prava alkemijska ljekaruša osudit će svaku

himeru zlatotvorstva (lažnog ili koristoljubivog prijateljstva).

Da ne duljim, i opet, jer važno je: ako su dijamanti zauvijek, trebali bi biti i prijatelji. Doduše, istina je da na briljantne prijatelje katkad nabasate u nebrušenom stanju ili čak u nekoj drugoj ugljikovoj atomskoj formaciji, ali vrijedni su svakog truda, svakog časka — što oni mudri na vrijeme spoznaju, a nestrpljivi se poslije lupaju po glavi. Osim toga, budemo li svoje prijatelje smatrali takvim rijetkim dragocjenostima, ponašat ćemo se s njima kao da su primjerice Koh-i-Nor — što znači da ćemo im pridavati dužnu pažnju, držati ih na istaknutu mjestu, brižljivo ih štititi, njegovati ih, i laštiti, uživati u sjaju i mnogoplošnosti, obilaziti ih okolo-naokolo poput kakva čuda, pomno promatrati, ponositi se njima, boriti se za njih ako ih tko želi otuđiti, štoviše — otimati okupatorima i braniti od uljeza. Naravno, nije valjda potrebno napomenuti kako će se s vama tako postupati budete li kome pravi dijamantni sudrug (uz napomenu: nije to baš univerzalno pravilo, jer ima čađi iz koje nikad ništa ne zablista).

Ako nije pretjerano i odveć sladunjavo, još bih dodala da je stvaranje prijateljstva poput starodrevnog „božanskog umijeća“ aleksandrijskih protokemičara *chrysopoeiae* — zlatotvorstva kojim se jednostavna kovina (ljudskog susreta) pomoću duhovnoga napora pretvara u plemenitu trajnu slitinu (prijateljstvo). Aurifaktor se pak, za razliku od predanog aurifaktora, vrlo svjesno i promišljeno služi kojekakvim obmanama, trikovima, smicalicama, *legiranjem* i vradžbinama ne bi li svoju patvorinu samo što bolje prodao kakvoj naivčini. Suprotno tomu, zlatotvorstvo je mudroslovlje, duhovni proces, plemeniti ulog napora uma, volje i iskustva. Patvorenje je zločinstvo, niskost, podlost. U (al)kemiji i u životu. Za otkrivanje patvorine potreban je kamen kušnje (iako u kemiji to može biti jednostavno kupelacija ili cementacija). U (al)kemiji to je jednostavna pločica crnog kremenog škriljca, dok je u životu riječ o „žeženoj“ odanosti od vrste dijamantne besmrtnosti. Bit će da je zato dijamantno prijateljstvo rjeđe i dragocjenije od svih drugih ljudskih međuodnosa.

*

Naposljetku, kako je netko rekao: što je drugo prijateljstvo doli obećanje buduće odanosti, bezostatne odanosti — u dobru i u zlu, u prešutnom praštanju krive riječi i nijemom sudjelovanju u velikoj boli, u ruci pruženoj preko svakog bezdana i blagom dodiru potpore koja ništa ne traži zauzvat. Posvećena predanost i ljubavna vjernost. Širokogrudnost, uvijek. Prijateljstvo se tako gradi od cigli obećanja i lijepi žbukom povjerenja. Ako se pri tom

obilno zalijeva što-starijim-to-boljim vinom iz predikatnih, vrhunskih godina — postaje čvrsto i stječe elastičnost, trajnost i otpornost. Poput onedavno genetski usavršene vrsnosti i produljene svježine kakve slasne voćke i neodredivo drevne postojane istrajnosti kristala.

*

O kako je čudesan i krasan taj blistav trenutak u kojem spoznajemo da smo otkrili istinskog prijatelja. I tako rijedak! Nadasve rijedak!

SVE VALJA IZNOVA IZMAŠTATI

Svi mi veliki koji smo sjedili u gledalištu tog malenog kazališta pomislili smo da nešto nije u redu kad se ispostavilo da predstava, na koju smo doveli sve redom sitnu dječicu, zapravo ne samo da nema scenografije, nego ni glumačke podjele. Naime, kad se na početku predstave *Pale sam na svijetu* na pozornici pojavio samo glumac s gitarom i s, hm... doista pristojno rečeno, više nego šturom scenografijom koja se sastojala od nevelika globusa učvršćena na ružnu željeznu šipku i jednog još ružnijeg stolca — mi veliki razmijenili smo nijeme poglede u čudu: „Pa što je to? Gdje su glumci? Gdje je scena? [Što će reći:] Gdje je čarolija teatra?“ Pridružila su nam se i nešto veća djeca ili pak ona koju su često vodili na kazališne predstave. Tako je i moja nećakinja, petogodišnja Jana, dvaput pilala kad će početi, iako je striček s gitarom već pjevajući započeo priču. Poput mnogih drugih vršnjaka, ubrzo se prestala čuditi i zapitkivati, usredotočila se na pripovijest. A i roditelji su se prestali odraslo solidarno ogledavati uokolo kada je glumac izgovorio objašnjenje i čarobnu formulu koja opravdava i nadoknađuje nedostatak „prave“ kazališne čarolije: „Mašta može svašta.“ Zapravo to je bila alkemijska jednadžba prema kojoj su se očekivanja s lijeve strane znaka jednakosti čarolijom začas izjednačila s dobivenim ostvarenjem s desne. Ima nečeg solipsističkog u takvoj jednadžbi, ali kad se s njom suočite, nikakva frustracija ni pragmatični postupci nisu od koristi. U krajnjem slučaju ostaje vam mogućnost da napustite gledalište (što su neki roditelji s djecom i učinili), ali ostat ćete zauvijek uskraćeni za odgovor: Što to može vaša mašta, uz oskudne poticaje i stavljena na kušnju da se suoči sa zapravo posve bezazlenim izazovom — predočivanjem jednostavne dječje priče?

Glumac je doslovce zamolio djecu da zamisle kako je on sada mali Pale, jer naposljetku jednom je doista i bio malen, makar se ne zvao Pale; da zamisle što se to dogodilo tome vragolastom dječarcu; da sanjare njegove snove. Prema reakcijama djece, odnosno živahnom sudjelovanju u zamišljenim prizorima, uživljavanju u junakove pustolovine, svim osjetilima, ona su toj molbi i udovoljila. (Zacijelo znatno više od odraslih.) Iz pozornih pogleda, ozarenih lica i gesta usuglašanih s radnjom priče, moglo se očitati da su dostojni nasljednici drevnoga roda *pripovjedača*.

Usputna napomena: antropolozi se slažu da se ljudski rod razvijao i napredovao uvelike upravo zbog pripovijedanja, i usmene predaje. Stoga smatraju da je pričanje priča ne samo svojstveno ljudskom rodu, gdje god da se pojavio na kugli Zemaljskoj, nego da mu je prijeko potrebno za održavanje vrste. (Zato je pjesništvo najstarija umjetnost, starija od slikarstva,

jer — premda je u umjetnosti uvijek riječ o predočivanju zbilje, čini se kako se to predočivanje prvotno ipak dogodilo posredovanjem riječi — koliko god Goethe tvrdio da u početku bijaše čin. Jest, ali čin izgovorene riječi koja je u umu rodila sliku.) Utoliko se začuđene oči mališana iz 21. stoljeća u gledalištu zagrebačkog kazališta ne razlikuju mnogo od užarena pogleda malaca okupljenih oko vatre u kamenom dobu na Borneu. Utoliko se današnje međunarodno bratstvo (doduše sve malobrojnije) predanih štovatelja poezije ne razlikuje od slušača drevnih rapsoda.

Dakle, kad je Pale sam na svijetu krenuo u pustolovno istraživanje pustoga svijeta, dječica su mu se u mašti spremno pridružila — prepustivši se magiji glumčeve riječi, glasu koji želi učiniti bliskim ono što niti je blizu niti je stvarno. Uzevši u obzir sve mane, bolesti i zastranjenja suvremena svijeta (digitalne slike, sveprisutne dominantne slike koja želi umrtviti maštu, anestetizirati je ako već ne i zatrti), doima se kao da oni „samo“ ponavljaju evolucijski put svoje vrste (što je, naravno, preuzeta Freudova teza iz drugog konteksta), a poslije će postati razumni građani koji će suspregnuti maštu, odreći se sanjarenja, barem u javnom očitovanju, barem pred stranim „drugima“. Uostalom, nisu li svi totalitarni režimi željeli ovladati upravo tim subverzivnim svijetom mašte (uzgred, što bi rekao Josif Brodski — nisu li upravo zato skloni realističnoj umjetnosti!)? Nisu li umjetnici bili naj opasniji revolucionari? Nisu li naj okrutniji vladari smatrali pjesničku riječ i pjesnike svojim najpodmuklijim neprijateljima? Parafrazirajući talijanskog pjesničkog nobelovca Montalea: je li utemeljen strah da će umjetnost riječi kad-tad utjecati na sve druge umjetnosti koje nemaju obvezu poistovjećivanja s istinom i predočivanja istine? Naime, izvedemo li do kraja tezu o sposobnosti da se u mašti predoči riječ, ispada da su mašta i umjetnost riječi opasne jer vode prema istini. Nije tako dalek put od nedužnog djeteta koje zajedno s Paletom može haraćiti po imaginarnoj slastičarnici, do nimalo bezazlenog odraslog sanjara koji mašta o nekom drugačijem svijetu. Jerbo — mašta, znamo, doista može svašta. Pa i ozbiljiti se. Prometnuti u noćnu moru. Poprimiti obličje straha. Postati utjehom.

Ne sjećam se točno, ali prije nekoliko godina u vrijeme jednog od osobito krvavih bliskoistočnih ili zaljevskih ratova (nebitna je povijesna točnost), kružila je priča poput urbane legende. Ili sam je barem takvom zapamtila. Majka je s malenim djetetom prilikom bombardiranja grada ostala dugo zarobljena u nekom mračnom podrumu. Kad nakon nekog vremena više nije bilo nikakve hrane, a dijete je neutješno plakalo, nacrtala mu je jabuku na komadu papira i dijete se umirilo. Divno zastrašujuć primjer subverzivne i tješiteljske moći mašte. I dokaz o preoblikovanju praznine u život. Možda i u apsurd života, kako god, ali ipak stoji nasuprot ništavilu (koje je po definiciji uvijek bez mašte).

No, da se vratim na dječju kazalištu predstavu bez scenografije — što ipak jest jedna vrsta obmane. Valja priznati kako se sve u svemu pokazalo da je istina kako duhovna superiornost uvijek može osporiti materijalna ograničenja. Jer klinci su stvarno uživali pjevajući zgodnu pjesmicu s nestašnim dječakom-muškarcom, zamišljajući da zajedno s njim voze tramvaj ili vatrogasno vozilo. Kraj je ipak bio neminovan: kad se Pale probudio iz svoga sna, i oni su se trgnuli iz mašte. Premda obično rado i živahno raspravlja o onom što smo gledale pitajući već u drugoj rečenici kad ćemo opet ići gledati to isto, Jana je nakon predstave *Pale sam na svijetu* bila mrka i zabrinuta. Samo je šturo i snuždeno rekla: „To je jako tužna predstava. To više nećemo ići gledati.“ Nijedan moj (budimo iskreni — jeftini) trik da je navedem na razgovor o temi zašto je tako reagirala na pripovijest o dječaku koji se zamislio samim na svijetu, nije upalio. Stoga nagađam da se u njezinu jedva petogodišnjem svijetu dogodio stanovit prevrat, kako u mašti tako i u percepciji zbilje. Tijekom predstave njezina je imaginativna moć bila uposlena na dvije razine: na prvoj si je slikovito predočavala ono što je glumac s pozornice pripovijedao, a na nekoj drugoj ili tko zna kojoj istu je tu priču puštala kroz prizmu vlastita svijeta i prelamala u facetama svoga iskustva, izoštrujući prizore koje su pobudile asocijacije dobivene na prvoj razini. Dok je predstava trajala, to je bio duboko pozadinski mizanscen, ali kad su ugasla prva svjetla pozornice, očito joj se nije svidjelo ono što je ostalo slabo osvijetljeno za promatranje. Ali, njezino je, i dječje i ljudsko, pravo da svoj svijet mašte zadrži za sebe.

Dakle, književnost — ta teškokalibarska semantička umjetnost — svojim izražajnim sredstvima — riječima — (još) može promijeniti svijest i smjerove njezina kretanja. Da, da — znam koliko je to stara stvar, ali uvijek iznova je čudesno svjedočiti kako duša prijanja uz riječ, kako mašta modelira biće i utiskuje se u um. Uvijek je iznova jednako čarobno, baš kao i rađanje svakog novog života. Zato je današnji svijet tiranske doslovne digitalne, vulgarno realistične i totalitarističke slike sve to proglasio kičem — da osujeti ne samo čaroliju pojedinačnog doživljaja svakog univerzalnog fenomena nego i istinsku prevratničku moć mašte. Naime, zbog utilitarne svrhe i posvemašnjeg prinudnog unovčivanja duhovnih dobara načelno više ne može biti onih koji slobodno i neobuzdano maštaju, koji su, kako je to krasno Brodski rekao za pjesnike, poput „ptice koja cvrkuće, bez obzira na kojoj grani stoji, nadajući se da postoje slušatelji, makar oni bili lišće.“

Stoga sam zabrinuta za maštu u svijetu kompjutorskih igrica, blogovske proze, internetske radoznalosti, forumskih rasprava i čatovskog druženja. U hijerarhiji umjetnosti poezija je prva, prvotna i autentična — kao što je na ljestvici osobina koje ljudski rod razlikuju od svekolikog živog svijeta našeg planeta upravo mašta distinktivno obilježje poradi kojeg smo

si pripisali nadređeni status. Jedino ljudi mogu predočavati ono čega nema, što može biti, što bilo nije. I mašta i poezija uče nas da specifična težina riječi ovisi o kontekstu, da valja sažeto misliti, da se mora izostaviti ono što se podrazumijeva, da je uzbudljivo krenuti opasnim brzacima uzvišenih ideja, da se rizik uvijek baš i ne isplati, da katkad valja sam pjevati na grani bez lišća. Kad s poezije prijeđemo na prozu, kad namjesto fantazije uzmemo [virtualnu] stvarnost, nećemo daleko dospjeti — namjesto simbola imat ćemo opširan opis, namjesto ozbiljenja osjećaja pojavit će se ozbiljenje pukih elementarnih ili nametnutih potreba, zakrinkanih u kakve vjerske ili ideološke obrasce. Danas proza nije nastavljanje poezije drugim sredstvima, da opet parafraziram jednu poznatu misao. Što znači da je mašta ugrožena u svojim korijenima. Naime, ako se složimo da je točna ona Withmanova kako je „Velika poezija moguća samo ako postoje veliki čitaoci“, ispada da više nije moguća velika umjetnost jer se događa masovno izumiranje velikih fantasta, tj. čitalaca necenzurirane i neobuzdane maštovitosti, izvorne utoliko što je domišljena imaginativnom moći pojedinca. Velika poezija/umjetnost obraća se čitatelju/sudioniku kao sebi ravnom, dakle — uzdiže ga u nebeske sfere bezvremenosti i besprostornosti. Kako ćemo iznova u svakom naraštaju osmisliti svijet ako ga ne izmaštamo kao da je prvi put? Poetska je mašta upala u zamku proznog ćorsokaka. Pjesnike smatraju djecom. Zato nam trebaju priručnici da bismo razumjeli i pjesnike i pomladak svoje vrste, da bismo smatrali uvjerljivima predaje koje smo baštinili. Maštovito osmisliti svijet u kojem smo se zatekli ujedno znači predati ga nepokorenog utilitarnošću sljedećem naraštaju, znači vjerovati da će se mašta moći uzdići iznad pojedinačne puke egzistencije i nasušnih materijalnih potreba. Nekako mi se čini da gubimo taj rakurs. Ili sam samo ptica zloslutnica?

Naime, ako ćemo napuštati gledalište (valja li uopće dodati: i života?) svaki put kad nam ne bude zorno servirano ono što očekujemo na temelju (uvijek, po definiciji) površnog prethodnog iskustva, nikad nećemo naučiti pretkazivati vlastitu budućnost i budni sanjati bolji svijet. Kao što to čine čarobna bića, bića iz bajki i pripovijedaka. Koje smo nekoć sami nastanjivali, da bismo se u nedostatku mašte od njih otuđili. Zato ih svrstavamo u dječju književnost — jer izgleda da samo maleni imaju dovoljno mašte da u retrospekciji iskustva ne padnu u zamku terapijskog poopćavanja onoga što je jedinstveno i uvijek iznova autentično u ljudskome rodu — mašte koja može svašta. Pa i samu sebe dokinuti.

STRAHOMRAK

To exist is to change, to change is to mature, to mature is to go on creating oneself endlessly.

Henri Bergson

Čini mi se kao da se oduvijek bojim mraka. Kao mala, probudila bih se usred noći, sva u goljoj vodi, prestrašena ne toliko od sna koji me uznemirio koliko od mračne sobe. Ako sam uopće mogla, vikala bih dok se mama ne bi probudila u susjednoj sobi i došla upaliti svjetlo. Nije joj bilo milo što me usred noći mora presvlačiti, katkad čak mijenjati i mokru posteljinu jer ona je žena stamena i racionalna koja me, kako je neprestano isticala, uvijek učila da se na svijetu ne treba bojati ničega osim živih ljudi koji ti mogu učiniti zlo i nažao. Što se nje ticalo, mogla je noću hodati grobljem da ne trepne. Duhovi i utvare ne postoje, u mraku nema ničega. Nije shvaćala čega se toliko boji ta njezina kržljavica koja još ne zna što su prave životne nevolje i pogibelji. Iz kojih je, eto, ona izašla prekaljena. Tata se nije miješao u moje noćne more i strahove, kao što nije ni bio dijelom svijeta toga čudnog i mučaljivog djeteta. Uglavnom se držao postrani, osim ako je trebalo nešto zabraniti — a nije mi mogao zabraniti da sanjam kao što se, vjerojatno, ustručavao zabraniti mi da vičem usred noći. Majka je pak, ljutito mi presvlačeći pidžamu, davala na znanje da se ionako previše žrtvovala za mene pa bi samo ugasila svjetlo i otišla.

I tako ostanem sama s mrakom. Koji nije ništa. Kako, k vragu, ništa? Zapravo, pa da, mrak se ne definira samim sobom, nego kao svoj a suprotnost — svjetlost. Slijedi, mrak je nepostojanje svjetlosti ili njezin nedostatak. U našem jeziku, a i mnogim drugima, mrak je također noć bez mjesečine. Opet ono što nije. A kako ćemo znati što jest?

U selu uz more nekoć davno živjeli su muškarac i žena. Imali su dvoje djece, djevojčicu i dječaka. Kad su djeca odrasla, dječak se zaljubi u sestru. Budući da ju je neprestano progonio svojim udvaranjem, ona se naposljetku sakrije na nebu — i postane Mjesec. Momak otada stalno juri za njom — jer on je postao Sunce. Ponekad je dostigne i uspije je zagrliti, pa izazove pomrčinu.

Kao i mnogi drugi mitovi, taj drevni eskimski govori o nastanku i razdvajanju svjetla i tame, dana i noći. Jao, ali jesmo li doista zbog incesta kažnjeni mrakom? Ništa o tome, pa ni o pomodnim new-ageovskim „ratnicima svjetla“ ne znaju dječica dok im se strah od mraka uvlači u kosti. Možda doživotno. Sve nijanse suprotnosti tmine i svjetlosti, simbolika i metaforika legendi, ostaju onkraj bljeska spoznaje. Ni u mistici ni u fizici mraka i svjetlosti nema dostatne utjehe za ustrašeno lupanje malog srca. Možete temu banalizirati, umanjiti joj simboliku, raščlaniti je u formule, mjeriti je nekim egzaktnim „pokazateljima“, obuzdati je racionalnom znanošću i što sve ne... ustvrditi da se, u svjetlu toga, više nema što novoga reći. jer tu vlada mrak neznanja. No, kako davno nekoć tako i danas, djeca a i poneki odrasli, boje se mraka. Čak i oni koji znaju da nisu dobro izmjerili brzinu svjetlosti — a što bi značilo ni sporost/ tromost mraka. Je li možda svjetlost brza kao misao a mrak, budući da je njezina suprotnost, spor kao osjećaji? Tražimo svjetlo u sebi, a što je s mrakom? Ako je mrak neznanje, zašto smo ipak lucidni u noći bez mjesečine?

Ah, onomad u mraku svoga straha, kad bi mama otišla... ostala bih sama u svojoj sobi u tatinoj kući na koju se nikako nisam mogla naviknuti. Naime, prije toga mama i ja živjele smo same u njezinoj — maloj, jednostavnoj i skromnoj, kući koja nije pobuđivala uznemirujuće snove i tamne strane moje mašte. Recimo da je imala dobru *vibru*. Nenadano, jednoga dana poslali su me sa susjedom u zoološki vrt, a mama se preselila u tatinu novu kuću. Dva dana poslije došli su po mene. Kuća je bila velika, hladna i mračna, a okolina odbojna i pomalo sumorna. Otada sam se neprestano bojala sjenu u hodniku, dugačkom i tamnom, skrivenih zakutaka u podrumu i tavana nabijenog zastrašujuće gustim mrakom.

Nije bilo lako nositi se s tim strahom koji sam usto nakon nekog vremena morala naučiti skrivati. Smatralo se da više nisam mala, pa nema opravdanja ni isprike za cendranje ili pekmeženje. Pod tim se podrazumijevalo i nepotrebno paljenje svjetla. U kriznim trenucima palila bih noćnu lampicu pored uzglavlja, ali njezina je svjetlost bila odveć tanahna za težinu tmine i breme straha, a k tome je uvijek postojala mogućnost da mama ili tata usred noći ustanu i vide trag svjetla ispod vrata te mi sutradan očitaju bukvicu. Imala sam i bateriju — spremnu u znojnoj dršćućoj ruci, poput kakva oružja kojeg će me žučkasti svjetlosni krug obraniti od prijeteće opasnosti mraka. Nevolja je bila u tome što u najgorim trenucima panike, pokatkad zamalo smrtnoga straha, nisam mogla ni upaliti noćnu lampicu ni tajnu bateriju, pa čak ni glas ispustiti. Na neki način strah bi me paralizirao kao životinjicu suočenu s golemim, proždrljivim grabežljivcem — što sam mnogo poslije vidjela u

dokumentarcima o prirodi. Isto tako, nisam znala da u kineskoj mitologiji postoji beštija koja jede strašne snove. Mogla sam, recimo, dozvati neku takvu drevnu zvijer, prinijeti joj žrtvu i zamoliti je da proždre sav mrak oko mene.

Ne tako davno sam pak u knjigama o povijesti alkemije otkrila da je na obali Nila, nekoć davno, živio protokemičar Zosim koji je opisao svjetločovjeka „kojem se još ne zna ime i koji je boravio u raju, prožet dahom usudne moći“. No, onda je došao On, Jedan, Moćan i ukrao svjetloljude, koji su mu ionako pripadali, „pokazao da je smrt svladana i odbačena. Te do danas, kao i do kraja svijeta, nazočan je na mnogim mjestima, družeći se potajno i javno sa svoj ima, svjetujući im potajno preko njihova duha...“ Tog svjetloduha, vodiča i čuvara svih tajni i svega znanja, još tražimo — jer njegovu svjetlost nismo proniknuli. I žudimo da budemo od tih koji su u osvit svijeta bili od soja odabranih i u kojima je pohranjena vječna svjetlost univerzuma, a ne od onih u kojima je tama nebivanja. U drevnim hermetičkim umijećima podrazumijevalo se da onaj koji je krenuo putem svjetlosti mora zatrti svaku tamu u sebi. Radost bića koje se uzdiže prat i svjetlost, a patnja je tama, bezdan i strah. Svjetlost je umiljata, blaga i plodna — ona je buđenje, želja i ljubav, ali i luč razuma. Spoznaja, uvid, kozmička objava, prosvjetljenje, otkrivenje — uvijek se nadaje u blistavilu, bljesku, snopu, bijeloj zruci. Ispada da je onda mrak sve suprotno tome. Kako ga se onda ne bismo i boj ali, čak prije samih spoznaja, onako naprosto arhetipski? Iz naslijeđenog kolektivnog nesvjesnog. Nekoć je u žargonu mrak značio neznanje, zatucanost, dogmatizam, neprosvijećenost, danas je u slengu „mrak“ ono što je posve u trendu, pozitivno, dobrodošlo, poželjno. Jesmo li takvom promjenom značenja olakšali mrkline današnjoj djeci? Hmm, ne bih se kladila. U mitologijama je noć (=mrak) gotovo redovito roditeljica smrti, snova i tjeskobe. Mrak je doba crnih misli. Po drugoj strani pak, u svoj toj svojoj bezobličnosti nadaje ipak i mogućnosti. Tješim se. Onomad davno svjetlost je bila božanskoga porijekla, a danas nekom izvorna pomisao znači da je — zasvijetlila žarulja u glavi! Nadam se da nas koji se bojimo mraka ipak neće liječiti golemim, jakim žaruljama. Naime, čak je svjetska službena medicina u svoju klasifikaciju uvrstila bolest koja se zove „seasonal affective disorder“, a riječ je o psihosomatskom poremećaju koji nastaje kad naše tijelo ne dobiva dovoljno svjetlosti. Stoga to tminom izmučeno tijelo treba sat-dva izložiti umjetnom svjetlu, jačinu kojeg će propisati liječnik, specijalist za svjetlost. Poremećaj nastaje kad smo dugo izloženi svjetlosti slabijoj od pet tisuća luksa. Za usporedbu, sunčani dan ima oko sto tisuća luksa! No, kojim se mjernim jedinicama dade izmjeriti svjetlost i tama življenja? I koliko luksa za život treba djetetu užasnutu mrakom?

Moj strah od mraka nije s godinama jenjavao — jer naposljetku i nije bio tek obična dječja

bojazan da se ispod kreveta skriva čudovište, da će me doći ukrasti babaroga, da će svijet nestati ako zatvorim oči ili da ću umrijeti prije nego što se probudim. Ništa takvoga — moj je strah bio nevjerovatno apstraktan, neuhvatljiv i neodrediv metafizički strah od tmine kao takve, od nemoći uspostavljanja ikakva smisla u tom ništavilu, od sila moga *Ida*, koji je kadar stvoriti i uprizoriti užase koje moj um ne može pojmiti, koji ga guraju onkraj nekog ruba opstojnosti, u bezdan nigdine. Vječna je istina: svatko ima svoju sobu 101. Apsurdno: kako sam rasla, tako je rastao i moj strah od mraka i noći, postao je neki entitet s vlastitim životom, pojavljivao se i nestajao kako mu se htjelo, mučio me i kinjio do granice pucanja živaca, a onda se povlačio. Bilo je razdoblja kad bi me pratio u stopu. Sjećam se da mi je tada užas predstavljalo čak i pranje kose — jer morala bih čvrsto zažmiriti da mi šampon ne uđe u oči, a ako jako zažmirim — dakle, zatvorim se u unutarnju tminu — moj će se strah materijalizirati i odnijeti me u neko svoje mračno carstvo iz kojega nema povratka. Što god to bilo. Stoga sam se dovijala da mu doskočim: od toga da usavršim pranje kose bez žmirenja, preko toga da brzinom munje sukcesivno palim svjetla po kući poput slijepca precizno gađajući prekidače, do toga da izbjegavam apsolutno sve što bi taj entitet moglo zazvati i oživjeti. Spavala sam poput zeca: uvijek s jednim dignutim uhom, ili pak s vremena na vrijeme s jastukom *na* glavi, tj. na uhu — baš zato da me zvuk iz mraka ne bi uznemirio. Kad sam malo narasla, otkrila sam drukčije načine — primjerice neko vrijeme uspavljivala sam se tehnikom autogenog treninga koju sam naučila iz knjige, a s godinama sam navikla organizam na razmjerno malo sna. Postupno sam razvila strast za čitanjem — jer su mi pripovijesti odvrćale pozornost od noćnih nevolja i vodile maštu neistraženim putovima. No, nisam se mogla izboriti za pravo na čitanje kasno uvečer ili nedajbože noću. Da ne spominjem kako bi to uključivalo pravo da zaspim s knjigom i zaboravim ugasiti svjetlo. Veliko, snažno, s nizom žarulja od sto vata. U to doba, potkraj šezdesetih, još su svi radili od šest izjutra i lijegali oko deset uvečer. U našoj mirnoj ulici i četvrti obiteljskih kuća „bijelih i plavih ovratnika“ noću su se čuli samo zrikavci ili ljeti pokoja tiha psovka zbog dosadnog komarca. Nije se znalo za dječje traume, nitko nije čuo za Lacana ni za Melanie Klein. Tek se saznalo za pubertet i hormone, a jako načitani nabacivali su se frazama iz Freuda.

Kad mi je bilo trinaest, na samom početku ljeta, tek što je završila škola, slomila sam nogu u gležnju, gadno. Kao u crtiću: na tržnici sam se okliznula na koru banane. Pravi peh, samo što sam namjesto da nastavim juriti kao u crticu, završila u bolničkoj gipsaoni. Cijelo ljeto bila sam u gipsu, a liječnik je pripremio da ću ostati šepava ako samo pokušam ustati i osoviti se na tu nogu. Doduše, to je više zabrinjavalo moju majku nego mene, frustriranu što su mi tako upropašteni ljetni praznici. Valjda mi je zato ta tri gipsana mjeseca i bila blagonaklona. Svaka tri dana odlazila je u knjižnicu i donosila mi tri nove knjige na čitanje. Najmanje. Tako

sam prije kraja ljeta pročitala cijeli dječji odjel, a mama se sprijateljila s jednom knjižničarkom pa su mi početkom rujna počeli davati i romane s odjela za odrasle. Na neko me vrijeme to spasilo i od strahomraka. Moja se imaginacija raskvaslo udebljala od silnog priljeva podataka i dojmova, fantazija je imala nova neistražena područja, a ubogom djetetu u gipsu po ljetnim vrućinama koje se pletaćim iglama *čohalo* ispod gipsa, ipak su dopustili da dokasna čita uz upaljeno svjetlo. Samo do povratka u školu.

Bit će da sam se ipak i sama zanijela te zaboravila na strahomrak. Naime, ujesen, vrativši se u školu, u trenutku slabosti i želje da se uklopim, otišla sam s društvom u kino gledati onodobni horror hit, a prije toga *apsolutno nikada* nisam gledala ništa što je i izdaleka asociralo na stravu — bilo je to moje čvrsto samonametnuto i doista razumno pravilo — jer dovoljno sam imala vlastite strave noću. Ta je kino-predstava bila životna pogreška. Bez pretjerivanja. Oh, nikada to neću zaboraviti! Kad sam se vratila iz kina, roditelja nije bilo kod kuće, kao zavruga, otišli su u goste i zadržali se. Nisam se usudila ući. Otišla sam k rođakinji u susjedstvu i zamolila je da pođe sa mnom — barem da upalim svjetla. Srećom, bila je pametna žena i shvatila je bez mnogo tumačenja da je panika, a ionako sam već bila na glasu kao čudakinja u familiji. Nije zapitkivala i slijedila me do vrata i spiljskog hodnika. Upalila sam sva svjetla u kući, a onda je otišla ona jer je bilo kasno. Kad su se moji oko ponoći vratili, kuća je bila „kao Betlehem na Božić“. Jest da sam se bojala prodičke i kazne, ali jači je bio strah od mraka i strah od straha. Bilo je pitanje života ili smrti. Usijanje. Nastavljalo se, svakoga dana bivalo je sve grozomornije. Ustrašena kao nikad, napokon sam se izborila za neka svoj a prava. Ponajprije, izborila sam se za pravo da mi cijelu noć u sobi bude upaljen luster sa šest žarulja. Mjesecima bi susjedi, svrativši na kavu, govorili mami kako je strašno što jedno dijete mora učiti tako po cijele noći. Potom sam se izborila za pravo da me ne šalju na tavan samu, osobito ne uvečer. Na tavanu smo, recimo, zimi držali kašete s jabukama i uvijek bi ih se netko baš uvečer zaželio kad na komodi u dnevnoj sobi ne bi bilo više nijedne. Moje prvo rezolutno „Ne!“ u životu odnosilo se upravo na zahtjev da uvečer odem na tavan po jabuke. Ni u podrum više nisam išla. Tamo je stajala zimmica u staklenkama složenim na stalaži obloženoj pak-papirom pričvršćenim *rajsnedlama*. Moj strah od mraka postao je tada konzervansom moje ličnosti i prava na različitost u familiji. U njemu se ujedno ogledao apsurd same moje osobe: zapravo sam u nekom pogledu odveć rano odrasla i dobila ozbiljne dužnosti — od desete sam godine išla na tržnicu po namirnice, učila kuhati, brinula o mlađoj sestri, održavala kućanstvo — a u drugom pogledu ostala pravo dijete jer — bojala sam se mraka, nenormalno.

Navodno, u Japanu postoji tajni klub u kojem rade djevojke koje iznajmljujete da spavaju pokraj vas — poput kakvih čuvarica sna. Baš tako, one samo leže pokraj vas u postelji i ne smiju zaspati jer bdiju nad vašim snom. Ako se probudite iz košmara, one će vam skuhati čaj, tješiti vas, pričati dok ponovno ne zaspate. One s klijentima, obaju spolova i svih dobi, ne vode ljubav, samo im svojom prisutnošću pomažu prebroditi doba tame i snova. Agencija im daje na uporabu namješten stan u kojem je velik, udoban krevet najvažnije pokućstvo. Navodno, katkad te escort-djevojke za miran san počinu samoubojstvo: ne zna se da li zato što su pokušale amortizirati odveć mnogo loših snova ili zato što odveć često nisu smjele zaspati pokraj bića koje ritmički blago diše i prepušta se svjetovima boga Morfija. Nema načina da provjerim istinitost postojanja kluba čuvarica sna i bdjediteljica jer čak i da odem u Japan, kako bih ih našla kad je klub tajan. I što bih ih pitala: boje li se mraka dok tako bdiju nad nekim usnulim bićem, ustrašenim toliko da iznajmljuje čuvaricu sna? I što bih upitala njihove klijente: ako spokojno usne pokraj čuvarice, kako im je kad ostanu sami? Naposljetku se, zaključim izbezumljeno, neki koji imaju sindrome ili kronični strahomrak ožene samo zato da ne bi morali spavati sami. A možda je to jedna japanska spisateljica samo izmislila da bi napisala novelu o tome kako nam stanja sna i budnosti govore o stanju i istini našeg života.

Svoj strahomrak do svojevrzne životne zrelosti i nekih poodmaklih godina, onih recimo rane sredovječnosti, nisam podijelila s više od dvije-tri osobe. Ne zato što bi me bilo sram reći da se bojim mraka (kako me besramno nije bilo nakon što sam „pukla“ onomad u aferi horror filma i potom „slomila“ u sebi skanjivanje da glasno kažem: „Neću u mrak!“), nego zato što sam osjetila da me većina ljudi ne bi razumjela ni željela o tome nešto čuti. Nešto tu kao nije bilo pristojno — zarana sam naslutila — a ja sam bila jako strogo i pristojno odgojena djevojčica. Naposljetku sam i na to otupjela. Strahomrak je moj neželjeni ali zadani životni suputnik, postojaniji i odaniji od većine ljudskih suputnika. Zajedno smo pro(e)živjeli mnoge zgrade i nezgrade; zgrade u situacijama kada mi je bio pozadinska podrška za neke odluke u životu koje su bile suprotne tzv. zdravom razumu; nezgodne kada me izručio na milost i nemilost samoj smrtnoj opasnosti. Budući da sam preživjela, narodna bi mudrost zaključila: svako zlo za neko dobro.

Ipak, upravo sam se prisjetila jedne pustolovnice koja se zbila u pravome i potpunom mraku, a u kojoj se moj strahomrak obzirno i uvidavno povukao da bi mi priuštio neobično i neuobičajeno iskustvo. Naime, u doba posvema neutemeljene naivnosti i povremene želje za novim iskustvima, u srednjim dvadesetima (međutim, budući da „kasnim u razvoju“ desetak godina to treba shvatiti u tom kontekstu), uputila sam se sa znancem i njegovim prijateljem, navodno iskusnim speleologom s certifikatom, u istraživanje neke duboke spilje dio koje je dostupan za razgledavanje i posve običnim znatiželjnicima. Budući da je znanac želio ostaviti stanovit znakovit i bremenit dojam na mene, pod vodstvom speleologa krenuli smo u istraživanje spilje iza granice koja je bila obilježena, istražena i sigurna. Bauljali smo utrobom zemlje, osluškivali duboke daleke šumove toka i obrušavanja podzemnih voda, ushićivali se ljepotom oblika koje je priroda davno stvorila, pretvarali se da su nam šišmiši koji bi poletjeli uznemireni sa svojih staništa tek dragi sisavci, čudili se jeci koja se povinovala nama neznanim fizikalnim zakonima putanje zvuka... I naposljetku zalutali! Istini za volju, moralo je proći nekoliko sati i dogoditi se niz *nevoljica* da bi dvojica muškaraca priznala kako smo izgubljeni u utrobi zemlje. Počelo je sa svjetlom. Imali smo dvije spiljarske kacige sa svjetlom od karbida i dvije baterijske lampe. Prvo je krepala kaciga „iskusnog“ speleologa — karbid jednostavno više nije htio gorjeti. Potrošili smo sve žigice i jedan upaljač u (neiskazano i prikriveno očajničkom) pokušaju da ponovno upalimo tu čarobnu tvar. Uzalud. Potom je moj udvarač udario drugom kacigom u „nevidljiv“ spiljski strop i razlupao dio u kojem gori karbid. Još smo imali snage i volje za zbijanje šala o tvrdoći njegove glave i otpornosti stijena, ali kad je moja velika baterijska lampa pala u ponor tako dubok da se nije ni čulo njezino finale okršaja sa silom teže, ponestalo nam je sape za optimističan avanturistički duh. Naime, u drugoj, malenoj lampi baterije su bile pri kraju i mi smo se ubrzo našli u posvemašnjom mraku, tako gustom da se činilo kako ga možemo dotaknuti, kako prolazimo kroz njega kao kroz kakvu tvar, razgrćući je. Tada smo već puzali ili se četveronoške provlačili kroz labirinte, krasotama kojih se nismo mogli diviti. Tmina je bila apsolutna. Apsolutna i konačna. Ne poput odsutnosti svjetla u kakvoj tamnoj komori. Bili smo u mraku koji je vječan, oduvijek, zauvijek i nepromjenjiv. U mraku koji nikada nije ni bio svoja suprotnost. Toliko ljepljiv, postojan i od pamtivijeka da ni ne zna kako tamo negdje postoji njegova suprotnost. Svjetlost ga nije oskvrnula. Puzeći u blatu tim ontološkim mrakom, stalno na rubu mogućeg bezdana u kojem je i tišina gusta tako da se kolanje krvi u ušima doima poput neprimjereno nepristojne buke, postala sam svjesna, ne znam jasno čega sve ne, recimo krhkosti života, jedinstvenosti bića, moći duha i snage imaginacije. U posvemašnjem mraku i posvemašnjoj tišini ostanete sami sa sobom. Nema ničeg do svijesti

koja tinja u vama, ničeg do uma koji, ipak zbog navike i prethodnog iskustva, grozničavo nastoji uspostaviti smisao i pridati (naučene) zakonitosti svijetu. Na njegov užas: u totalnoj tmini i tišini tišina, to nije baš odjednom moguće. Nema ni sjene da se skrijete. U takvoj pat poziciji možete reagirati regresivno, što su bože-mi-prosti učinili muškarci, i početi se ponašati poput djeteta koje se izgubilo u cirkuskoj zamci iskrivljenih zrcala, pa cvili bespomoćno u bijesu čekajući svemoćnu majku da ga spasi; možete se pasivno zakračunati u vlastiti mrak i nemoć, usput svaljujući krivnju na ovog-i-onog ili zlu sudbinu; ili pak agresivno odgovoriti na zadane uvjete iskaljujući se na prisutnima, okolini živoj i neživoj, dajući na znanje kako usprkos nepriznatome strahu ne pristajete preuzeti svoju odgovornost, barem za sebe ako već ne i za druge. Što god.

No, da ne lamentiram dalje, na svoje kasnije iznenađenje, bila sam kao nikad spokojna, u smislu nirvane — odsutnosti htijenja i želja. Prepuštanja. U tom iskonskome mraku, koji nije znao za svoju suprotnost, koji je bio to što jest a ne nešto drugo, u kojem od prapostanka ničeg nije ni bilo jer ga ništa nije nastavalo, neprispodobiv prolaznim ljudskim noćima i tminoboljeticama, neustrojen i nepojmljiv jednodržnosti dnevnoga živog bića, začudo mene nije bilo nimalo strah. Čak ni stvarne opasnosti da padnemo u kakav ponor ili možebit nikad ne pronađemo izlaz. Zagonetno. Prekrio me pokrov nekog nepojmljivog spokoja, prožeo me i ispunio... Tko će ga sad znati je li to bio atavistički zaštitnički zagrljaj spilje koji je izronio iz jungovskih dubina. U svakom slučaju, nije bio jeftini freudovski poriv za vraćanjem u maternicu. Posve pouzdano i potvrđeno znam da se u taj mrak nikad, ni u neproničnim slojevima podsvjesnoga, nisam željela vratiti. Ni u snu, ni u ludilu. Upravo u toj zemljinoj spilji iz koje se činilo da nema izlaza, u utrobi planeta neoskvrnjenoj ljudima, doživjela sam svojevršno mistično iskustvo pratmine, one prije nego što je Bog rekao neka bude svjetlost.

Doduše, nakon dvadesetak godina odmaka i raznoraznih drugih „mrakova“ koji su me pohodili i pogodili, teško da i sama sebi vjerujem. Elem, nakon dvadesetak sati bauljanja zemljinim šuplinama i kanalima, osluškivanja njezina vodo(krvo)toka, prošavši sve faze od malodušnosti do glupe euforije, nas se troje naposljetku izvukosmo van iz spilje. Usred noći i mrkline. Vjerujem da smo svjetlucali nekim osobitim sjajem. Da nas je tko mogao vidjeti. Bili smo blatni od glave do pete, umorni do klecanja koljena i presretni što vidimo blistavo zvjezdano nebo nad sobom, što udišemo svjež gorski zrak, hodamo uspravno i osjećamo se živima i slobodnima kao noćni leptiri koji su pošli potražiti svoj plamen. Kad su me sutradan sreli, već opranu od podzemlja, moji bližnji i prijatelji nisu umjeli reći što mi je, tek da sam nekako drukčija. Zanimljivo, spiljsko blato nikad se nije posve opralo s odjeće koju sam nosila i naposljetku sam bacila te krpe sa smeđe-žutim flekama, doduše ne bez žaljenja.

Nisam potom postala amater speleolog, naravno — jer oni koji se boje mraka nisu ljudi od velikih pustolovina. Ili se možda ipak varam? Postoje razni mrakovi: poznati, neistraženi, nedomislivi; priznati i zanijekani; povremeni, privremeni i vječni. Isto je sa strahovima. I stoga, moj strahomrak razuzdano bludi kad god mu se prohtije, osobito noćima punog mjeseca, ostavljajući tvrdokorne fleke na mojoj svijesti i podsvijesti.

To što danas znam da se strah od mraka zove *achulophobia* i da pripada rjeđoj u mnoštvu fobija, nije učinilo da nestane. Pa čak i kad sam izanalizirala što je to moj podsvjesni um stvarao kao obrambeni mehanizam, nisam se riješila svoje, sada joj tepam — fobijice. A zapravo — i čemu? Više mi nitko ne može zabraniti da spavam uz svjetlo. I tako je već tridesetak godina u moj oj spavaćoj sobi svjetlo noću *uvijek* upaljeno— maleno kad se malo bojim, a veliko kad se jako bojim. Ništa to nije moglo promijeniti. To je dio mene, kao što su mi oči zelene. Preventivno ne gledam horore, NIKAD, ne pričam o mraku i strahu prije spavanja i kužim se u *lukse* i *vate* pa i štedne žarulje. Uvijek ih imam u rezervi. Nema kod mene nikad mraka.

MUDROST

Mudrost je nagrada koju stječete doživotno za to što slušate onda kad biste radije govorili.

Doug Larson

Ubrzo nakon što sam razvila strast za čitanjem, stekla sam sklonost prepisivanju pametnih citata iz knjiga, a nekoliko godina potom i skupljanju raznoraznih izreka. Prvo sam u tekice i rokovnike prepisivala rečenice iz knjiga koje su me se dojmile, one koje su me potresle jer su se izravno ticale moga života, neke koje su mi zvučale pametno, iako ih možda tada nisam baš razumjela. Prepisivala sam i neke pjesme ili kitice pjesama za koje sam, valjda, držala da se u njima krije tajna — života. A imala sam knjige miljenice, koje sam obožavala i čitala ih barem dva puta godišnje. Počesto pune podcrtanih rečenica, pa i komentara na marginama.

No, postojao je kućni red za moju strast: tijekom školske godine nije bilo dopušteno neobuzdano čitati. Neobuzdano čitati značilo je da kad dohvatim kakvu knjigu i ona me odnese u svoj svijet posve zaboravim na stvarnost, ne spavam, ne jedem ili idem s knjigom za stol, u kupaonicu. Dok je ne pročitam, nema me, ne postojim, nisam upotrebljiv član obitelji. Moji su roditelji neko vrijeme tolerirali takvo ljetno ponašanje, drugi su im govorili da se to zove pubertet, što je tih davnih godina zvučalo zamalo kao kakva bolest ili barem privremeno ludilo. Nakon što sam poput haljinice ili špilhozni prerasla dječje knjige, neko vrijeme zanimljivi su mi bili stripovi. Svi dostupni, nisam bila osobito izbirljiva: pokraj moga kreveta stajale su gomile Alana Forda i Zagora, Ripa Kirbya i Texa Willera, Taličnog Toma i koječega što više ne pamtim. Ta se literatura ipak nije čitala s olovkom u ruci. Osim što je bila kratkoga vijeka. Nekog od sljedećih ljeta, možda mi je bilo 14 ili 15, obuzela me manija čitanja ljubica. S prijateljicom iz susjedstva napravila sam svojevrsnu improviziranu kućicu-šator ispod velikog oraha na udaljenom kraju našeg povelikog dvorišta u kojoj smo od lipnja do rujna gomilale ljubice i predavale se neobuzdanom čitanju od jutra do sutra. Skupljale smo te sveščice s pravom kolekcionarskom predanošću, pronalazeći ih na tavanima, po podrumima, u šupama, frizerajima, žicajući susjede, rođakinje, koga god bismo znale da ih ima. Mijenjale smo stripove za ljubice s klincima iz kvarta koji su ih krali svojim majkama. Štedjele smo džeparac da kupimo nov na kiosku, a kad ne bismo uspjele, toliko smo moljakale trafikanticu da nam na jedan dan posudi novi ljubić, da nas žena nije mogla odbiti.

U znak zahvalnosti donosile smo joj torbe voća koje smo krale po vlastitim i susjednim vrtovima. Halapljivo smo gutale sve te srcedrapateljne priče u kojima on, stasit, čvrst, odlučan, čelično sivih očiju naposljetku poljubi njezine sočne crvene usne dok je krhku, napaćenu životnim nedaćama ali usprkos tome neodoljivo lijepu, privija u čvrstom zagrljaju, recimo, na pramcu broda koji plovi ususret suncu što se diže na obzoru. Ajme, koliko smo suza prolele pod tim orahom i koliko sanjarile o ljubavnim pričama koje će se nama dogoditi!

Zadnjeg dana ljetnih praznika, početkom rujna, u sumrak, moja majka, koja ništa nije znala o „slobodnoj djeci Summerhilla“, teorijama Ivana Illicha ni drugim pomodnim pedagoškim metodama, rekla je: „Sutra počinje škola. Dosta je toga.“ Pokupila je sve stripove i ljubice s tavana, tajnu rezervu ispod mog kreveta, rasute ostatke po kutovima kuće, donijela ih do ljetnog šatora ispod oraha, na hrpu sa svima ostalima, uzela šibice i zapalila lomaču! Naše suze, koje smo lile u potocima, nisu mogle ugasiti oganj. Bila je nesmiljena. Ona nije čitala ljubice, nije vjerovala u romanse. Udala se mlada, rodila, dramatično se rastala, od nule iznova stvorila vlastitu egzistenciju, potom se pomirila s bivšim mužem i odlučila da je to sve što joj život može ponuditi. Mudrost života bila je opstajanje, preživjeti sa što manje dramatičnih situacija. Jednom je dokazala svoju snagu: otišla je s dojenčecom u naručju i sama se osovila na noge. Više ništa ne mora dokazivati. Dovoljno je da priprejeti kako će ponovno otići. Premda je nitko više nije shvaćao ozbiljno. S druge strane pak, za oca, mudrost je bila naći načina da se zaradi. Mnogi bi mu mogli pozavidjeti što je pri tom čak odolijevao svoj oj strasti, mogućem poroku, do te mjere da se kockao samo kad je dobivao i prestajao kad bi počeo gubiti. Dok mi ne izrade moju gensku mapu, a kad bih si to mogla priuštiti, vjerojatno mi više ne bi bilo stalo jer bih do tada stekla neke druge mudrosti (možda i zagrobne), neću znati zašto sam u tom procijepu ja ostala vječno zbunjena i zdvojna. Tražila sam vlastitu životnu mudrost. U knjigama, ne u ljudima.

Uglavnom, dok su oni, svak' za sebe, iznalazili načine zarađivanja i opstajanja, ja sam iznalazila načine potajnog čitanja. Nakon faze stripova i ljubica iz kojih se nije imalo što prepisivati u tekice, počela sam čitati tzv. romane za odrasle, velike količine znanstvene fantastike, žanra koji je cvjetao u doba moje mladosti, popularnu znanost i prva izdanja iz danas pogoleme grane self-help knjiga, te ono što je bilo dostupno iz psihologije i filozofije. Nisam, poput Simone de Beauvoir koja to opisuje u svojim *Uspomenama dobro odgojene djevojke*, imala popis lektire koju smijem čitati i zabranjenih naslova — što je mene fasciniralo. Sve u svemu nevelika i zapravo čudna kućna biblioteka, koja se sastojala od „svega i svačega napabirčenog“, nije bila pod ključem, a pravo na samostalan odlazak u Gradsku knjižnicu rano sam izborila. Susretljive tete u knjižnici su mi pak uvijek sve davale

— rekla bih da neki roman, na primjer, posuđujem za mamu. Morala sam samo biti dosjetljiva da me roditelji ne uhvate u čitanju po noći ili u vrijeme kad se pišu domaće zadaće. A to nije bilo osobito teško, ionako su vječno radili. Da bih se ja mogla školovati, kako su mi nabijali na nos.

Što se pak mene tiče, u proces školovanja ulazilo je i prepisivanje ulomaka te pojedinih rečenica iz knjiga, a kad su neko vrijeme u nedjeljnim novinama imali rubriku s aforizmima, izrezivala sam te rečenice i lijepila ih na svoje listove mape za citate. Kao i svaki kolekcionar, a bila sam dakle postala kolekcionar citata i aforizama, uživala sam prelistavati svoju zbirku, razvrstavati je, tematski preslagivati, biti zapanjena pronicanjem u kakav nov detalj. S vremenom sam dakako mnogo toga znala napamet. Na žalost u dvije selidbe, tim prokletim tsunamijima za obiteljske naslage, zbirke, arhive, tavane, skrovišta i tajne pretince, većina je moj ih dragocjenih kutija, sadržaj kojih je svjedočio o mome drevnome skupljalačkom instinktu, koje su u obliku gomile papira zajedno s, na primjer, neprežaljenim svim cjelovitim godištima kulturnih nam časopisa *Tina*, *Sirijusa*, *Galaksija*, *Zabavnika*, jednostavno tajanstveno nestala — skončavši vjerojatno na deponiju za stari papir. Dio koji je nekim čudom preživio i selidbe i očevu zapovijed da na tavanu ne smije biti tako mnogo papira jer će nam inače kuća buknuti kao baklja u kakvom požaru, postao mi je dragocjen. Činio ga je tek jedan lijepo uvezan rokovnik u koji sam upisivala retke iz knjiga iščitanih u trećem i četvrtom razredu srednje pa nadalje, kao i tanak fascikl s novinskim izrescima mudrih rečenica. Kad god sam bila zdvojna, nesretna, utučena — prelistavala bih svoje citate i u njima tražila odgovore na zamalo sva životna pitanja koja su me mučila. I doista, katkad bih ih i našla — barem u smislu da bih dobila potvrdu kako su i druge ljude tijekom povijesti morale iste brige, kako su se i drugi suočavali sa zidovima preko kojih nisu mogli ili umjeli. Lakše je kad znaš da nisi sama.

Dakako, valja napomenuti kako je riječ o dobu prije pojave sustavne teorije citatnosti i njezine široke primjene u svim vidovima, ali i o stanju subjekta apsolutno nesvjesnog postmodernističkih diskursa u svim očitovanjima.

Znam, tako napabirčeni citati doimaju se kao ficleki okrutno podrezanih stapki cvjetova koje smo umetnuli u neki naš životni aranžman, no ipak oplemenjuju opstojanje. Mogu biti poput oblutaka kojima označavamo stazu na nekom tegobnom putu, ili smjerokaza na vjetrovitim raskrižjima, kad ne znamo kamo da se djenemo, ali naposljetku katkad hlepimo i za najobičnijim iskrenim savjetom. Pa kao što katkad mislim da stanovite knjige dolaze u moje ruke u određenom trenutku života zato da mi ukažu na nešto ili upale neki prekidač — klik

— i bude mi sve jasno, tako su i citati izranjali da bih u posljednjem časku bila spašena kakve pogibelji, da bih znala što mi je činiti. Volim si to umišljati. Osobito poslije nevolja. Male bezazlene iluzije, koje svatko ima u nekoj formi. Isto tako, umišljala sam si da tako gomilam životnu mudrost.

Premda je katkad teško razlučiti aforizme od kratkih citata, meni su, općenito i pretežito, ipak bili važniji citati. U aforizmu je već sadržana stanovita nakana da se djeluje na čitatelja, dok je citat diskretniji, neizravan, osobniji, skriveniji. Naime, svoje sam citate sama pronalazila i otkrivala — bile su to riječi koje sam osjećala kao da su meni upućene. Upravo zato nisam voljela knjige aforizama — to mi se činilo nekako odveć prozaičnim i banalnim, možda čak skrnavljenjem mog umišljenog puta mudrosti. Baš u skladu s onom mišlju Karla Manheima da „znanje stečeno bez napornog traganja brzo zastarijeva“. Tako sam primjerice, a čak sam zabilježila i da je to bilo u srpnju 1980, gotovo mahnilo prepisivala ulomke iz *Idiota* i *Zapisa iz mrtvog doma* jer u to je mladenačko doba upravo Dostojevski bio heroj moga života s mišlju kojeg sam kanila i mrijeti: „Bolje je biti nesretan, a znati, nego sretan a živjeti u zabludama.“ Činjenica da bih nakon oduševljenja poslije kupila vlastitu knjigu nije umanjila strast prepisivanja citata u teke — jer, naposljetku, više ne pamtim tko, ali svakako mudar netko rekao je kako bi idealan način da posve razumijemo knjigu, bio upravo taj da je cijelu prepisemo. Od *Sidharte* i *Malog princa* preko *Derviša* i *Kiklopa* pa do Sartreovih *Riječi* i *Hadrijanovih memoara* Yourcenarove (za koju sam si, zato što smo rođene istoga datuma, umišljala da mi je srodna duša) tragala sam za svojom istinom. Tih formativnih godina to su bile knjige za koje sam držala da sadrže sve životne mudrosti koje su mi potrebne i koje se uopće mogu naći.

Nisam vodila dnevnik, ali u sačuvanoj kolekciji citata sigurno bi se moglo mnogošto iščitati o tome što me mučilo i kakvi su mi bili interesi. Pa prije nego sam na jedan list, danas mi se čini — već, 1983. zalijepila svoje prve sijede, postala sam skeptična prema životnom iskustvu. Doduše još nisam znala što se zapravo stječe iskustvom, ali sam dobro osjećala što sam gubila: nedužnu zatravljenost svim čudima svijeta. I ušavši ozbiljno, kako sam uobičajeno sve shvaćala i odveć ozbiljno, u svijet rada i odraslih, prestala sam vaditi citate, premda sam iz navike i dalje u knjigama podcrtavala meni važne rečenice i katkad izrezivala iz novina komadiće nadahnuća i lijepila ih u mapu. Iz mladenačkih dana i dalje sam sipala iz rukava mudrosti za svaku priliku, prizivala u prigodama tako dramatično mudre stihove kao one iz *Krčmarske Moskve* ili *Svakidašnje jadicovke* ili *Povratka* ili *Fausta*... Prpošno sam ih umetala u svoje tekstove i radijske emisije — tada sam bila zaposlenica Radio Zagreba. Moja mi se zbirka mudrosti pokazala sjajnim i nepresušnim vrelom za instant nadahnuća u svakoj

situaciji. Iskreno, vjerojatno sam je i zlorabila — ali to mogu reći danas s odmakom od zamalo dva desetljeća kad mi se tek sad ili možda ponovno čini da sam stekla stanovitu vlastitu stvarnu a ne citatnu životnu mudrost. Iz raznih i brojnih nevolja s kojim sam se nosila, kao i od nekih dragocjenih ljudi koje sam imala sreću sresti i steći za prijatelje, kolekcionirala sam iskrice spoznaje koje su bile dragocjenije za život negoli svi moji citati. Naposljetku je ispalo da su citati poput kakve virtualne utjehe uspoređene primjerice s pravim, živim ramenom za plakanje, sućutnom prijateljicom, blagom rukom otvorenom, ispruženom za pomoć. I tako sam ih neko vrijeme prestala skupljati.

A onda je došao internet. Isprva su web-stranice s odabranim citatima bile slabo opremljene i siromaške. No, brzo su se razvijale — da skratim priču. Danas bih svojoj strasti za skupljanjem citata mogla dati neizmjereno maha i neprestano surfati virtualnim svijetom u, štoviše, tematskoj i strogo specificiranoj potrazi za citatima. No, bilo bi to bezumno. Zato imam svoje dvije-tri omiljene stranice na koje katkad odem pogledati ima li štogod zanimljivo i samo jednu upisanu pretplatu na „citat dana“. Katkad time zabavljam prijatelje, a katkad sebe jer kad mi „legne“ rečenica-dvije i dalje volim pomisliti kako mi to neka, bit će virtualna, Providnost šalje poruku. Ni u ludilu ne mislim da ću steći životnu mudrost tražeći pametne citate po internetu. Znam da nitko nije mogao i ne može biti mudar za tuđi život, da ne postoji univerzalna životna mudrost, za koju se recept skriva tko zna gdje ili kod koga, da nitko ne zna što mu donosi budućnost pa ne može steći mudrost za ono što se nije dogodilo, da je životna mudrost tek obična ljudska sreća. Pa čak i ako se sastoji samo u skupljanju citata o mudrostima života.

Naposljetku, odavno je jedan od omiljenih iz moje zbirke bio onaj Goetheov stih:

*O, sretan tko se nada da će ikada
Izronit iz tog mora zabluda!
Što ne znaš, baš to nužno ti je,
A što znaš od koristi ti nije...*

HOĆEŠ LI SE ŠAPITI

O, kako je jednom davno, kad smo bili mladi i nedužni, bilo važno pojaviti se na korzu — na točno određenome mjestu, proći točno određenom rutom u točno određeno vrijeme. Sve je to imalo neko svoje značenje, pazilo se na detalje. Toliko je bilo važno da se još živo sjećam kako sam s društvom iz razreda redovito počela odlaziti na korzo nakon polugodišta prvog razreda gimnazije. Isprva samo kad je nastava bila poslijepodne, jer smo znali čak zbrisati sa zadnjeg sata e da bi se pojavili na korzu, samo da roditelji ne znaju.

Eh, zapravo da, u početku su bile bogme žestoke svađe u kući oko odlaska na korzo, jer za roditelje nikad nisi dovoljno star da kreneš u svijet u kojem se po svoj prilici nude pustolovine za odrasle — po naravi zazorne, dolaze iskušenja — po definiciji nepoželjna. A nakon što sam se izborila za pravo redovitog odlaska na korzo, slijedila je naporna borba za svaku minutu više. Danas kad klinci te dobi oko jedanaest tek izlaze i možda su u jedanaestoj bili na kakvom *rave partyu* u ponudi koje su obvezno barem šarene tablete za pravo raspoloženje, zvuči komično da smo mi imali izlazak u bezazleni špandir do devet. Tek u trećem razredu smjela sam ostati do jedanaest, a u četvrtom do ponoći. Uostalom, kao i većina mojih prijateljica. Tako je onomad bio red.

A u to doba u Osijeku je korzo bio neizmjereno važan. Bila je to važna društvena institucija — koja je na žalost nestala a da je nitko nije stigao pošteno antropološki i sociološki istražiti. Ili barem ne znam za to. Doduše, mnogi naši gradovi u imenu ulica u staroj jezgri, obično pješačkoj zoni, čuvaju tu riječcu „korzo“ (porijeklom od talijanskog *corso*) ali nitko više ondje ne šeće kao na pravom korzu, čak i kad šetucka. Štoviše, danas uglavnom svi jurcaju ili su pak u pohodu pod geslom “shop, shop till you drop”. Naš se srednjoškolski društveni život odvijao na korzu, tamo smo se uistinu socijalizirali i stjecali prevažne životne spoznaje. Kako o suprotnom spolu, pronicanju u nijanse ljudskih gesta — dio kojih bi se danas pomodno nazvao: *body language*, tako i o društvenim pravilima, istančanostima druželjubivosti, kolegijalnosti, prijateljevanja.

Po sredini te osječke glavne ulice, od Trga u smjeru Tvrđe, bila su dva kolosijeka za tramvaj, a korzo se šetalo s obje strane i po sredini — kad je bila najveća gužva. Nama mlađima pripala je lijeva strana, a desno su hodali oni koje smo mi smatrali starima. Na žalost, preselila sam se iz tog grada prije nego sam dospjela na desnu stranu pa ne znam kakva je perspektiva korza kad više nisi tinejdžer. Što je prava šteta. No, s naše strane je bio običaj

okupiti se ispred neke samoposluge u skupinama koje su se i inače družile. Valjalo je paziti da djevojka ne dođe prva sama — bilo bi joj neugodno. Zato su djevojke uvijek malčice kasnile na uglavnom zadano vrijeme okupljanja — ili u sedam ili pola osam. Stajali smo tako u krugu i ogledavali se uokolo tko je došao, koga nema, tko s kime stoji, tko koga gleda ili izbjegava pogledati. To i jest bila svrha tog okupljanja. Potom smo u razbijenim manjim formacijama kretali napraviti krug — duž glavnoga osječkog bulevara pa do prve onodobne velike robne kuće i natrag — da vidimo tko je zauzeo koju poziciju i gdje. Ako ste imali simpatiju koja je stajala na točno određenome mjestu, naravno da ste pomnjivo pazili na svaki detalj, pokret očiju, držanje. Mogli ste svojoj simpatiji uzastopnim dugim i znakovitim pogledima uputiti poruku, „upaliti“ zeleno svjetlo. Ili pak okretanjem glave na drugu stranu pokazati da niste zainteresirani. Običaj je bio i da se posredovanjem zajedničkog poznanika pošalje poruka ili čak izravno pitanje: „Hoćeš li se šapiti?“ Tako se onda u žargonu nazivala veza: bila si s nekim „u šapu“. Odnosno, dala si nekome šapicu da te za nju vodi. Zar to nije dražesno i tako ubojito točno? Danas tako više nitko ne govori i razni oblici pohrvaćenih tuđica zavladali su žargonom (bez domišljate uporabe vlastitoga!).

No, dakle, ako ste bili slobodni i željeli ste se s nekim „šapiti“ morali ste mnogo puta proći pokraj njegova ili njezina mjesta na korzu i upućivati prodorne poglede. O kako je to znalo bilo zanimljivo! U proljeće i ljeto uzbuđenje u zraku je bilo tako gusto, želatinozno da se moglo rezati na kriške rasplamsanih adolescentskih srdaca. Iskre su frcale zrakom! Fluid koji je kružio bivao je zarazan poput pošasti. Dakako, uvijek je bilo i onih uciviljenih, slomljenih srca ili nevoljnika bez sreće, ali u ozračju korza nada se uvijek vraćala, rane su cijelile, optimizam se lijepio poput ljetnih sparina. Naposljetku, ne kaže li se da je nada poput poljskog puta: prvotno nema prolaza, a onda mnogi počnu gaziti istim stopama i eto ti utabane staze. U polaganjoj, zamalo s noge na nogu, šetnji utabanom rutom nade korza bio je sadržan cijeli univerzum našega života, sve su mogućnosti bile otvorene, čuda su se uvijek događala. I tako, nakon nekoliko krugova, otprilike sat-dva možda tri ljeti, u pravilu su društva odlazila u svoje omiljene kafiće da prokomentiraju što se zbivalo te večeri.

Nama nasuprot, desnom stranom, korzom su šetkali „fosili“. Jezgra se okupljala ispred jednog dnevnog bistroa i mi smo se doslovce zgražali kako su bili stari i nezajažljivi ti dvadesetogodišnjici ili tridesetogodišnjaci koji su ondje stajali u nadi da će zgrabiti nešto za ženidbu (da ne spominjem uopće one „starce“ od četrdesetak, koji su bili onkraj kategorija zgražanja). Nisam sigurna, ali čini mi se da nakon dvadesete više nisi ni imao pravo stajati na lijevoj strani, i smatralo se nedoličnom pustolovinom zaći u njihovo područje. Tako smo se mi srednjoškolci sprdali s tim starkeljama koji su na korzu bili s nakanom ozbiljnijom od

naše igrarije očima, ali nas je valjda zato na kraju i sustigla zaslužena, neizbježna kazna: da i sami ostarimo. Tja, kao da u petnaestoj misliš da ćeš ikada ostarjeti! Svijet je mlad kao i ti.

Osim želje za druženjem, oćijukanjem, koketiranjem, flertanjem, faćkanjem, šapljenjem, furanjem i tome slično, korzo je, usprkos socijalističkim zakonima zajamčenoj jednakosti i ravnopravnosti, odražavao društveno raslojavanje razvidno u dostupnosti poželjnih potrošačkih dobara i roba iz sve manje prezrenog kapitalizma, kao i razvijenosti kritičke svijesti u vidu raspona od građanski odnjegovanog ukusa do posvemašnjeg negiranja i buntovnog odbacivanja svake stare estetike lijepog u korist nove estetike ružnog. Tako ste mogli zapaziti grupiranu mladež u blistavom novom skupocjenom i dragocjenom ruhu iz trščanskih trgovina (pa makar bile štracce s Ponte Rosa, nosile su se s ponosom), idealističke omladince odjevene bezlično sivo nemarno, pretenciozne ili naprosto neosviještene ruralce u napadno neukusnim komplećima ili pak baštinike hipijevskog naslijeđa prethodnog naraštaja koji su „hašomanskim“ izgledom odavali prezir prema svemu, čak ako mahom nisu znali o čemu je tu uopće riječ. Međutim, to je naknadna pamet, neautentična i proračunata — onomad ništa nisam znala o oblicima iskazivanja društvenih razlika, niti sam razmišljala o tome na taj način, a još manje dijelila ljude prema takvim, zapravo ikakvim, statusnim ili drugim kriterijima. S nekima si bila *legica* ili *lega*, a s drugima nisi. I gotovo. Bez mnogo mudrovanja. Kao i sa „šapom“: fluid struji ili *ne* struji. Nema tu neke filozofije. Čak ni filozofije dijalektičkog i historijskog materijalizma.

No, u digresiji, malo priznanje: možebit je materijalistička bila moja želja nakon trećeg razreda, kad smo poslije korza počeli odlaziti u disko-klubove ili nezaboravne baranjske bircuze s ciganskim svircima i rasnim „pevaljkama“ u karakterističnim crnim pripijenim najlonskim haljinicama sa štrasom i šljokicama — da svake subote osvanem u nečem novom. Neke cure iz društva su uvele takvo nepisano pravilo. Kako to moji roditelji nisu — ne samo u svome neznanju — odobravali, nego niti bili u mogućnosti plaćati, iz nužde sam naučila šiti. Kupovali smo jeftine tkanine u restlovima na kile u tvornici koja se zvala „Svilana“ (iako zapravo nikad nije proizvodila pravu svilu), u „Lanari“ (a tek danas mogu cijeniti kvalitetu lana koju su imali i čvrstoću pamučnih prediva) i u „Tekosu“ (u kojem se šila dječja odjeća, dijelom već onda za stranog naručitelja zbog čega je i bilo tkanina inače nedobavljivog dezena). Na žalost, tih tvornica, kao i mnogih drugih, u Osijeku više nema. Naravno, imali smo, kako priliči tom vremenu, električnu „bagaticu“ (stara nožna „singerica“ jedna je završila na tavanu) na kojoj sam svake subote od rane zore ubrzano proštepavala i cikcakala komade načinjene prema krojevima iz „Burde“ i „Neue Mode“. Pravo govoreći, ne bih tvrdila da je to bila istinska želja za originalnošću u odijevanju (u godinama kada svi želimo i

nesvjesno izgledati kao svi drugi, biti uniformni, ne odskakati...), nego prije odraz nužde i prilika: da bi nosila ono što joj se sviđa, ako nije bila uistinu imućna, žena je ili imala neku svoju dobru šnajdericu ili je sama sjela za mašinu i šila. Ah, dakako, u počecima sam mnogo toga zbrljala ili upropastila, da ne spominjem ono što je bilo samo jednom odjeveno. Kad mi ne bi išlo, šizila sam, plakala i demonstrativno bacala poluproizvode u kantu za smeće, pa bih se poslije smirila, sjela na verandu na dvorišnoj strani i parala — da budem ironična: živa pastorala. Katkad sam odlazila teti na poduku o trikovima šnajderskog zanata i tako postajala sve vještija. Naposljetku, na fakultetu sam si već šila kapute i balonere. Uostalom, svako zlo za neko dobro: zbog korza sam naučila jedan zanat pa se nikad ne zna kad mi može dobro doći u životu.

Vratimo se, međutim, temi, bit korza nije ipak bila u tome. Važniji su bili osoban ukus, sklad i originalnost u odabiru ljudi i simpatija, nego krpice (uostalom, kad su traperice i tankerice postale „zakon“, naizgled više nije bilo brige o izgledu — svi su se trudili izgledali jednako). Stil ophođenja, knjige i glazba koju ste upijali, mjesta na koja ste odlazili bili su presudniji za ugled i mjesto u društvu od stila odijevanja. Tajna šarma nekih pojedinaca najčešće nije potjecala iz njihova ormara, nego ličnosti koja je samouvjereno širila oko sebe nenaučenu, a ipak nesvjesno priželjkivanu, samodopadnost od vrste „sebe radi“, a ne radi drugih. Ma naravno da smo se iza leđa smijali djevojkama s predebelim nogama u minicama ili u pripijenim haljinama sa šlaufima oko struka; i momcima s lošim kravatama ili u groznim kožnjacima, s turom hlača koji visi, ali je to bilo posve bezazleno i nedužno u odnosu na današnju agresivnu diskriminaciju prema izgledu, koja počinje već u vrtićkoj dobi.

Na korzu nije bilo droge, barem ja nikad tijekom tih četiri-pet godina nisam ni čula za takvo što. Mi smo bili dobra djeca iz običnih gradskih familija srednjeg sloja, a *hašomani*, kako smo zvali one koji su slušali neku tzv. psihodeličnu muziku i izgledali kao prosjaci ili klošari iz nekih drugih vremena i s nekih drugih meridijana (jer osim Cigana, u socijalizmu nije bilo prosjaka!), okupljali su se na nekim drugim mjestima, no dandanas nekako sumnjam da je većina njih ikad okusila išta halucinogenije od previše nikotina i previše alkohola. Oni malobrojni koji su imali novca za neke druge stvari, ionako nisu dolazili na korzo. Nije im trebao uhodani slijed događanja a vjerojatno su se grozili „obične raje“ u špaliru, provincijskog kičeraja, rendgenski prodornih pogleda mjesnih zmija, tiskanja mnoštva tijela koja umah mogu postati prijeteća gomila... Nema te naknadne pameti koja može sve propušteno rastumačiti suvislo i zaokruženo.

SELIDBA - MALA SMRT I NOVI ŽIVOT

There is a time for departure even when there's no certain place to go.

Tennessee Williams

Kad sam bila mala djed i baka imali su staru obiteljsku kuću u kojoj sam katkad provodila ljetne praznike. U mom je sjećanju ostala jako velika — možda zato što sam bila sitna, kržljava i strašljiva. Sagradio ju je djed — za svoju veliku obitelj, jer imao je četvoricu sinova. Na kat, na kojem su bile samo spavaće sobe, vodilo je prostrano stubište i završavalo na predvorju s mnogim vratima. Sjećam se da me uvijek oduševljavala i pomalo plašila jeka kad bih u tom predvorju ispustila i posve tih glas. Kad je djed spavao uz otvorena vrata, njegovo je hrkanje kolosalno odjekivalo holom. Na visokim zidovima, kao uostalom i po cijeloj kući, visjeli su jelenji rogovi — djedovi lovački trofeji za koje je sam rezbario drvene podloge i okvire. Uvijek i iznova pitala bih ga kako može, kako mu nije žao, ubiti nježnu srnu ili dražesnoga zeku, a on bi govorio da može samo kad im ne gleda u oči. Ako ga u trenutku kad je drži na ciljniku životinja pogleda u oči i pogled im se susretne, ne može okinuti. Možda sam više intuitivno nego spoznajno shvaćala o čemu je tu riječ. Jedne zime donio je kući dva laneta koja su ostala bez majke, ali ne njegovom krivnjom jer se takve stvari, govorio je, ne rade. Mi klinci hranili smo ih mlijekom na bočicu i igrali se s njima. Na proljeće ih je djed vratio u šumu.

U kući su živjeli samo djed i baka — sinovi su otišli svak' svojim putem — pa je bilo mnogo zakutaka za istraživanje, skrivanje, sanjarenje. Tu su kuću prodali davno prije nego sam ja odrasla i doista je neobično što sam je neku noć živo sanjala. U snu nije izgledala isto niti realistično, ali znala sam da je to *ona*. U snu sam već velika, obitelj se okupila i zaključeno je da se kuću mora prodati. Ne mogu je više održavati. Kućom prolaze razni nepoznati ljudi i razgledavaju je, glasno i bahato komentiraju, nemaju nikakva poštovanja spram stvari i njezina iskonskog bića kojim odiše. Meni na mobitel dolazi poruka od nekog prijatelja da se moramo hitno naći, ali toliko sam shrvana da nisam u stanju ni odgovoriti. U trenutku kad netko proglasi da je kuća prodana, rasplačem se kao ljuta godina, tata me dolazi tješiti i govori nešto o neizbježnosti u životu, ali ja samo grčevito neutješno jecam. Probudila sam se u suzama. Zbunjena, dugo ostavši tako sa snom u sebi, osjećajući njegovo ozračje, emocionalnu snagu i pokušavajući proniknuti je li mi nešto želio reći. Premda inače ne

mislim da snovi moraju imati značenje ili biti znamen nečega iz jave — najčešće su to što jesu, ništa više.

No nakon gotovo četrdeset godina sanjati kuću koja odavno ni na koji način nije prisutna u mom životu i pritom neutješno plakati, natjeralo me da ipak promislim o snu. Djed je umro prije godinu dana — možda sam se tako posredno napokon oprostila s njim, pustila ga da ode nekoj svoj ovoj novoj kući. Ipak, ima tu još nešto. Dan-dva prije tog sna, kolega mi je rekao da se selio s obitelji i kako ga je selidba tako dotukla da već danima ne može doći sebi. Komentirala sam da je selidba stres velik kao i smrtni slučaj, pa da bi je tako trebalo i tretirati. Jer doista, zar sa svakom selidbom s mjesta na kojem smo za neko vrijeme imali dom, što bi se reklo svili gnijezdo, ne doživimo svojevrsnu malu smrt? Zar ne ostavljamo zauvijek jedan dio svoga bića? Čak dio života završi u smeću, potrgamo neke stvari, nevoljko se lišimo koječega — najčešće sentimentalnih neupotrebljivih stvarčica, pokidamo neke veze s ljudima i prostorom. Potom počinjemo stvarati novi dom i usput htjeli-ne htjeli neki novi dio sebe.

Kad umre netko voljen i ostavi svoje stvari, obično mora proći neko vrijeme prije nego smognemo snage upustiti se u razvrstavanje, čišćenje, odbacivanje. U tom se pogledu počesto nimalo ne razlikujemo od ožalošćenog čovjeka iz civilizacije bez pisma, koji misli da duša umrloga prebiva u nekim osobitim, simboličnim stvarima — možda za njega u totemu, za nas primjerice u papirima iz pisaćeg stola (što će ubrzo nestati kao metafora a ekvivalent toga bit će, valjda, hard-disk računala ili podaci u digitalnim zapisima) ili pak kutijama pisama iz mladosti ili gomili drage nam odjeće koja pobuđuje osjećaje i sjećanja na situacije u kojima smo voljenu osobu vidjeli. I dok suze natapaju stvari, svjesni smo da se moramo riješiti prtljage prošlosti, koliko god bilo mučno i teško. Jer uz to vežemo mnogo emocionalne energije. Nije smrt ostavila tragove, nego život — a tragove života nije lako odbaciti ili zamesti. Pa tako, kao što se preminula osoba svojim nestankom preselila iz našeg života, mi naposljetku moramo seliti njezinu materijalnu ostavštinu u neke druge prostore. Zato da bismo mogli iznova disati punim plućima i živjeti neki nanovo uspostavljen život bez tog jednog elementa. Iz poštovanja prema mrtvima sada neću reći gdje počesto završe osobne stvari umrlih.

U nekim drevnim plemenima pogrebni su rituali dugački i opsežni, u njima sudjeluje cijeli klan i tako se doima kao da totemski srodnici preuzimaju na sebe dio boli uže obitelji umrloga. Namjerno se ozljeđuju i kolektivno plaču, dramatično pretjerano bacaju se na zemlju i grle se za utjehu. Gdje gdje čak postoji običaj da se uništi kuću preminuloga ne bi li

duša mogla slobodno i zadovoljno otići u carstvo duša, odakle pak može poslije pomagati živima, biti im duhom zaštitnikom i voditi ih u teškim ili opasnim trenucima. Neka plemena rušila bi cijeli vlastiti tabor u moćnoj završnici pogrebnih obreda, u mahnitom davanju oduška boli i gnjevu zbog pretrpljenoga gubitka. Potom odlaze potražiti drugo mjesto za novi tabor i novi ciklus života. Eto, nisu li naši preci znali kako postoji bliskost i sličnost između selidbe i smrti? Zar nismo i sami sačuvali tu drevnu misao u frazi da se „duša seli na nebo“? Jer inače, budući da nema prtljage ni kamiona sa stvarima, zašto duša ne bi jednostavno odšetala (ruku dokono prekrivenih na leđima), vinula se ili nešto slično pri čemu se ne podrazumijeva cijelo doslovno i emocionalno breme selidbe.

Usprkos udaljenosti, održalo se jedno moje prijateljstvo iz srednjoškolskih dana. Naime, moja se prijateljica B. ubrzo po završetku studija s mužem preselila u SAD. Nakon početnog teškog razdoblja i snalaženja, skrasili su se u New Orleansu. Muž joj je bio priznati znanstvenik i dobio je izvrsno plaćen posao. Ona je isprva odgajala dijete i bavila se kućanstvom, a poslije je radila na pola radnog vremena. Kupili su predivnu kuću u povijesnoj četvrti toga osebujnog južnjačkog grada. Muž je plaćao hipoteku, a ona je predano i pomnjivo godinama uređivala kuću, obnavljala dio po dio, nabavljala probrane komade namještaja, uspostavljala savršen red. Kad bi, doduše rijetko, dolazila u posjet roditeljima u Hrvatsku, odnosila je u kovčezima natrag preko oceana drage joj uspomene, sitnice i dragocjenosti, skupljala knjige i slike, materijalne ostatke ponosa građanske familije s pedigreeom. Nije bila hrčak koji naprosto gomila stvari, nego žena odnjugovana ukusa i istančane estetske osjetljivosti. Nakon petnaestak godina naposljetku je sve bilo savršeno — savršena obitelj u idiličnom okruženju: kuća posve dotjerana izvana i iznutra, travnjak kao iz engleskih televizijskih adaptacija Jane Austin, ruže u bokorima kao s kičastih razglednica... Tog je ljeta povelu sina na dulji odmor u Hrvatsku: putovali su od sjevera do juga. Željela mu je pokazati zemlju njegova porijekla — iako je momčić jedva natučao hrvatski. Kad se vratila, u kući je nije dočekaao muž nego njegovo pismo u kojem joj priopćava da se odselio jer je shvatio kako je njihov brak mrtav. Bilo je posve iz vedra neba — jer nisu se svađali, nisu se razilazili u bitnim stvarima života, nisu *nikad* razgovarali o rastavi... Nakon početnog šoka, sabrala se i reorganizirala vlastiti život: odlučila je ostati živjeti u toj skupoj kući i isplatiti do kraja hipoteku. Mora se priznati da je on u rastavi bio velikodušan i sve joj ostavio. Našla je posao na puno radno vrijeme u struci, stekla nove prijatelje i počela izlaziti. Sljedeće godine došla je Katrina. Kao i milijuni drugih stanovnika New Orleansa i okolice, do posljednjeg je trenutka živjela u nadi da uragan ipak neće biti katastrofalno poguban. Kad je bilo jasno da su nade uzaludne, potrpala je u auto najnužnije i koliko je stalo od onog najvrednijeg, pa se zajedno s drugim stradalnicima odvezla u sigurnije krajeve. Kratko je vrijeme bila u Baton

Rougeu, a potom je zajedno s još dvije obitelji sinovljevih školskih kolega završila u Houstonu. Neki dobri ljudi dali su im smještaj i ubrzo njoj našli i posao. Tek za dva mjeseca, kad se voda povukla i vlasti dopustile ulazak u grad, vratila se u svoju kuću u razorenom New Orleansu. Kuća je bila poplavljena do prvog kata — suhe su ostale samo stvari na tavanu: nepotrebna krama. Voda je uglavnom gotovo sve uništila. Sama kuća je bila upropaštena i neuseljiva. Utovarila je u auto što se moglo spasiti — i dok je šest sati vozila natrag do Houstona, dogodilo joj se klik u glavi koji je osvijestila tek u nadolazećim mjesecima. Odlučila je da se ne želi vratiti u tu kuću (premda je poslije država nudila obilne potpore i povoljne kredite povratnicima) i da želi započeti nov život. Kad me sljedeći put nazvala rekla je kako je Katrina zapravo bila pozitivna prekretnica u njezinom životu: riješila se prtljage prošlosti — doslovno i metaforički, pročistila se i prekalila u nedragovoljnom preseljenju i odlučila iskušati sreću u novom gradu i okruženju, posve sama i na nultoj točki, slobodna kao ptica. Sve stvari koje posjeduje stanu u auto, ali u toj nevolji ona je stekla neopipljivu imovinu: čvrsto samopouzdanje i neovisnost, slobodu od želje za posjedovanjem nepotrebnog. Spoznala je da su predmeti s emocionalnim nabojem zapravo utezi: vežu nas, drže na mjestu, čine nepokretnima — usidre nas u prošlosti. Kad vam uragan (neumoljiva sila onkraj mogućnosti nadzora) odnese te „utege“, najednom shvatite koliko su za stvaran svakodnevni život nevažne fotografije predaka, klavir i pokušstvo s „potpisom“, knjige iz srednje škole, bakine rukom vezene jastučnice ili haljina s maturalne večere. U duhu zena (iako to ona tako ne zove niti je zanimaju istočnjačke filozofije i sljedbe): važno je čutjeti SADA, bez krzmanja je krenula u nepoznato. Danas ima sjajno plaćen posao i šefovsku poziciju u velikoj kemijskoj kompaniji, kupila je novu kuću (u koju se lako i bezbolno preselila jer je imala malo stvari), stječe nove prijatelje i tvrdi da joj je Katrina spasila život sam i smisao postojnosti. Kad slušam B., poželim da me i samu pogodi neki uragan.

Na drugoj strani pak imam pred očima primjer prijatelja koji se dugo furao na to da u životu treba imati samo dva kofera stvari: toliko koliko možeš uvijek ponijeti kad ti se prohtije promijeniti prebivalište, toliko koliko je dopuštena težina avionske prtljage. Bez obzira na mladenački zanos, koncept mu se pokazao i poslije korisnim: danas ima veliku obiteljsku kuću, ženu, troje djece, ali i dalje fleksibilnost da se sam ili svi zajedno mogu spakirati i otići na brzaka nekamo čak i na pola godine ili godinu. I neprestano to čine. Ali to nije selidba — nego samo putovanje, pa makar malo duže. Oni nisu nomadi, uvijek se vraćaju svome domu. U kojem je ipak svojevrsna esencija njihova pojedinačnog i obiteljskog života, a ne puke pragmatične sitnice potrebne za svakodnevicu. Naposljetku, globalizacija i ponešto novca uvijek vam nude mogućnost da budete „slučajni turist“. Pravi globtroteri rijetko su siromašni. Naprotiv. Nomadi izumiru, sve su rjeđi. Današnji svijet nije sklon nomadima.

Veliki putnici uglavnom su imućni. A ako i imamo u sebi neki arhaičan poriv spram nomadskog života, uglavnom ga zadovoljimo putovanjem za godišnji odmor ili praznike. Zar nije san svakog podstanara da se dokopa ako već ne vlastita dugoročno zajamčenog krova nad glavom, onda barem stalnog prebivališta?

Sve to skupa pak suprotno je savjetima psihologa koji kažu da nam je potrebna promjena, novi početak, odbacivanje staroga. Prije su savjetovali da se svakih sedam godina promijeni stan, posao, žena, grad — sad se rok skratio na pet godina. Ipak valja uzeti u obzir da je to američka škola psihologije, koja je nastala u uvjetima nacije formirane izvorno uglavnom od gologuze sirotinje koja je išla doslovce trbuhom za kruhom. Takva sirotinja je doista bila pokretljiva radna snaga, ali čim se društvo prikolko učvrstilo i klasno raslojilo, koljenovići i tradicija su se odmah počeli računati u attribute društvenog prestiža, a postojanost porodične adrese u poželjne stavke biografije. Bila je to sve u svemu samo imitacija europskog društva: u kojem se sirotinja odvajkada seljakala tražeći posao i prebivalište, a bogati puštali duboko korijenje i naraštajima nastanjivali vелеbne građevine koje su bile odraz ne samo njihove moći, nego i baštinjene velmoške povijesti. To što danas bogatunski skorojevići kupuju derutne građevine starih loza, da bi ih pretvorili u svoja kičasta staništa za slikanje u kakvu *revolverblatu* — što bi rekao jedan plebejac koji se nije mogao pomiriti s činjenicom da se usprkos pameti i talentu nije rodio kao plemenitaš, a inače je u nas poznat pod svetim imenom Krleža i volio se seliti na sve prestižnije adrese — govori o njihovu kompleksu inferiornosti spram Tradicije, potrebi da prikriju svoj e nisko pučko porijeklo i čežnji da ih se barem simbolično primi u društvo onih koji stoljećima ne mijenjaju adresu, kako živih članova loze, tako i mrtvih. No, sad, daleko im lijepa kuća.

Premda nisam zaražena pomodnim kinesko-japanskim učenjem feng-šui o uređenju prostora, koje se naposljetku svodi na to da vam valja izbaciti iz stana/kuće sve što niste upotrijebili ili dodirnuli godinu dana, katkad mi se čini da mi je predstojeća selidba u životu zapravo dobrodošla jer vjerojatno ipak ima tu previše stvari — bit će blagotvorno riješiti se nekih utega i suvišnih sidra. A onda se sjetim selidbe od prije zamalo tridesetak godina iz kuće moga djetinjstva i koliko mi je to bilo stresno! Naime, poslije sam si umislila kako su u toj kući ostali moji Truhelkini „zlatni danci“, dio mene koji nikada više nije uskrsnuo — a zapravo, da budem poštena prema sebi, *samo* sam odrasla. Doista, u drugi grad nisam mogla preseliti cijelu tu djevojčicu, ne zato što bi ispala iz kamiona s pokućstvom i gomilama kutija, nego stoga što onaj nepreseljivi dio nje tamo mora i ostati. Ona je sadržana u čestoj nam životnoj dvojbi: htjeli bismo nešto promijeniti, eto npr. preseliti se, ali istodobno nam je mrska i sama pomisao na to. Ali, riječ je zapravo o nečem drugom: željeli bismo da sve

ostane isto, ali da bude bolje. Eh, ali takve nam želje kadikad čak ni duhovi predaka prizvani iz davnih obitavališta ne mogu ispuniti.

Stoga, odlučila sam veseliti se neumitnoj mi selidbi: bit će to novi početak bez suviše prtljage prošlosti koja neće stati na kamion što vozi u budućnost.

JED I PUT KAPI VODE

Osoba koju sam smatrala prijateljicom počinila je samoubojstvo. Na vijest o tome, isprva sam bila u šoku: zbunjena, zapanjena, zatečena. U nevjerici, u nijekanju. Potom me obuzela tuga, preplavila me kao solsticijski plimni val i ubrzo sam ridala kao ljuta godina, neutješno i nezaustavljivo plakala — *jer to nije u redu, to nije pravedno, nije se smjelo dogoditi...* Kad su suze presušile, ostala sam tupa, prazna, blokirana. Život oko mene se nastavljao — mehanički sam odrađivala svakodnevicu, nesvjesno znajući da moj um negdje procesuirao tu strašnu informaciju o smrti, da pokušava suvislo prisposodobiti sve te ništice i jedinice ne bi li me poštediti kratkog spoja i priskrbio prikolko i barem privremeno zadovoljavajuće objašnjenje, pokušaj pronicanja u srž stvari — jer sam od onih daveža koji moraju sve nastojati razumjeti (budući da me nitko nije na vrijeme podučio kako postoje stvari koje ne samo da se ne mogu razumjeti, nego u njih uopće ne treba nos zabadati — nešto slično onom odveć izrabljivanom postulatu o čemu se to *zapravo* mora šutjeti). No, u toj fazi to se još doima zaludnim i jalovim nastojanjem — jer ubrzo slijedi stanje jare i gnjeva, u kojem se slabo razaznaje i/ili rabi hladna logika razuma.

Bila sam ljutita na nju, strašno sam bila srdita zato što je to učinila — zato što si je oduzela život i ostavila me s grizodušjem i sumnjom: „Jesam li joj mogla pomoći? Jesam li odveć olako shvaćala njezine depresije i, eufemistički rečeno, odstupanja od normale? Je li nešto skrivala, nešto presudno za tu krajnju odluku?“ U najblažoj varijanti durila sam se na nju zato što me lišila sebe. Mahnito sam i strvinarski prekopavala po svim lošim sjećanjima na nju, po svim njezinim (ah, gle te slučajnosti: tako brojnim u tom časku — kako je naš um perfidan u svoj im zamkama...) manama, nedostacima i zastranjenima, prizivala sve trenutke u kojima me povrijedila, prisjećala se svakog detalja situacija u kojima je bila sebična uskogrudna kučka koja zadovoljava svoje potrebe na uštrb svakog tko joj se nađe na putu, osvješćivala vlastite zablude u pogledu njezine osobe kojoj više nisam morala — poradi nesretnoga djetinjstva — sve opraštati, gledati kroz prste jer nije imala sreće u ljubavi, sjetiti se da su joj brojni ljudi (osobito muškarci) nanijeli mnogo zla...

Domalo sam opet bila beskrajno žalosna, ne zato što bih se s njom poistovjećivala i žalila imaginarnu/potencijalnu samu sebe u takvoj situaciji, nego zato što sam znala da je imala dovoljno vrlina i dobrih osobina da je smatram prijateljicom, da smo u jednom trenutku života podijelile život i osjećaje, da smo se razumjele u nekim bitnim stvarima i premda već u zreloj dobi znale djevojački živahno čavrljati dugo u noć. Ponovno bih se načas jedila na

nju jer nas je ostavila bez pozdrava (koja glupost — znam — jer što je trebala učiniti: nazivati naokolo i govoriti „Čuj, ostaj mi zbogom, odoh se ja ubiti“; a upitno je i tko bi joj doista povjerovao), a onda bi me probola bol gubitka i suosjećanja: „O, draga moja, kako si negdje bila nesretna, a nitko te nije čuo, ili nikome nisi imala snage reći, ili nisi znala kako reći.“ Suze nisu donosile željeno olakšanje — kao što nikad ne donose kad nemoćni stojimo pred nečim što nadilazi naše mogućnosti ne samo spoznavanja, nego ponajprije djelovanja. Znaš da nije fer, znaš da tako nije trebalo biti, znaš da tako nije smjel o biti — a ipak ništa nisi mogla učiniti da to promijeniš. Ostavljeno ti je da slegneš ramenima ako si rezignirani tip ili da budeš čemerna u samoći ako si melankoličarka, ili možda čak da zahvališ kakvu svome bogu na činu smisao kojeg ti ostaje zauvijek nedokučivim, ili — dakako — da ostaneš trajno gnjevna osoba koja svoj bijes nosi kao životnu prtljagu ili znamen ili grč na licu. Znaš one ljude koji poput kakvih nevidljivih isparenja oko sebe šire ozračje od kojeg, nesvjesno i ne znajući zašto, samo što prije želite pobjeći? Ne znam je li nemoć pred smrću krajnja nemoć koju možemo iskusiti, i ne bih htjela donositi neuki zaključak jer nekako intuitivno osjećam da je nemoć pred dugotrajnom patnjom možda čak gora.

No, moja prijateljica, koja se otuđila zato da bi se posve mogla posvetiti svome novopečenome mužu, tri je dana prije pedeset i prvog rođendana zaključila kako je život patnja koju ona više ne želi trpjeti. Bespogovorno. Njezin američki muž tvrdi da ništa nije slutio (premda, znamo, samoubojice su poput tempirane bombe i mora se čuti kobno „tik-tak-tik-tak“ prije nego eksplodiraju) — u mailu kojim krajnje suho obavještava o njezinoj smrti napisao je kako nije mislio „da bi to mogla biti opcija za nju“. Doslovce tako. Beščutno (kažemo mi koji smo je poznavali — zgroženi šturošću i hladnoćom koja je izbijala iz ta tri retka u kojima piše da „She has committed suicide. ... I am very sad to say that I did not even think this was an option for Lila.“ Je li to nešto kao opcija prilikom izbora banke, telefonske kompanije, osiguravateljskog društva, proizvoda na policama supermarketa? Je li to opcija na razigranoj šahovskoj ploči ili slijeđenje uputa za izlaz s autoceste? „Za što i koga je to uopće opcija!!!“ — vrištale smo mi njezine hrvatske prijateljice u nemoćnome bijesu na toga „kretena“ kojeg smo krivile za njezinu smrt. Da je ostala ovdje, mi bismo joj pomogle ne bi bila osamljena, ne bi se odlučila na tu krajnju „opciju“. Ipak je lakše bilo biti bijesan na njega, nego na nju. Nju smo voljele, njega smo prezirale ako ne i mrzile. U nekom trenutku boli ipak mi se razbistrilo da joj moram *oprostiti*, da moram poštovati njezino pravo na izbor (naposljetku i zato što sam to isto pravo — pravo na odabir u krajnjem slučaju — za sebe zagovarala), da joj dugujem vedru a ne tmurnu uspomenu.

A što je zapravo željela? Željela je samo biti voljena. Cijeloga je života željela samo biti

voljenom, biti nekome središte svijeta, osjećati se jedinstvenom i uvažavanom u tom partikularnom, sve bešćutnijem svijetu koji ne mari za duše obuzete osjetljivošću. Ali, nije li „biti voljenim“ stanje kojem teži svako ljudsko biće? Tvrde psiholozi da je težnja univerzalna, pa dakle nije naša prijateljica bila po tome nešto posebno. A ipak — bila je posebna. Mi koji smo je poznavali, znali smo da je posebna, da joj je sudbina jedinstvena, da je nadržala puku egzistenciju koju bilježe krsni list i smrtovnica — kao da onog između nema. Ali sadržajan i plodan život posebnih ljudi ima težinu „između“ — ostaje djelo uraslo u tkivo kulture koje nadrasta pojedinca (kao što uostalom prijenosom genske građe utisnute u tkivo potomaka nastavljamo vrstu). No, to je ono što poslije čini sadržaj službenih sjećanja, ali u pojedinačnoj svijesti *nezaborav* se sastoji od sentimentalnih sitnica, snažnih bljeskova u vremenu, naizgled tričavih detalja svakodnevice, malih gesta velikodušnosti ili suosjećanja, prizora koji ne blijede. U nemoći pred smrću i ništavilom to je najsnažnije oružje, zapravo jedino učinkovito. Svakome je na dohvat ruke, samo je pitanje hoće li se za njim posegnuti. U prvi tren doima se da osvješćivanje tog procesa ne smanjuje bol neprežaljivoga gubitka, ne ublažava ozlojeđenost zbog bespomoćnosti pred Sudbinom, ne tješi u suočavanju sa strašnom nepravdom.

Pa ipak, s vremenom i/ili suočavanjem s ponovljenim takvim situacijama steknemo mudrost preživljavanja — osvijestimo proces i faze: od šoka preko žalovanja do pomirenosti — i naučimo kako „ispljunuti“ gnjev i *jed* iz sebe prije nego nas posve (i trajno) prožme te tako izvrgne ruglu prvotni, sve u svemu plemeniti, poriv. Stara poslovice „iz grumena jeda zažmi kaplju meda“ u takvim mi prigodama uvijek iznova pada na pamet, i to kako je precizna, i kako je razborito netko to domislio i „zažmikao“. Kad nemoćni stojimo pred nečim što nadilazi naše snagu, što je onkraj mogućnosti utjecaja, čak razumijevanja — što drugo možemo nego iscijediti tu (možda) posljednju, dragocjenu kaplju meda, o kojoj katkad, u krajnjim situacijama, može ovisiti i naš opstanak. Naposljetku, kad je riječ o zamalo svim samoubojstvima, uvijek su to situacije u kojima više nije bilo snage da se zažme baš ta jedna, makar i posljednja, kaplja meda. Utoliko mi tu posljednju kap dugujemo onima kojih tjelesno više nema među nama.

I tako, oprostivši prijateljici sve što sam joj mogla oprostiti u situaciji kad je više nema da bismo sporne stvari raspravljale u ravnopravnom dijalogu, rekla sam sebi kako je bila dovoljno jaka da naposljetku sama odluči o svojoj sudbini, da je bila nevjerojatno snažna jer je napisala oprostajna pisma, uredila i dovršila svoje zemaljske poslove, našla kompaniju kod koje želi biti kremirana i povukla okidač u trenutku da je odlučila da to bude njezino zadnje proljeće u kojem neće procvjetati ukrasna trešnja samo dan prije zasađena u vrtu

njezina muža koji nije imao tankoćutno uho da čuje „otkucavanje“ tempirane bombe. To je breme s kojim će on morati dalje živjeti. Ili možda grijeh koji će okajavati. Da iskreno kažem: baš me briga za njega.

A u onoj mojoj kaplji meda izmikanoj iz sveg tog jeda blistat će trenuci u kojima se moja prijateljica dražesno široko smije, sva ushićena što se zaljubila kao tinejdžerka, situacije u kojima žarko želi postići izvrsnost u poslu koji radi, prizori kad mi bezostatno daruje svoje povjerenje i privrženost, trenuci u kojima me ganula osjetljivošću ili pažnjom. Eto, čini mi se kako joj dugujem da je se takve sjećam, da ju nježno pomilujem prstom na zajedničkim fotografijama — kao na primjer s izleta na Plitvice — u bajkovitoj ljepoti koja onomad nije dala naslutiti nikakav čemer, ni u njoj ni u meni. Na toj fotografiji, zagrljene pod slapom i u najvedrijem izdanju, radosne i pune nade u neko bolje sutra, zamrznule smo jedan od onih rijetkih životnih trenutaka koje valja zauvijek pamtit. Sadrži samo slatkoću ljepote i životne radosti na njezinih njezinih.

Stoga, draga moja Lila, baš tamo na Plitvicama spoznala sam ovo što ti posvećujem:

U prapočetku sve bijaše voda — bistra, proljetna, tekuća, zaljubljena, umilna, duboka, usnula, ljekovita, mrtva, suzdržana, silovita, zastrašujuća, božanska jer — dar je s neba. Zemaljskim je putnicima sredstvo ili odredište, a duhovnima očišćenje ili prosvjetljenje. I jednima i drugima treba samoća, najrazgovornija Matoševa pratilica, da bi njezin govor mogli čuti. Voda je iskonski putnik — neprestano u gibanju, ne mari za prepreke, kamo poželi tamo dospije. Eh da mi je kaplja biti, pa svih tih šesnaest jezera oploviti, u najdubljem Kozjaku počinuti, iz Prošćanskog se Kapeli diviti, u Velikom se s pastrvama poigrati, s maticom Plitvice se s najvišeg slapa bučno spustiti i onda s Koranom otići na dalek put — gdje ulijeva se žubor u tišinu, a stanak ponovno u prapočelo.

Budi kaplja vode ili meda i putuj. Nema jeda.

POVRŠNOST U SVIJETU SIMULAKRA

Znate one ljude koje ste negdje jednoć usput upoznali i onda ih rijetko, svako toliko, negdje susretnete i oni se uvijek tobože razvesele što vas opet vide, pa zamole vašu posjetnicu jer da će vam se obvezno ubrzo javiti da se nađete i zajedno evocirate stare dane ili nadoknadite propušteno. I naravno da vas ne nazovu. Potom ih opet nakon nekog vremena slučajno negdje susretnete i sve se ponovi, samo što se svaki put osjećate pomalo glupavo. Barem se ja tako osjećam. Izverglaju štogod u svoju obranu zašto se nisu javili, posjetnica se nesretno zagubila, sve isprazno i puno frazetina; ili čak ni to, pa opet traže da im date vizitku jer da će se sad sigurno odmah javiti. A vi već znate da neće i dok im pružate novu karticu, najradije biste rekli: „Tko me treba, taj me nađe.“

Jer to su odveć površni ljudi da bi održavali duge ili dublje kontakte-odnose-veze s ljudima koje smatraju usputnima i, sve u svemu, nekorisnima ili neiskoristivima u životu. Za takve bi trebalo u etuiju imat i vizitku s imenom i natpisom „U prolazu“ — kao što je govorila Holly Golightly, idealizirana junakinja moje kasne mladosti iz nezaboravnog Capoteovog romana *Doručak kod Tiffanyja*. Naposljetku, ti su ljudi u vašem životu samo „u prolazu“ i vi ste njima tek „u prolazu“. Nisam tjerala mak na konac i dala tiskati takve posjetnice (premda mi je to pisalo na naljepnici na starom autu) — što se ljudima čini logičnim i duhovitim.

No, onda sam jednoga dana odlučila da kad me netko treći put zatraži broj telefona, kažem kako je u telefonskom imeniku i niti ne pokušavam kopati po torbi u potrazi za kartončićem. Iz samopoštovanja. Premda sumnjam da takve osobe to shvate kao poruku ili nedajbože lekciju. Nazivam ih površnima. Od nedavno doduše u tu se kategoriju uvelike ubrajaju i oni koji kažu da vas nisu nazvali jer nemaju vaš broj u mobitelu, a čega/koga nema u mobitelu, to ne postoji. Onda vam pri susretu nasred ulice, recimo, ukažu veliku milost i upišu vas u „knjigu živih“, utipkaju vaš broj u neki svjetlucavi turbo mobitel — koji ipak sam ne može stvarati ni kontakte a kamoli prijateljstva. A i čemu?!

Na žalost, takvih je sve više, a i sama je površnost kao način ponašanja, pristup temama, životu i ljudima, postala prava pošast. Površnost je, valjda, neiskorjenjiv virus koji se širi brže od bilo kojeg stvarnog virusa, tvrdokorniji je od ičeg znanog, mutira nevjerojatno brzo, razmnožava se i u nemogućim uvjetima, agresivan je i ima broj ne mimikrije, nije izbirljiv u odabiru područja i žrtve. Rječnici će vas uputiti u neke nijanse: da je površno ono što ostaje na površini, na razini očitoga, da ne zadire u dubine, da je izvanjsko, bjelodano, možda čak

nevažno, odveć jednostavno, kao što može biti i diletantsko, skolastičko, neiskreno, frivolno, isprazno, napose plitko. Tako površna može biti i rana ali i osoba. Postoji bolest površinskog raka, ali i stanje površinske svijesti. Površinska boja ne prekriva, površna mjera nije pouzdana, a površno znanje može biti pogubno — što se na žalost odveć često zaboravlja. Rijetke su prilike kada riječ „površnost“ ne rabimo u metaforičnom nego u doslovnom smislu — a tada je to ionako domena fizičara i kemičara, katkad biologa. Kad pak tu riječ rabimo metaforički, ima obično negativno značenje jer je površnost suprotstavljena produbljenosti, istančanosti, pomnivosti. Na žalost, sa svim tim spoznajama nećete steći ni imunitet na virus površnosti, niti aparaturu za otkrivanje bolesti površnosti, a još manje ljekariju za njezino suzbijanje.

Fenomen nije nov, samo što možda nije bio masovan. Naposljetku u površnost možemo ubrojiti i lažan dojam, prvi ili zadnji, ishitrenu reakciju proizašlu iz predrasude, zabludu da odijelo čini čovjeka i diploma intelektualca, nekritičko prihvatanje tuđeg mišljenja i tome slično. Recimo, oduvijek su me fascinirali ljudi koji su prirodno nadareni ili su svladali umijeće društvenog laprdanja, tog srdačnog razgovaranja ako treba i satima ni o čemu, samo da bi se ubilo vrijeme i ostavio dojam društvenosti. Doduše, priznajem da sam u tom slučaju radije autistična nego društvena, ali mlatiteljima prazne slame odajem iskreno priznanje. Baš sam nedavno sjedila u društvu diplomatskih dokonih žena i iz prve ruke promatrala to umijeće površnosti. Budući da su sve već imale iza sebe nekoliko muževih mandata i selidbi, savršeno su ovladale vještinom opušteno srdačnog, naizgled zamalo intimnog, brbljanja. Razmjena informacija o vremenu, recepata, dobrih dućana, iskustava preživljavanja u različitim kulturama i brojeva bejbi-siterica i pouzdanih bedinerica čini od njih prijateljice. Barem one tako misle. Što god to značilo. Čak i u ovom ironičnom kontekstu. Doduše, nije fer što nisam navela muški ekvivalent istoga, a što je vjerojatno ćeretanje o nogometu, pivu, politici i uspjesima na bojnopolju postelje.

Ipak, fenomenološki zanimljivijom čini mi se jedna novija pojava. A to je virtualna površnost, barem sam je radno tako nazvala. Da parafraziram naslov jednog i u nas poznatog francuskog romana: širi se područje površnosti. Neumitno. Nove tehnologije, novi mediji, nove komunikacije iznjedruju nove oblike površnosti. Ili se to barem tako čini meni staromodnoj. Naime, doznah za nov oblik očitovanja i stjecanja površnosti: *logirate* se na kakav internetski *site* za upoznavanje ili *chat*, osmislite (u skladu s nakanama, željama i mogućnostima) neki identitet i upustite se u stvaranje virtualnih prijateljstava ili možda čak ljubavnih veza. Sjećam se da sam fenomen virtualne površnosti na djelu prvi put vidjela kad je, u samim počecima virtualne zbilje 1990-ih godina, tajnica u mojoj bivšoj firmi imala

višemjesečnu strastvenu internetsku ljubavnu vezu s nekim tipom na Aljaski. Doduše, fenomen tada još nisam shvaćala — ali dobro pamtim kako sam bila fascinirana i zapanjena kad je ona gorke suze ronila sjedeći za kompjutorom i sumanuto tipkajući — jer je on odlučio prekinuti. Nije mi bilo baš jasno zašto odrasla žena plače zbog nekog tamo smutljivca tisućama kilometara daleko kojeg nikad nije srela uživo i koji joj sad na ekranu daje košaricu jer mu je doš'o ćef. Recimo da je ona bila pionirka novog fenomena. Ubrzo je stekla umijeće održavanja virtualnih veza. Uvijek s muškarcima s Aljaske ili iz kanadskih sjevernih zabiti. U te se krajeve doista željela odseliti, voljela je snijeg i hladnoću. Prema svoj im se virtualnim dečkima ponašala kao da su stvarni: posvećivala im je sve svoje slobodno vrijeme, ne samo ono za kompjutorom, bila im je vjerna, brinula je njihove brige, sekirala se kad bi imali problema, uživljavala se u njihovu svakodnevicu, kupovala im darove za rođendan i Božić. Kad je postalo dostupno, nabavila je i kameru — sve u svrhu postvarivanja tih veza, odnosno ublažavanja zapravo neželjenih efekata virtualnosti. Imala je virtualnih veza koje su trajale i nekoliko godina. Ipak, koliko znam, do prije dvije-tri godine nije uspjela ostvariti stvaran život ni s jednim od svojih virtualnih momaka sa sjevera. Bit će da joj grah, stvaran ili virtualan, ipak nije dobro pao. A opet, ona nije bila nimalo površna, nego baš naprotiv, posve predana osoba.

Za razliku od onih koji su od virtualne površnosti napravili novu vrstu mane pa i ovisnosti. Naime, istražujući kako danas funkcionira taj svijet u kojem je ta pionirka tako spremno kročila baudrillardovskim putovima neprohodnog simulakra, otkrila sam kako postoji stanovita, zasad neutvrđena, količina ljudi koji sve svoje slobodno ili počesto radno-državno vrijeme „vise“ na *siteovima* za upoznavanje ili pak *chatovima* te manijakalno sklapaju neprestano nova, uglavnom virtualna, poznanstva. Što god to značilo u tom svijetu. Kako svjedoče oni iskreni među njima, *ulogirali* su se na takav *site* u iskrenoj namjeri da upoznaju nekog za ostvarenje zbiljske ljubavi, da možda upoznaju nekog zanimljivog ili pak zadovolje puku radoznalost — da vide kako to funkcionira svijet simulakra, što je zapravo krajnje pretenciozno reći jer oni mahom nikad nisu ni čuli za tu riječ, a bogme ni za njezina tvorca Baudrillarda, tog gurua svih postmodernista i ostalih intelektualno-medijskih vježbenika. Potom im se svidjelo: možeš do mile volje stvarati onoliko identiteta s koliko si u stanju handlati, možeš izmisliti sebe kao novu osobu — štoviše u brojnim varijantama, možeš svaki dan komunicirati s mnogo ljudi bez ikakvih hemunga i obveza — štoviše svjesno i nesvjesno lagati bez ikakva grizodušja, možeš im reći o sebi sve što misliš ili žudiš i samo te mašta ograničava. Zaštićeni virtualnošću, možemo biti virtualno otvoreni i besramni, kuražni i poduzetni. Zavodljivo, zar ne? Gipko se naučenim ili stečenim frazama krećeš virtualnim vodama u potrazi za čim? Doduše, pomaže i ako brzo tipkaš, ako si donekle informatički

pismena i malo komunikacijski vješta, pa lakše pridobivaš sugovornike i možebitno zavodiš likove koji imaju u sebi neki „nick“, pa prema njima nemaš stvarnu odgovornost kao prema osobama s kojima moraš bivati u zbilji.

I tako tražiš, tražiš, tog nekog, još neznanog, neotkrivenog. Postoji li doista? Eee, to više nije bitno. Bitno je kretanje samo po sebi, proširivanje kruga tzv. poznanika ili prijatelja, otkrivanje novih *in siteova* i *chatova*, pa i počesto virtualne recke na virtualnom rabošu — „pokupiš“ komada na *chatu* za kraće od radnog vremena, čak dogovoriš kavu uživo, izvučeš neku buduću korist... Jer zapravo najuzbudljiviji dio svakog odnosa, bilo prijateljskog ili ljubavnog, jest onaj mitski početak kad nastojimo, motivirani aktivnošću zavođenja, ostaviti što je moguće bolji dojam, kad smo stoga privremeno bolji od sebe samih, kad u drugom ljudskom biću naslućujemo polu-božanstvo, kad nam krila daje adrenalin nebrojenih iluzornih slutnji i očekivanja. Uostalom, i psiholozi kažu da je katkad za održanje veze važna upravo ta mitologija početka, priželjkivana nehotimičnost susreta koja u minuciozno razrađenim detaljima ukida hotimičnu kaotičnost svijeta i uvodi utješnu kauzalnost u kojoj smo nagrađeni za samo svoj e postojanje. Smisao se nadaje opstojnosti.

I prije nego kažeš: „Na početku bijaše Riječ.“ uz napomenu: napisana na monitoru, u otvorenom prozorčiću *chata* (namjesto kojeg se nisu neka vrata zatvorila), naučiš se na špricu „virtualne površnosti“. Odnosno, ne želiš se maknuti dalje od početka, ne zanima te „dubina“ neke osobe ili odnosa, ne ozbiljuješ virtualne natuknice jer slućene tegobe s realijama i neželjene zapetljancije s prozaičnošću svagdana uništavaju čar stalnog stanja, ako i iluzornog, blagdana. Koliko god to danas deplasirano, ironično ili otrcano zvučalo, ali ti su ljudi zarobljenici poante one pjesme s kojom smo se mi nekoć u mladosti beskrajno sprdali: „Sreća je lijepa samo dok se čeka...“ I tako ti jahači internetskim *poljima rumene kadulje* uvijek ostaju samo na početku. Pričao mi je ponosno jedan takav ovisnik o hormonu sretnog početka da je tijekom otprilike pet godina „upoznao“ više od dvije tisuće ljudi i s mnogima je od njih prijatelj. Strašno sam se zamislila nad sobom: postoji jedva desetak ljudi koje ja istinski doživljavam i nazivam svojim prijateljima. Užas kako me vrijeme pregazilo. Tja, čak se sjećam toga kako se prijateljstvo ili ljubav razvijaju u starim romanima. Recimo onima Jane Austen. Tlapnja. Puke predrasude iz ponosa koji će kad-tad dotući svijet *weba*. Osim toga, važnim tako postaje *posredovanje*, a pojava i riječ *neposrednost* puki je arhaizam.

Eto nedavno se jedna moja prijateljica sretno udala za tipa kojeg je upoznala na nekom američkom *single-siteu* za koji je čak platila mjesečnu članarinu od dvadesetak dolara — to

su uveli da bi se ozbiljnije doživljavalo članstvo u klubu osamljenika globalne mreže. Doduše, valja reći da je njezina sreća ipak od one vrste koja sadrži ponešto i odvažnosti i rizika. Ili kako god to već nazvali oni koji ne srljaju grlom u jagode ni u Mrežu. Naime, tog je muškarca poznavala iz elektroničkog dopisivanja, potom su nekoliko puta telefonski razgovarali i poslije samo tri tjedna, tijekom kojih su se uspjeli nekoliko puta posvađati i pomiriti, on ju je pozvao da dođe za Novu godinu na Floridu u kuću njegove majke. Odletjela je preko pola svijeta, za tri su se dana zaljubili, odlučili da ona odmah mora ostati s njim, on ju je romantično zaprosio i ona je rekla svoje sudbonosno „da“ na pragu pedesete. I tako su se nakon mjesec dana vjenčali. Nije se vratila u Hrvatsku. Tvrdila je da je sretna. Vjerovala sam joj. Ionako je već nekoliko godina prije toga u svome dubokom čemeru odlučila postati površnom. Da se spasi čamotinje. Naposljetku se ipak ispostavilo da je bajka kratko trajala i princ se prometnuo u prikrivenog alkoholičara, smutljivca i lažova. Razočarana, poslije devet mjeseci vratila se doma.

O tempora, o mores. Uostalom, gledano iz perspektive vječnosti, svi smo mi tek „u prolazu“ i rijetki ostave makar i površan trag na površini svijeta.

NEČISTOĆA I DUŠEVNA ČISTOĆA

Stvarno sam se iznenadila kad mi je nedavno znanac rekao da se posvađao s dugogodišnjim prijateljem zato što je ovaj kupio sredstva za čišćenje koja mu *nije* preporučio. Vrhunac razmirice bio je kad je prijatelj shvatio da moj znanac ima i krpu za pranje poda proizvođača kojeg smatra precijenjenim i lošim. Bijesno mu je zaklopio slušalicu. Uz psovku. E sad, zašto bi to mene zapanjilo? Ponajprije, uopće se ne sjećam da sam ikada s ijednom prijateljicom žučno raspravljala o *brandovima* krpa za pranje i svoj toj gomili sredstava koja čiste sve živo od neživoga i živoga, od kapljice kojih sve blista, od mirisa kojima omamljujete susjedstvo. Tu i tamo, kad je sezona velikog pospremanja, razmijenimo pokoje iskustvo kako je nešto lakše i brže. U nekoj, očito glupoj, naivnosti ne bih nikada očekivala da će muškarci, intelektualci naobraženi i s akademskim položajem, tratiti vrijeme na raspre o krpama za pod i prašinu. Čak ni ako su samci — dakle, ako nemaju ženu ili „ženu“, kako se lijepo i kratko naziva kućna pomoćnica, koja im obavlja prezrene poslove. (Hmm, zanimljivo, kaže moja prijateljica: „Izjava „imam ženu“ znači i „imam ženu koja mi posprema“, ali ako imaš vrt i vrtlara koji ga redovito održava, nećeš reći „imam muškarca/muža“...) Poznajem vrlo bogatog biznismena koji sve sam čisti jer se grozi pomisli da njegove stvari dodiruje nepoznata osoba i nikako ne želi uzeti „ženu“, tj. bedinericu. Zaista, zašto ti i takvi muškarci ne bi raspravljali o vrstama krpa za pranje? Pa neće valjda stalno tupiti po Lacanu, raspredati o digresijama na Freuda, tumačenjima Baudrillarda i osporavanju Derride.

Trice svakodnevice ispunjavaju tako velik dio našeg života, barem u tehničkom i vremenskom smislu, da se nekima čini posve opravdanim od toga raditi filozofiju, kultove, sekte, misterije, teorije. Sjetite se samo da postoje ljudi koji fobično ribaju ruke do krvi, fobično se boje zaraza pa nigdje osim iz sterilizatora u vlastitom domu ne prinose ustima čašu ili žlicu, paranoično love zrnca prašine u zraku, daju vam kiruršku masku kad želite pogledati njihovo djetesce, ili pak oni kojima stan uvijek izgleda kao izložbeni prostor itd. Nekoć je postojala ritualna čistoća, vjerska čistoća, zavjetna — obredi koji su čovjeka vraćali u duhovnu sferu i poticali ga da u svome životu uredi, u skladu s ritmom prirode, profane dimenzije življenja. Danas pak neki gaje kult posve neduhovne štoviše skroz materijalne, predmetne ili pak psihološke i neurotične, čak psihotične, čistoće koju, bez vjerskog ufanja ali s vjerskom predanošću, njeguje mnogo više ljudi nego što si zamišljamo mi koji živimo u vlastitoj blaženoj polovici „šporkice“. Napokon, ipak smo više ili manje podlegli agresivnim marketinškim kampanjama kemijske industrije u kojima nas bombardiraju sustavnije i

redovitije od mjestimičnih kiša tvrdeći da u naše osnovne potrebe spada i sterilno, aseptično životno okruženje.

Čini se da je većina nas u jednom trenutku života stekla odnos prema čišćenju. Ako nije pomodna ili snobovska poza, naslijedili smo ga u obitelji. Kad sam bila mala moja je majka mnogo radila i imala je vremena i snage tek za obavljanje najosnovnijega u kućanstvu. Tatin hobi i strast bilo je popravljanje starih auta, pa je poslije posla uvijek nešto nabijao i *šarafio* u garaži, vraćajući se u kuću sav prljav od maziva, ulja, koječega, i donoseći sa sobom dijelove koji su zahtijevali osobitu pozornost. Mama je znala bjesnjeti i trebalo joj je dvadesetak godina da napokon odustane od jambranja. Tako u našoj kući nikada nije vladao savršen red. U ranim tinejdžerskim godinama ja sam cijelu svoju sobu oblijepila posterima, a u vremenu zanosa kemijom okrenula sam ormar, stavila ga posred sobe i u jednom kutu uredila si mali kemijski laboratorij za eksperimente koji su ostavljali neugodan vonj po cijeloj kući ili pak ekspresionističke slike po zidovima i na stropu. Mama je čitala ženske časopise u kojima je pisalo da djeca rade koješta ne bi li razvila svoju ličnost i nakon nekih pokušaja borbe s budućom Curie, odustala je od treniranja strogoće — pod uvjetom da vrata moje sobe uvijek budu zatvorena kad nam dođu gosti. Potom je nakon mnogo godina došla moja sestra koja je već s 3-4 godine imala potrebu kreativno se izražavati. Na zidovima svoje sobe crtala je omiljene prizore sunca i cvijeća, a po podu rezuckala gomile papirića i slagala mozaike od vreće gumba — što joj je bila omiljena igra. Nakon što je svladala zidanje kuće lego-kockicama, uz tatinu stručnu asistenciju o osnovama građenja, jednoga dana kada je nekoliko sati bila bez nadzora, doslovce je u sobu dovukla cigle sa susjednog gradilišta, hrpu žbuke u svim kanticama koje je našla u kući, a što su sve maloj plavokosoj brbljavici šljakeri rado dali. Dok sam se vratila iz škole, nasred sobe izrastao je pravi pravcati zid, pomalo grbav, ali i s gomilom pijeska uokolo. To me dotuklo jer sam ja morala čistiti. U kućama i stanovima mojih prijateljica uglavnom se vidio standardni red. Otišla sam se isplakati kod tete Ane, susjede, koja je bila u mladosti obudovjela i u čijoj je kući uvijek vladao apsolutno savršen red koji me fascinirao. Čak je njezin maleni vrt, s gredicama „na crtu“, bio u takvu savršenom redu da mi se činilo kako se tamo korov uopće ni ne usuđuje izrasti. Dobrodušna teta Ana utješila me svojom slasnom tankom prhkom orehnjačom i savjetom koji nikad nisam zaboravila: „Dijete drago, lako je napraviti red, ali treba ga znati održavati.“

Dakle, tajna je bila u održavanju reda svakodnevnim malim naporima, a ne u tome da pustiš sve k vragu a onda se ubiješ od spremanja i čišćenja. Bilo mi je kojih 14-15 godina, ali tu lekciju nikada nisam zaboravila. Doduše, morala sam naučiti sestricu da se nasred kuće ne grade zidovi i da u svojoj sobi ne može imati pješčanik i gradilište. Ono važnije, naučila sam

disciplinirati sebe da red održavam namjesto da ga kampanjski uvodim kad nastane kaos. Taj pristup mi je olakšao život: po jednoj strani ne radim filozofiju i vjerske obrede od puke tehnikacije čišćenja i pranja, po drugoj u konačnici mi štedi vrijeme, živce i energiju. Na putovanjima, planinarenjima, posjetima selu, istraživanjima u zabitima, uz dječje nestašluke i one životne trenutke kad vam *Vim* i klor nisu baš prve misli, bila sam uvjerena da sam stekla normalan odnos prema čišćenju i čistoći.

Bila! Tja, sve je relativno. I uvjerenja labava. Otputovala sam, usred zime, s kolegicom u Moskvu na neki skup o književniku o kojem smo i mi trebale nešto reći. Organizator simpozija, koji nas je pozvao kao gošće, obećao je pobrinuti se za putovanje i smještaj. Nakon što smo sretno sletjele na Šeremetjevo, priopćio nam je već u zračnoj luci kako je došlo do nekih izmjena i da će nas smjestiti u stan profesorice koja također sudjeluje na skupu. Otpratili su nas, podzemnom željeznicom, do profesoričina stana koji se nama učinio strašno daleko, ali u moskovskim se relacijama to smatra pristojnim kvartom za intelektualnu elitu jer je blizu sveučilišta. Gospođa je profesorica na Akademiji za film i dramu, usto je predavala ruski strancima, osobno je poznavala Venedikta Jerofejeva i mnoge druge kultne likove ruske kulture. Ljubazna, pričljiva, zgođušna, pomno našminkana gospođa u četrdesetima, rastavljena, s kćeri koja se nedavno odselila. Sve krasno, osim što sam doslovce doživjela šok od prljavštine i neiskaziva užasnog stanja toga stana.

Zgrada je bila sagrađena početkom 1960-ih i u tome stanu otada ništa nije bilo oprano, ni prozori, ni podovi, ni kupaonica, ni zahodska školjka. Ni šalice za ruski čaj. Stan je zaudarao na mačju pišalinu i govna, a mačka se blaženo baškarila posred stola i capom gladila kruh i kolač koji nam je profesorica ponudila. Što da čovjek radi u ponoć u nepoznatu zasniježenom gradu, u zemlji u kojoj stranci ne mogu kamo im se prohtije? Ništa. Čeka pametnije jutro. U sobi koju nam je dodijelila, pod je prekrivao debeli meki sloj mucica prljavštine, papirića, mrtvih kukaca, koječega; na krevetu koji nam je priredila bila je posteljina tako prljava da se boja nije vidjela; k tome dvije male frotirske krpe kojima doma ne bih ni pod oprala, da nam posluže kao ručnici. U kupaonici je kada bila smeđe-zelenkasta, a dio poda prekriven slojem pljesnivih novina na kojima je mačka obavljala svoje fiziološke potrebe. Bila sam tako zgranuta da sam isprva zanijemjela, a potom se u samoobrani počela smijati i zbijati šalu s našom situacijom. Ukratko, noć smo provele nastojeći se ničega ne dotaći, a ujutro smo kupile kovčeg i pohitale u naše veleposlanstvo s molbom da nam nađu neki smještaj. Ili prvi avion za Zagreb. Ljubaznošću tadašnjeg kulturnog atašea ostale smo u Moskvi cijeli tjedan te odradile svoj e referate. Bilo nam je neugodno organizatoru skupa objasniti zašto smo bez riječi napustile profesoričin stan. Nismo htjele nikoga uvrijediti, slagale smo nešto o

pozivu iz veleposlanstva.

Sjajna životna lekcija. O krajnostima i životnim prioritetima. U vrijeme studija imala sam dečka čija je mama također bila profesorica stranih jezika koja se nije zamarala kućanskim poslovima. Bila je neobično draga, iznimno obrazovana žena koja je, što bi se reklo, mnogo svijeta vidjela. Došla bi s posla, donijela sa sobom kakav glamurozan ženski časopis ili novu knjigu, i u svom novozagrebačkom stanu loše socijalističke gradnje skuhalo si pravi engleski čaj, sjela na bidermajer fotelju koju je naslijedila od majke Bečanke, podigla noge na secesijski tabure i uživala u čitanju. Ili se pak uredila i otišla u kazalište ili kino. Pri tom je, recimo, sudoper bio doslovce prepun prljavog posuđa, sa znakovima plijesni, u kupaonici se oko košare za prljavo rublje gomilala nova hrpa, na pokućstvu je bio prst prašine, na hodniku je bilo pet velikih vreća za smeće. Beskrajno sam joj zavidjela na toj ležernosti i obećavala sebi da ću jednoga dana i ja biti takva. Još radim na tome, ali moskovsko mi je iskustvo uvelike pomoglo: čistoća je doista samo pola zdravlja, a pola šporkice i pola duševne nečistoće omogućuje nam kreativan i ležeran život.

A JEL' VI JEDETE ŽIVU JANJAD?

Shakespeareove vještice iz *Macbetha* stavljaju u kotao sastojke veoma zanimljiva zajedničkog podrijetla, da navedem neke: *otrovna crijeva, krastača, močvarna zmija, daždevnjaka oko, žabe palac, poskoka rašlje, sljepica žalac, šišmiša vunu, jezik vuka, guštera nogu, krilo čuka, bijele pasje zube, drob, žvale kučka morskog, ljudoždera, jetru Žida, jarca žuč, nos Turčina, usne Tatarina, tigra utrobu*. I tako bajaju oko vatre: „Ključaj, ključaj, težak slučaj: / Gori, vatro: kotle, ključaj!“ i na kraju, kad su se sastojci dobro proželi, sve to rashlade krvlju pavijana. Jer „Tad je juha čvrsto začarana.“ I što je zajedničko sastojcima? To što su životinjskoga porijekla! E, pa uslast — jer teoretski sve to ljudi-mesojedi-svejedi mogu i kusati. A to što su vještice u svoju juhu stavile samo korijen kukute i kalem tisovine iz biljnoga svijeta, više je nego poučno. Budući da je ovo tendenciozan tekst, kao okorjela vegetarijanka zaključit ću kako to znači da se ljudima zlo nanosi, eto čak i u vještičarenju, upravo životinjskim sastojcima.

Kada sam prije više od četvrt stoljeća postala vegetarijanka, nisam poznavala taj citat, nisam bila tendenciozna a isto tako gotovo ništa nisam znala o teoriji i praksi vegetarijanstva. Vegetarijanka [i mol im lektore da mi taj nominativ ne pretvore u tako grozno pomodan instrumental, jer se nimalo ne osjećam instrumentalno — barem ne u pogledu ove teme] postala sam iz zdravstvenih razloga i nisam to mistificirala niti tome pridavala ikakva ideološka ili viša etička, nedajbože mistična, značenja, zapravo niti ikakvo posebno značenje. Tada još ni *new age* nije bio aktualan. Bilo je to nešto osobno i privatno, ticalo se moga tijela. Bila sam dovoljno mlada i naivna da zaključim kako je posve svejedno što jedem sve dok je to u funkciji ugodnog i zdravog osjećaja, sklada s tijelom; i kao što se zapravo nikoga ne tiče koje tablete držim u ladici za lijekove, idem li nedjeljom na misu i nosim li crno ili ljubičasto donje rublje — tako se nikoga ne tiče što jedem. O, u kako sam u grdnoj zabludi bila! Čak i u krugu obitelji, moje je vegetarijanstvo primljeno, najblaže i uistinu pristojno rečeno, krajnje sumnjičavo: neki su bili uvjereni kako me zasigurno zavela kakva opskurna vjerska sekta, a na drugom su polu bili oni kojima je to bio konačan dokaz mojeg statusa familijarne „crne ovce“ i općenito uvrnutosti. Premda su se s vremenom uvjerali da ne nosim narančasti kaftan, da se nisam odselila u komunu, te stoga nema potrebe dječicu plašiti mnome, trunku su odahnuli — ali zazor je ostao.

Često sam imala dojam da se ljudi osjećaju, najčešće nesvjesno, ugroženima ako bih za stolom odbila tanjur sa sadržajem u kojem oni uživaju. Uzimanje hrane nije samo temeljni

nagon za opstankom, biološki individualni čin, nego i društveni — uzimanje istovjetne hrane simbolizira zajednički duh i porijeklo zajednice, ali i integrira pojedinca u skupinu. Mnogi, pa čak i danas kad se situacija uvelike promijenila i kad biti vegetarijancem nije zazorno, osjećaju potrebu da vas *uvrijede* i po mogućnosti *povrijede* zbog toga što ne jedete isto što i oni. Repertoar uvreda je širok i ovisi o obrazovanju, stupnju svijesti i maštovitosti. Zapravo su najbezazleniji oni priprosti bijednici koji se ne mogu sjetiti ničeg boljeg od toga da vas pitaju pasete li travu. Prava gnjavaža su oni koji si odmah uzimaju u misiju da vas vrata na pravi put i drže vam povijesno-ideološko-zdravstveno-nutricionističke prodičke, što sažeto iz moje perspektive zvuči: „Čovječanstvo se uzdiglo na žderanju mesine, a dokle je stiglo — eto živog dokaza.“ Uvjeravaju vas, dakle, navodno dobronamjerno, otprilike da ćete se uskoro teško razboljeti (ako kojim čudom još niste) jer će vam nedostajati npr. bjelančevina, enzima ili onih-i-ovih vitamina. A bilo je čak i onih koji su me pitali seksaju li se biljojedi drugačije od mesojeda.

Onomad, kad sam bila mlada, nedužna vegetarijanka, dobronamjerna i nadobudna, uglavnom bih se uvijek našla u situaciji da se skrušeno opravdam i silno ispričavam, kao da sam doista nešto kriva, tumačeći da imam zdravstvenih tegoba te da svoj izbor hrane nikom ne namećem te da je meni posve svejedno što oni jedu. Danas ću reći: da gospodo, vegetarijanke i vegetarijanci se seksaju bolje od mesoždera jer im je tijelo senzibilnije, podatnije zbog izostanka agresivnih agensa, a da ne spominjem kako imam u bolji okus i ugodniji tjelesni miris. Da, u većini slučajeva vegetarijanci su zdraviji, imunološki sustav im je otporniji, ne primaju ih se mnoge tzv. bolesti civiliziranog čovjeka — o čemu postoje brojna istraživanja. Osim toga, u većini slučajeva to su osobe osviještene i upućene u svakom pogledu — duhovnom, ekološkom, općeljudskom, kulturalnom. Ne znam točno kada, ali postoji trenutak u kojem se čak i vegetarijanstvo koje nije bilo potaknuto (katkad isforsiranim i pomodnim) etičkim ili duševnim razlozima i svrhom, pretvara u kvalitativan skok svijesti. Premda osobno poznajem nekoliko slučajeva, ne bih se usudila tvrditi da je to univerzalno pravilo, no ipak znakovito.

Onomad, prije više od četvrt stoljeća, vegetarijanci su u nas bili iznimno rijetke biljke i smatrali su nas autsajderima, štogod to značilo u zadanome kontekstu i vremenu. Primjerice, gotovo da nije bilo restorana u kojem ste mogli pojesti pristojan vegetarijanski obrok — sve bi se uvijek svodilo na priloge, koji su onda bili ili bljutavi ili nejestivi. Valjda su mislili da vegetarijanci uopće i ne moraju jesti, ili da mogu jesti splačine i pomije, iz na primjer kuhinja jadranskih hotela, koje se sastoje od podgrijanoga graška i mrkve iz konzerve ili raskuhanog krumpira. Nerijetko su me konobari nagovarali da pojedem juhu jer

da su meso iz nje već izvadili. Tada su najčešće vegetarijance zamišljali kao uvrnute osobe i anoreksičare. Najblaže rečeno. Budući da uopće nisam mršavica, štoviše i dapače, stalno su se čudili valjda i tome što sam uopće živa kad već tako dugo ne jedem meso. A i tome što uopće slasno jedem finu mi hranu. Bez obzira na to što ih ništa niste pitali, većina ljudi ima potrebu rastumačiti svoje stajalište prema hrani u trenutku kad doznaju da ima vegetarijanaca za stolom. Nema veze što to nikoga ne zanima — oni moraju potvrditi svoju pripadnost tradiciji, masi, krdu i svjesno ili nesvjesno dati na znanje da se to svijetlo naslijeđe čovječanstva u ovom trenutku oskvrnjuje.

Upravo zbog svega toga i obrane od agresije mesojeda morala sam proučavati literaturu o prehrani općenito, a napose o vegetarijanstvu. Tako ispada da, čak i kad bi moj organizam to danas podnio, a što nije vjerojatno, više nikada ne bih jela meso jer to sada ne bih mogla učiniti iz razloga savjesti i svijesti. Zato što „meso jest ubojstvo“ — da skratim priču! Po drugoj strani pak, danas već ima mnogo vegetarijanca, svakim ih je danom sve više i to više nije društveno opskurna pojava, koliko god još bili manjinska skupina. Eto, danas se ipak malo tko iščuđava nad onima koji ne jedu meso — učinjen je korak dalje: oni obaviješteni pitaju vas jeste li vegan ili vegetarijanac ili možda čak makrobiotičar. Svatko će se sjetiti nekog slavnog vegetarijanca iz prošlosti, poput Pitagore ili Leonarda da Vinciја ili Einsteina i Majke Tereze, a uglavnom neizgovorene ostat će brojne pogubne mesne činjenice: od bezazlene konstatacije da mnogi ne bi jeli meso kad bi sami morali zaklati i zubima trgati životinjske komade, pa do većini nepoznate činjenice da ljudski rod otprilike u petoj-šestoj godini gubi enzim za probavljanje mlijeka (nisu stari ljudi bez razloga govorili: „Mlijeko je za djecu.“) te da je masovna konzumacija mliječnih proizvoda novijeg datuma i rezultat tržišne manipulacije.[1] Neki imaju potrebu ispričati se i reći kako su npr. meso sveli na piletinu i ribu, a i to vrlo rijetko, da ne jedu crveno meso, da razmišljaju o trajnom vegetarijanstvu. Razveselilo me kad sam u nekoj antropološkoj studiji o mesu pročitala kako neki teoretičari misle da će jedenje mesa zapravo uskoro postati nešto zazorno, društveno neprihvatljivo, nezdravo i vulgarno poput pušenja ili drogiranja, ili drugim riječima: uskoro će se naši potomci stidjeti onoga što smo mi nazivali dobrim zalogajem. Kažu, kada bi klaonice imale staklene zidove, svi bismo bili vegetarijanci. U to ne vjerujem — ipak je još mnogo, odveć mnogo, onih kojima ubijanje i prolijevanje krvi nije ni odbojno niti moralno dvojbeno. Naposljetku, meso je dokaz njihove moći nad prirodom, tj. životinjama.

I tako, postala sam osviještena vegetarijanka, premda i dalje nenametljiva jer mi se i sada čini kako to i jest svojstveno takvom izboru: neagresivnost. No ne nužno i tiho trpljenje. Stoga, kad sljedeći put sjednete za stol s vegetarijancem — ostavite ga u miru da uživa u

jelu. A možda se sjetite i ove radikalne misli Lava Tolstoja, koji je i sam bio biljojed: „Dokle god su naša tijela živi grobovi ubijenih životinja, kako možemo očekivati da će život na Zemlji biti bolji.“

BILJEŠKA

[1] O čemu sjajno i iskreno piše ugledna američka nutricionistkinja Marion Nestle u novoj knjizi znakovita naslova *What to eat* (Što jesti). Tako primjerice, jedan od važnijih razloga intenzivnog razvoja mljekarske industrije i agresivnog reklamiranja mliječnih proizvoda jest činjenica da svaki mliječni proizvod plaćamo na najmanje tri načina: izravno u trgovini, neizravno iz poreza kojim se podupiru proizvođači mlijeka i također indirektno iz poreza iz kojeg se plaćaju poticaji za uzgoj kukuruza i soje što se rabi za prehranu stoke. Inače, nutricionisti kažu: „Da, mlijeko je zdravo. Za telad.“ Michael Klaper to je ustvrdio još radikalnije: „Ljudskom tijelu kravlje mlijeko treba jednako koliko i pseće, kobilje ili žirafino.“ Mlijeko s farmi prepuno je antibiotika kojima kljukaju krave zato što ih cijede onkraj svih prirodnih mogućnosti. Mliječni pak proizvodi prepuni su kemije...

RASPRODAJA I DUHOVITE ŽENE

Mjesto čak uopće nije bitno, no dogodilo se to na najjužnijoj točki Sjedinjenih Američkih Država, u gradu Key Westu, legendarnom po tome što se za vedra dana odande vidi Kuba i što su u njemu životno i umjetničko utočište našli slavni ljudi od pera, Ernest Hemingway, Tennessee Williams i John Audobon.

No, to je sad turističko svetište, a od malog ribarskog mjesta ostale su samo zakonom zaštićene drvene kuće pastelnih boja (nedužnog) ženskog donjeg rublja. Tamo, dakle, šećući glavnom ulicom, a što ujedno znači minijaturnom alejom potrošačkog društva, među mnogobrojnim trgovinama bila je i ta poznate marke anatomske, zdrave, ekološke i poprilično skupe obuće. Nad trgovinom se njihao natpis: „Rasprodaja“. Mi u čudu jer rasprodaju tog artikla u Europi nismo vidjeli, to više što modeli baš i ne podliježu modnim trendovima. Uđosmo i, naravno, kupismo svoj e anatomske, zdrave, ekološke i skupe natikače. Prodao nam ih je ljubazni, ali ne pretjerano, prodavač s držanjem liječnika ili plemenskog vrača jer da biste dobili nozi savršeno prijanjajuću šlapu, mora vam uzeti točnu mjeru stopala. Onda ode iza paravana i donese kutiju, otvori vam je pred nosom s izrazom lica kao da je to sad, ovoga trena, iščarobirao samo za taj jedan i jedinstven par nožica vaših čarobnih, pa vas posjedne i delikatno natakne obuću na boso stopalo. Isprobali smo nekoliko modela, a on je svaki put nešto znalački i lapidarno komentirao — kao da se (lukavo) šturim riječima brani od neukosti. Oh, kako smo samo bili sretni što napokon američko tlo možemo gaziti europskim đonom, koji smo, koje li sreće, nevjerovatno povoljno dobili.

Vukli smo tako noge užarenim asfaltom Key Westa i prezirno gledali turiste u redu za bar „Sloppy Joe’s“, u kojem je Hemingway laktirao šank, a vjerojatno i brisao pod hlačama. Nama se više svidjela kamena „posuda“ u vrtu njegove kuće. Kao pojilo za šezdesetak mačaka, njegovih mezimica, postavila ju je četvrta zakonita pišćeva. Trik je u tome što je ta kamena „posuda“ pisoar iz onog istog bara za koji turistima danas masno naplaćuju. „Papa“ (Hemingwayev nadimak) pisoar je donio jedne noći svojoj dragoj goropadnici na dar — da ismije bijes zbog njegovog oblokavanja. Za osvetu, ona je pisoar dala zabetonirati u dvorište kao pojilište za mačke, koje je Papa obožavao do patoloških razmjera. Jednom mu je tako dolutala mačka sa šest prstiju na prednjim capama. Imala je poseban status, s vremenom je otjerala druge i napučila imanje svojim potomstvom. Danas turistima pokazuju samo te šestoprste mačketine koje se nadmeno i dokono izležavaju, tuste od preobilja.

Dokaza da je Pauline bila duhovita u toj kući ima još. Primjerice, dala je napraviti bazen u dvorištu, što je tih tridesetih godina dvadesetog stoljeća u američkoj zabiti bilo ravno senzaciji. Dok je Hemingway na afričkim safarijima lovio samoga sebe, Pauline je potrošila cijelo bogatstvo, pa je bazen koštao više nego kuća. Kad se Papa vratio i vidio račune, spopao ga je neizmjeran bijes. Na kraju je izvadio iz džepa kovanicu, bacio je Pauline pred noge i rekao: „Rasipnice, evo uzmi i zadnji penny koji imam.“ Pauline je novčić na istom mjestu postavila kao spomenik: s postoljem i zaštitom od habanja ili dugoprstih namjernika.

Sve će vam to za pristojnu napojnicu nakon što završi službeni obilazak kuće, ispričati kustos koji nevjerojatno podsjeća na Hemingwaya. Poslije smo doznali da ih upravo prema tom kriteriju i zapošljavaju u memorijalnoj kući, dok u baru „Sloppy Joe’s“ održavaju čak godišnje natjecanje u sličnosti Hemingwayu — uz lokanje do besvijesti. Natjecanja za žensku domišljatost i sličnost Paulini nema.

Šećemo mi tako Key Westom i skupljamo pikanterije, nasjedamo na glupave zamke za turiste i razočarano kušamo znamenitu „key lime pie“. Naime, svake se večeri, mi bismo rekli, na rivi održava „šou u sumrak“. Reklamira se kao da je u najmanju ruku spektakl, kad tamo — okupi se nekoliko frikova (npr. tobožnji suvremeni Houdini koji se iskobelja iz svih lanaca i okova, iako je i malom djetetu jasno da je stvar namještena) i cirkuskih otpadnika (dreser domaćih mačaka koje je, namjesto lavova, natjerao da skaču kroz plamteći obruč) koji okupljenim znatiželjnicima pokazuju svoje vještine, potom sa šeširom idu uokolo i ubiru harač, pa ako ne ubacite pristojnu sumu, u stanju su vas i izvrijeđati. Uz taj bizarni sumračni šou pojavljuju se mjesne tetice i bakice u živopisnoj odjeći i sa šeširom obilno urešenim plastičnim voćem. One prodaju kriške, navodno, izvorne pite od limete iz okolice. Malo prhkog tijesta i bljutave kreme s okusom limete nije nas baš razgalilo.

Uporno smo obilazili sve tričave znamenitosti navedene u vodiču svjetske marke i velike reputacije. Tek nakon nekoliko dana, dok smo ne znam koji put prolazili glavnom ulicom, strefi me munja: natpis „Rasprodaja“ na prodavaonici naših dragocjenih natikača bio je tamo — stalno. Bila je to bočno na fasadu pričvršćena željezna ploča, koja se klatila na vjetru i tropskim kišama, izlizana po rubovima i s tek izbliza uočljivim pukotinama u boji. U izlogu, pak, od sunca apšisani veliki natpis na papiru. Pocrvenjela sam od poniženja, bijesa, uvrijeđenosti i vlastite gluposti. Da, naše potrošačko oko vidjelo je samo „Rasprodaja“, ali ne i taj bizarni detalj trgovačkoga genija koji ga je onamo stavio. Obuzeti željom i pomamom za posjedovanjem, nismo uočili da je natpis „Rasprodaja“ udica-varalica. Ali riba ne zna — dok ne proguta. Da, rasprodaja! Kupljeno-prodano! Taknuto-maknuto!

Postiđena, natikače sam spremila na dno dna kovčega i nisam ih nosila sljedeće dvije godine da me ne podsjećaju na vlastitu glupost. Kad je bol poraza minula, pol ako sam navikavala svoja stopala na anatomske, zdrave, ekološke i skupe papuče, koje se, doznala sam poslije, u Europi prodaju uglavnom po istoj cijeni, pa čak i jeftinije.

No, nije to poanta priče. Pouka je u tome da često i ljude uzimamo, da ne kažem, kupujemo, na isti način: oni neskriveno nose natpis, a mi se zavaravamo kako su nešto drugo. Onda, čak bez povoda i uzroka, tek pukim slučajem ili grešnim prstom sudbine, naglo progledamo — i razočaramo se. Ali zašto? Natpis je bio tu, a naše vlastite želje (ili pohlepa) projicirane u tom trenutku, nemaju ništa sa stanjem stvari. Tek toliko, i oprez — čuvajte se natpisa „Rasprodaja“ i kad poznato ime stoji iza.

Ili kako bi to rekla Dolly Parton: „Vicevi o glupim plavušama uopće me ne vrijeđaju — dobro znam da nisam glupa... a znam da nisam ni plavuša.“

PROZAC, ILI NA ČEMU GOD DA SI TI

Nedavno su svi članovi jedne domaće udruge ljudi koji se, recimo to tako, bave pisanjem u bilo kojem obliku, dobili mail s oglasom za radno mjesto tekstopisca u privatnoj televizijskoj kući. Osim što bi ta osoba morala imati sposobnosti proizvodjenja svih vrsta tekstova, od reklama i slogana, preko najava i offova za dokumentarce do scenarija, tražile su se i neke posebne karakterne crte. E, to je bilo zanimljivo. Naime, pod obvezno se traži da budući sveznajući tekstopisac bude spreman na kompromise, da ne smije biti samovoljan i tašt tj. da se ne smije „furati“ na ego trip, nego mora biti timski igrač spreman raditi i pod pritiskom. No, dobro, može se reći kako takav mora biti svatko tko radi u nekom kolektivu, a znamo da se to osobito odnosi na niži i srednji menadžment kakve veće tvrtke ili korporacije. Međutim, slijedi i poseban dodatak o poželjnim osobinama potencijalnog zaposlenika: mora biti srdačan i vesele ćudi jer naprasiti iz te medijske kuće odmah dobiju vrtinjak. K tome se mora odnositi prema kolegama s poštovanjem. (Za potrebe ovog teksta nije sad važan uvjet, tobože šaljivo u zbilji dodan, kako bi bilo poželjno da se na oglas javi rasna plavuša do 35 godina starosti — jer to ipak ulazi u spolno-rodnu tematiku, čak osobitu vrstu — ako i pasivnog — zlostavljanja i segregacije.)

Možda se nekome cijeli taj oglas ne čini neobičnim, ali mene je *još jednom* podsjetio kako se i u nas širi zaraza onoga što bi se moglo nazvati „imperativom prozak raspoloženja“: želite li biti uspješni, napredovati u karijeri, zarađivati u novokapitalističkim tvrtkama, ne samo da se morate riješiti svih opterećenja iz privatnog života (što ne znači da nećete biti pasivan svjedok i/ili žrtva šefova svih fela), nego se usto morate podrediti (nametnutom, lažnom ili izvještačenom) kolektivnom raspoloženju. Ne, ne, nemate pravo biti loše volje, mrzovoljni, tužni, neraspoloženi, nedruželjubivi — da sad ne spominjem „teže“ oblike duševnih stanja. Vojnik u službi profita svoju tjeskobu izjutra zaključa u stanu s protuprovalnim vratima i na posao odlazi lakim korakom droida koji ne sumnja u misiju. Od korporativnog zaposlenika se očekuje da uvijek zrači optimizmom, vedrinom, srdačnošću, susretljivošću, osmijehom *a la* mlad Mjesec.

Možda sam anakrona ili „samo“ *moron* (koji više nitko ne želi prevesti kao „budala“ ili „šašavica“ — jer to, valjda, ne zvuči dovoljno *in*). To mi se čini naprosto neprirodnim i neizvedivim. K vragu, samo zdravorazumski gledajući: pa svatko ima loših dana, kad nema volje za osmijeh od uha do uha, kad nema živaca za kolege gnjavatore ili gnjide, kad nema želuca za povlađivanje karijernom šefu, kad nema energije za greške ili bedastoće

nižepozicioniranih (dodvorica, čankoliza, popapućenih opanaka — što god bili), a nekmoli vlastite. A ne, to je ukinuto. Eventualno si kod kuće ili u slobodno vrijeme, ako ga uopće imate, možete dopustiti da nemate živaca, želuca, volje ili energije; možete si dati oduška recimo na stadionu ili ispuhati se na familiji; otresti se na posilnog, susjeda, prolaznika, nedužnu dušu na kakvu šalteru i slično. Ali, na poslu ima da budete savršeno uštimani u mehanizam u kojem se kotačići podmazuju i osobinama vaše ličnosti, karakternim crtama, duševnim stanjem i možebit genskim naslijeđem temperamenta i ćudi.

A kako to postići ako niste nadčovjek? Svojedobno mi je znanica koja se davno odselila u New York pričala da se družila sa škvadrom koja je radila na Wall Streetu i da su svi bili „na nečemu“. To „na nečemu“ je širokog raspona, od općepoznatog šmrkanja koke i pušenja trave, gutanja metamfetamina, preko Prozaca, Xanaxa i drugih antidepresiva ili tableta za dizanje raspoloženja, pa do psihoterapije i kompulzivnog pohađanja raznih tečajeva za ispiranje mozga, uklanjanje samosvojnosti i uniformiranje ličnosti. Budući da se od uspješnih očekuje da uvijek budu *high*, ako se takvima nisu rodili — oni to postižu različitim umjetnim načinima. Zato je poslije Viagre, upravo Prozac najprodavaniji lijek — kažu da u Americi te stvari — fluoksetina — ima već u okolišu, u vodi i tlu kamo je dospio izlučivanjem iz tijela korisnika. Malo kemije i eto čuda: uvijek ste vedri, veseli, dobroćudni, optimistični, nasmijani, svi vas vole i penjete se korporacijskim ljestvama; valjda tek kad dobijete ured na najvišem katu imate pravo na malo sebe, ako vam je išta ostalo.

Za potrebe ove teme isključuju se oni kojima je taj lijek doista potreban za liječenje teške bolesti. Naime, kako je biokemija dokazala, ozbiljnu depresiju uzrokuju kemijske promjene u mozgu. Navodno su neka istraživanja pokazala kako je učinkovitost „običnih“ antidepresiva, dakle onih kojima se ne liječe klinički slučajevi i psihoze, veoma sporna. Dakako, riječ je o tome da za ovaj slučaj Prozac može biti i metaforičan, pa nije važan način na koji se postiže dobro raspoloženje nego vanjska prisila za tim — makar si to i umislili. Ono što je meni u tome sporno jest sama činjenica da se već u oglasu za posao od nekoga očekuje da bude *uvijek* veseo i dobre volje. Budući da i mi slijedimo svjetske trendove, tako ćemo sve više i u nas viđati te uvijek nasmijane dobrovoljčike, ljude u *prozak raspoloženju*. Samo zato da ne dobiju otkaz. Bit će da nakon nekog vremena, uz vježbu ili kemiju, *whatever, prozak raspoloženje* doista postane dio ličnosti. Jednom davno Goethe je rekao kako se čovjekov karakter može iščitati iz toga čemu se smije — e pa, jadni stari genij danas bi bio tako zbunjen i smućen pred uvijek nasmijanim zaposlenicima ispeglanih odijela, ispeglanih tijela i ispeglanih ličnosti.

Eh, u Goetheovo doba prave su dame otmjeno bile slabih živaca, nosile mirišljave soli u torbici za omaglice i njegovale svoju paletu *iskazanih* osjećaja više nego ten. Tankočutni mladići tugaljiva lika bili su poželjni članovi svakog društva koje je držalo do sebe. Umjetnici su prema definiciji bili melankolični (osobito pjesnici), hiroviti ili naprasiti. Gospoda su pak imala pravo na gnjev, majke na zabrinutost, udovice na dugo žalovanje, stari ljudi na grintanje. Sreća je bila rijedak kratak trenutak (koji se pamtio) — odatle i svi ti silni mitovi i potraga za njom. [Doduše, po drugoj strani postojala je i strašna stigma duševnog bolesnika; zastrašujuća je povijest njihova tretmana u zapadnjačkoj civilizaciji, ostaci koje se i dalje osjećaju u zatucanim sredinama. No, to je posebna tema, a spominjem je samo zato da se ne bi pomislilo kako sam je smetnula s uma.]

Ali, što imamo danas kad i mafijašima trebaju psihoanaliza i antidepresivi? Kažu: duševne su bolesti samo kemijska neravnoteža u mozgu. I uz pomoć kemije mogu se jednostavno riješiti: ružičaste tablete za ružičaste misli. Farmaceutska industrija odlično trži: oni trljaju ruke, mi imamo osmijeh Džokera iz Batmana. Čak i kad je posrijedi puki placebo. Tko još mari je li se serotonin, suvremena esencija sreće, doista izlučio u napet organizam, koji se potom „opustio“. I prepustio. Čemu god. Ovisnosti? Paaa... da, i to — ne samo o stvari unesenoj u organizam, nego i o trajnom stanju sreće. Vječna radost? Nekoć je sreća bila onkraj stvarnoga života — u Nigdjezemskoj, u raj, u sljedećoj inkarnaciji, u utrnuću. Bila je rijedak od bogova darovan prolazan trenutak. Za odabrane. Što bi rekao Alexander Pope — za sreću je vrijedilo živjeti, ali bogme i mrijeti. A onda je, u duhu svoga doba, neki Diderotov enciklopedijski suradnik postavio strašno pitanje: „Nemaju li svi pravo na sreću?“ Kad su već s Francuskom revolucijom svi stekli raznorazna prava, navodno. Aklamacijom je prihvaćeno (razumna manjina, kako to biva, nikad nije dovoljno glasna ili moćna) da sva ljudska bića imaju pravo na sreću. Ali, nekako u to doba i malo poslije, Bog više nije bio nadležan za podjelu sreće, pa se postavilo pitanje tko će preuzeti odgovornost za distribuciju? Sreća više nije bila ni u nadležnosti mitologije, ni filozofije, niti vjere. A nje je trebalo sve više jer, primjerice, na početku 18. stoljeća u Europi je bilo oko 120 milijuna duša, a na kraju više od 180 milijuna tražilaca prava na trajno zadovoljstvo. I tako je sreća postala trgovačka roba, a ne metafizička ili teološka kategorija. Osim povlaštenim klasama, valjalo je i puku i neukima i siromašnima (duhom) omogućiti da steknu sreću. A stjecali su je kupnjom. Materijalnih dobara. Više se nije trebalo spoznati sebe, učiti, misliti, hlepiti za nedostižnim pa čak ni vjerovati da bi se bilo sretnim. Naposljetku, da sažmem priču i povijest: danas je sreća postala obvezan *lifestyle* dodatak, pa ako je iz nekih nastranih razloga ne prakticirate (javno), morate je potražiti u farmakopeji (čak i kad ne znate što je to). Lucidni je kroničar suvremenosti ustvrdio da se zamaglila granica između liječenja i

zabave, između fiksiranja i samougađanja.

Ukinute su nijanse u javnosti dopustivih iskazivanja raspoloženja. Tako zapravo ni liječnike, ni terapeute, ni farmaceute, naposljetku mahom ni njihovu klijentelu više nije briga postoji li razlika između depresije i tjeskobe, potištenosti, bezvoljnosti, natmurenosti, turobnosti, nujnosti, malodušnosti, elegičnosti, tugaljivosti, plačljivosti, sjete, tuge, utučenosti, jada, puke lijenosti i tome slično. Međutim, zajedno s melankolijom zapravo je dokinuto i istinsko veselje. Kemijski osmijeh ne potječe od istinske dobre volje, vedrine, ozarenosti, poletnosti, žovijalnosti, žustrosti, razdraganosti, nepatvorenog optimizma. Kao da sve mora bit *fah*. U kutijicama iz apoteke skriva se iluzija da smo ovladali svoj im duševnim stanjima, raspoloženjima ili čak (urođenim) temperamentom. Nije više riječ o tome da ćemo za tom vrstom pomoći posegnuti kad smo doista u krajnje bezizlaznoj situaciji, životnome škripcu, u teškoj bolesti i boli zbog smrti bližnjega, u nenadoknadivu gubitku... A ne, progutat ćemo te tablete sreće uvijek kad nam se čini da nam ne ide sve baš kao po špagi ili ne klizi kao po loju, kad se stvari ne odvijaju kako smo željeli, kad nije sve savršeno i glatko. Više nitko ne trpi od zubobolje, pa zašto bi od duševne boli! Bolni zub daš iščupati pa ugradiš savršeni porculanski, duševnu patnju iskorijeniš čarobnim pripravkom iz epruvete. [Eto zašto su danas sve više osmijesi uniformni: „hardver“ potječe iz iste tvornice porculana, a softver iz iste farmaceutske industrije.] Veličanje patnji duše u umjetnosti minulih epoha, sad je počesto samo sentimentalni kičeraž ili patetičnost za izrugivanje.

Tja, ali život je čupav i okrutan, bol i smrt sastavni su mu dio. Stres je drugo ime za svagdan. Blaženi su blagdani rijetki petki. Netko je rekao da je za one koji *misle* ljudski život komedija, a za one koji *osjećaju* tragedija. A što je za one koji su tupi/ravnodušni/umrtvljeni jer su na nečemu? Simulakr? Hoćemo li uskoro vjerovati da nam je sreća (za)dana u genskoj mapi? I to zato što se tamo nalazi i gen za dominantno raspoloženje. U skladu s tim i onom davnašnjom poslovicom da je (otprilike) svatko kovač svoje sreće, gutat ćemo zdušno pripravke SSRI-ja (tj. selektivne inhibitore ponovne pohrane serotonina, kao što su Prozac i Zoloft), kao i benzodiazepine (npr. Xanax) ne bismo li si stvorili novu narav.

Hmm, nije li don Quijote na kraju svoga putovanja spoznao da je bolje putovati nego stići na cilj? Hej, to je metafora za život — da budem bukvalna! Želimo li putovati ne osjećajući i ne misleći? Camus je tvrdio da Sizifa trebamo smatrati sretnim. To, naravno, ne znači da gura svoju stijenu blaženo isceren! Na čemu bi on bio kad bismo ga danas izmislili? Bogme, moralo bi biti žestoko.

Stoga, prije nego što *prozak raspoloženje* postane zakon, priuštite si malo zlovolje,

mrzovolje, čangrizavnosti, malodušja i drugih duševnih stanja i raspoloženja u kojima su se naši stari smjeli baškariti bez grižnje savjesti da čine nešto neprilično ili po društvo štetno. Ako su nam napretkom civilizacije i razvojem demokracije svima zajamčili pravo na sreću, valjda onda ipak imamo pravo i na dozu iskazivanja nesreće! Ukinemo li duševne boli kako ćemo znat i kad smo jako sretni? Sužavanjem skale osjećaja sakatimo i sebe i nadolazeće generacije kojima ćemo uskratiti pravovremeni uvid u punu lepezu ljudske duševnosti. Tijekom povijesti kvaka je uvijek bila u tanahnim nijansama, a ne u krajnostima.

ŠLAJM U PLUĆIMA I ŠLAJM U KURIKULUMU

Kad sam prestala pušiti, najprije sam brojila dane od toga povijesnog događaja, potom tjedne, pa mjesece, a sada bogme brojim i godine. I dalje računam, sjećam se, ljudi me podsjećaju i pitaju: „Kad si prestala pušiti?“ Tako vrijeme računaju svi kojima je nešto uskraćeno: sloboda, voljeni, dobra raznih vrsta, oni koji su u nevolji. Ispada da se i dalje osjećam uskraćenom zato što ne pušim, ali i da mi je trajna odrednica, utetovirana u životopis: „bivši pušač“. Digresija: čak i krajnje rodno osviještene i naobražene slušateljice morat će priznati da je riječ „pušačica“ u našem jeziku poprilično asocijativno obilježena, pa gramatička rodna dosljednost u ovom slučaju kolidira s kolokvijalnom uporabom riječi. Dakle, bivši pušač — kao bivši robijaš, kao bivši ubojica, kao samoubojica. Ne možeš izbrisati iz životnog kartona. Masnim slovima piše: ovisnik! Jednom ovisnik — uvijek sumnjiv. Imaš šljajm u plućima i šljajm u kurikulumu.

I to samo zato što postoji neka svjetska urota protiv pušača i duhana. Sigurna sam. Zato sam gnjevna. Neki moćan lobi, netko slizan s vlasti, pokrenuo je kampanju o štetnosti pušenja. Zbog nekih svojih profita. Dakako, najprije u Americi — ali ne zato što su tamo Indijanci odavno popušili sve što su imali, pa i same sebe, nego i zato što se tamo najlakše manipulira. Navikli su da im to rade: da ih uvjeravaju što je dobro za njih, pojedince ali ponajprije naciju u cjelini. Sve popuše, masovno. Jest da to nije politički korektno reći, ali nije ni politički korektno proganjati pušače. No dobro, hoćete reći da kampanja protiv pušenja nije političko pitanje?! A tko je preživio 11. rujna u Twinsima? PUSAČI — koji su stajali ispred zgrade i odavali se pogubnom poroku! Budući da u SAD-u smijete pušiti još samo na cesti ili u vlastitoj samostojećoj kući (u stanu ne!). Da parafraziram Michela Houellebecqa: područje borbe se sužava. Doduše, on je ustvrdio kako se širi područje borbe seksualnog liberalizma, ali budući da je Francuz, iz zemlje u kojoj se još smije pušiti, koji se obogatio pljunuvši zapadnom svijetu istinu u lice o njihovoj impotenciji pa sad živi na nekom svome irskom otočiću, boli ga briga za to širi li se ili sužava područje borbe pušačkog liberalizma — on na svome otoku puši kao lokomotiva. I nudi seks svakoj novinarki koja si dadne truda da dođe napraviti intervju s njim. Ne zna se kakav. Blago njemu jer uživa u najblaženijim trenucima izmišljenim za cigaretu: poslije jela i poslije seksa. Eh, to su (bili) gušti... A ironija je da je Irska prva europska zemlja koja je uvela posvemašnju zabranu pušenja posvuda — doduše nema još pokazatelja piju li Irci zbog toga manje piva u pubovima, kao što će Talijanima biti žao kad statistika pokaže da su ispili manje espressa i kapučina zato što nisu smjeli zapaliti

uz kavu. Najavljuju i nama sužavanje područja pušačkog liberalizma. To, zapravo, nije najgore u cijeloj toj stvari i svjetskoj zavjeri.

Ma dajte, pogledajte, što su nam učinili! Ispiru nam mozak. Poručuju nam: danas puši samo zadnja fukara. Slabići, bijednici, luzeri. Dah im je poput pepeljare koju su zaboravili isprazniti, bljak!, pluća su im gnojne rane, fuj!, ten pepeljast kao pepeo u koji će se pretvoriti u svojim najboljim godinama ako ne prestanu s tom gnusnom navikom, jooj! Žive strvine. Gubavci našeg doba. Ti odurni samodestruktivni nedodirljivi k tome truju druge oko sebe jerbo u svojoj sebičnoj ovisnosti ne mare za dišne putove i zdravlje onih koji im se nađu u blizini. Kojekakva ova-i-ona, često s pridjevom „ugledna“ ili „relevantna“ znanstvena istraživanja potvrdila su štetnost duhana po ljudski organizam. Tja, bez teksta sam. *Da bi reč rekla!* Svaka čast, ali kampanja poprima oblik hajke! Ne mogu vjerovati da se država najednom tako, iz čista mira, brine za moje zdravlje, a pri tome me drži u neznanju što se sve nalazi u hrani koju jedem, vodi koju pijem, zraku koji udišem, mentalnim otrovima koje mi s ukrasnim vrpčama servira u medijima, porezima koje mi tahijevski otima. Možda je farmaceutski lobi u svijetu postao moćniji od duhanskog pa žele da se ljudi kljukaju sedativima, antidepresivima i sličnom kemijom — namjesto da lijepo zapale kad se uzrujaju. Ne znam. Ali znam da tu nešto smrdi. A nisu stari čikovi.

Pa gdje su oni bezbrižni dani kada je cigareta bila drug u nevolji, trankvilizant pri stresu, užitak u veselju, svojevrсни dio karaktera osobe, simbol stanovitih situacija!? Što će sad: izrezivati iz starih filmova kadrove s cigaretom i viskijem — jer danas u filmovima svi piju vodu, negaziranu po mogućnosti, i idu se znojiti u teretanu? Cccc... Hoće li Humphrey Bogart bez cigarete ikada moći prići Lauren Bacall, otvoriti *zippo* i pripaliti joj cigaretu? Tko bi se zagledao u tog neuglednog tipa s govornom manom da nije tako savršeno i u pravi čas palio cigarete osamljenim damama za šankom neke od boga zaboravljene birtije? Što će ostati od američke kulture i sna o „zadnjoj granici“ ako kauboj ne bude mogao, nakon što otpuše dim baruta s vrha cijevi, otpuhnuti i dim cigarete?! Hoće li francuski bistroi imati i umjetničku privlačnost i spontanost neukrotive sudbine ako ne budete mogli od privlačna muškarca ili žene za susjednim stolom tražiti vatre? K vragu, hoće li današnji klinci uopće znati što to znači „tražiti vatre“?! Urotnici su zavladaali čak i slobodoumnom Nizozemskom — pa imamo apsurd da se u za to određenim kafićima smije pušiti marihuana, ali ne i duhan. Državni službenik može vam oteti džoint iz usta, odnijeti ga na analizu i ako se pokaže da ste miješali travu s duhanom, nagrabusiste. Poroci budućnosti bit će u tabletama, prahu ili ekranima. Potomci će biti uskraćeni za mnoga zadovoljstva. Hmm, doduše, možda se ipak i varam. Ne znam pouzdano što je primjerice Pitagori bio izazov i zabrana — budući da je

svojim sljedbenicima zabranio jesti grah. (Za one koji ne znaju: u to doba još nije bio duhana na Starom kontinentu. Možda je bio samo politički zadržat jer su se u to doba izbori provodili tako da ubaciš zrno graha u kacigu odabranog kandidata.)

Kako bilo da bilo, proučila sam hrpu građe o štetnosti duhana i mogu vam reći: ako neke najgore podatke usporedite, bit ćete zbunjeni jer nema dosljednosti. Kao što zapravo ne znamo da li nam vitaminski pripravci koriste ili štete, ako nam uopće trebaju. No, ipak — otkako sam prestala pušiti nisam zapalila, ali nikoga tko je to učinio u mojoj, pardon, nazočnosti, nisam osudila. S kojim pravom? Prestala sam pušiti zato što se šljajm u mojim plućima čuo u radijskim snimkama i kao bivšu radijsku novinarku koja je nekoć svoje tekstove čitala bez stanki i rezova, bilo me sram što moram nekoliko puta prekidati snimanje da bih izgovorila tekst od nekoliko minuta. Previše sam pušila, a nisam bila disciplinirana da se ograničim na pokoji dim užitka. Što mi je i dan-danas žao. Kad sam prestala pušiti, osjećala sam se dva-tri mjeseca teško bolesnom. K tome, bila sam duboko nesretna. Povrh svega sam se, zbog poremećaja u metabolizmu, udebljala iako katkad čak danima nisam jela ništa osim dvije-tri jabuke. Onda sam zbog toga bila još nesretnija. Naposljetku, ispada da je rezultat nepušenja sve u svemu negativan —možda mi se više nije čuo šljajm u plućima i mogla sam se popeti na peti kat, ali duševno mi je stanje bilo porazno. Nakon tri-četiri mjeseca patnje motiv da u ponoć ne odem susjeda žicati cigaretu postala je upravo ta proživljena patnja. „K vragu“, rekla bih samoj sebi, „nećeš valjda to još jednom proživljavati!“ I tako nisam propušila. Ne govorim o tome slavodobitno. Prošlo je dugih osam godina i smatram se izliječenom: prema podacima iz literature opasnost od povratka ovisnosti smanjuje se nakon pete godine. Kao što se nakon pet godina smanjuje mogućnost remisije liječenoga raka. Bit će da bolesti i ovisnosti imaju neke svoje cikluse.

I tako, čuvam svoje lule — kao spomenar na dane bezbrižnosti i podsjetnik na cikluse — brišem prašinu s njih, okrenem se na ulici za nekim tko prođe dimeći fini duhan i uživam časak u mirisu. Svakome tko me želi slušati, strastveno pripovijedam kako sam jednom davno ugostila švicarsku novinarku koja me naučila uživanju u luli. Promatrala sam ritual punjenja lule koji je radila svake večeri, na kraju radnog dana. Ona je to bila pomnivo razradila: natočila bi si čašu engleskog šeri vina, pribor za lulu i nekoliko vrećica duhana stavila bi pred sebe pa se posvetila punjenju. Obred me se dojmio poput japanske pripreve čaja. U tome i jest bit obreda: usredotočenost. Nisam probala njezinu lulu jer se lule ne posuđuju, ali ubrzo sam i sama nabavila nekoliko te stala izučavati duhanske mješavine. Nisam se upisala u Klub pušača lula niti su me zanimala njihova natjecanja. Ostao je to moj mali obred za posebno vrijeme, za opuštanje ili pojačavanje ugođe. Nezaboravan je miris

plemenitog duhana kojem je dodana kap finog francuskog konjaka... duge zimske večeri kad studen vani prodire u kosti, a lula grije dušu. omamljujuća polaganost kojom prsti blago gnječe duhan dok ga umeću u tijelo lule i nježan pokret držanja kamiša... Ah, slatko li je sanjariti!

I dalje negujem toleranciju spram pušača. Područje borbe ionako se neumoljivo sužava.

ZABLUDE O MJERI ZA MJERU

Pain is inevitable. Suffering is optional.

M. Kathleen Casey

Kad sam bila posve mala, mislila sam da je na visokim planinama jako vruće jer da su blizu Suncu. Poslije sam previše čitala znanstvenu fantastiku i zamišljala da će se svijet iz temelja promijeniti kad ja narastem — naravno, na bolje. U srednjoj školi sam čvrsto vjerovala da ću za marljivo učenje uvijek dobiti peticu i da su u kušnjama mladenačkih previranja stečena prijateljstva vječna i neporeciva; odnosno, da ću za svaku uloženu energiju dobiti ekvivalent — bila riječ o intelektualnom naporu svladavanja gradiva ili emocionalnom angažmanu u ljudskim odnosima. Tijekom studija ushićivala me objektivna uzvišenost znanstvenog mišljenja, očaravala aureola oko nekih znanstvenih autoriteta, ali istodobno i magična privlačnost Castanedinog učenja: jer eto, svemirci nisu došli i promijenili svijet, ali mogu promijeniti svoj um i drugačije percipirati svijet. Kad sam se zaljubila, mislila sam da ako ja za tu ljubav idem „u vatru, u vodu, u nabujalu rijeku“, da će mi istom mjerom biti i uzvraćeno; kad sam jednom muškarcu rekla „da“, za mene je to bilo zauvijek. No, kad sam se prvi put zaposlila, jer posao nije bio ono što sam tada doista željela, govorila sam da je to samo privremeno, a kad tamo — potrajalo je. Kako do nedavno govorila sam sebi da ću jednom nadoknaditi ovo-i-ono, sve dok mi nije postalo jasno da nema u boga dana za propušteno. Ukratko, stalno sam živjela u nekim zabludama, a počesto imala i iluzije. Lišila bih se jednih, pa stekla druge. Dakako, uopće si ne umišljam da sam jedinstven slučaj. Fenomen je univerzalan, ali eto ne mogu a da se, prešavši dobrano više od polovice statistički očekivanog životnog vijeka, ne začudim nad nekim njegovim aspektima i njihovu porijeklu.

Pristojno odgojen čovjek trudit će se uzvratiti za darovano. Primjerice, platiti kavu ili ručak prijatelju, kolegi ili suradniku u podjednakom broju u slučajeva kolikom je primio; uzvratiti dar u jednakoj vrijednosti ili s jednakom pažnjom; odazvati se selidbi, proslavi, krstikama i karminama. Načelno, trebali bismo dobiti onoliko i ono što damo. Mjera za mjeru. Tja, *načelno*!? U bajkama koje nam čitaju od malih nogu i mnogim (da ne hulim vlastitu struku i kažem većini) tek ponešto u detaljima prerađenim klasičnim pričama za velike koje zovemo romanima, *načelno* postoji ravnoteža između onoga što damo i dobijemo, između patnje i

veselja, između kazne i nagrade — ukratko: između dobra i zla. I koliko god većina doista drevnih bajki bila okrutna, čemu su tek u drugoj polovici 20. stoljeća počeli prigovarati predani svećenici božice Psihoanalize, zarana nam nesvjesno i neosjetno ucijepe slutnju, koja potom preraste u misao i uvjerenje — da doista postoji stanovita konačna ravnoteža u Univerzumu, da pravda uvijek pobjeđuje, da je svako zlo za neko dobro, da poslije kiše dolazi sunce, da se godišnja doba redovito smjenjuju, da se isto istim vraća, da su život i smrt ravnopravni... Kao jednadžba u matematici, kao formula u kemiji — ono s lijeve strane znaka jednakosti mora biti ekvivalentno onom s desne. Plitice vage moraju se poravnati. Ni tvar ni energija ne mogu nestati, elem biti uzalud uloženi — u newtonovskom svijetu fizikalnih zakona i grimmovskom svijetu bajkovitog načela „milo za drago“. Ali, bilo je tome jednoć tako u svijetu prije pojave kvantne mehanike i *joysticka* namjesto knjiških korica.

S onim pravom, čak i po cijenu da to bude svojevrsni sentimentalni cinizam, koje mi daje težina životnog iskustva, kažem: u uvjerenju da postoji pravedna univerzalna mjera ravnoteže ostanu živjeti naivni i nadobudni, nedužne svijesti koje počesto nazivamo djetinjima. Pritom misi im na one koji ne mogu iz te i takve svoje kože, a ne na one kojima kraljevstvo Božje pripada poradi „siromašna“ duha. Poslužimo li se prikladnom slikovitošću statističke zvonolike krivulje i izrazimo žargonski, stvar i stoje ovako: danas su na lijevom kraju te krivulje nadobudni idealisti, glupe naivčine, lakovjerni namagarčeni, prostodušna janjad i slična svojta od vrste u uzumicanju i izumiranju; na desnom pak kraj u ambiciozni materijalisti, nezajažljivi laktaroši, čudovišni karijeristi, prepredeni grebatori i slična bratija iz roda grabežljivaca i strvinara. Evolucionističke teorije o tome ili nagađaju ili šute. Eugeničke teorije su rekle svoje, a bogme ponešto i ostvarile, javno ili potajice. Naposljetku tu je riječ o tome da biologiju valja zamijeniti sociologijom, a sociobiologija se nije baš probila u prve znanstveno-popularne redove. Ali, tko joj je kriv za to — a ima tako sjajnu građu!

Dakle, spoznaja da život nije najapstraktnija od svih znanosti — matematika, a bogme nije ni najegzaktnija od svih znanosti — kemija, može biti prilično bolna, da ne kažem pogubna; katkad akutno plane, katkad preraste u kronično stanje. Savršeno vladanje jednadžbama trećeg stupnja neće vas automatski učiniti uspješnim u suvremenu svijetu, koliko god to govorilo ponešto ili ništa o kvocijentu inteligencije ili sposobnosti za apstraktno mišljenje. Besprijeckorno rješavanje kemijskih formula neće vam priskrbiti kamen mudraca kojim ćete se alkemijskom čarolijom dokopati eliksira mladosti, trajne sreće i blagostanja, a još manje vladanja svijetom. Premda, uzgred budi rečeno, svijetom uvelike vladaju magovi kemijske i farmaceutske industrije, ali nisu nakanili otkriti eliksir vječnosti nego eliksir profita. Stoga,

živite li u uvjerenju da zakoni ravnoteže vladaju univerzumom, živjet ćete u zabludama i iluzijama! Odnosno možda samo nedužne zablude djetinjstva zamijenite za iluzije zrele dobi. Što je, u nekoj mjeri, neizbježno i prirodno. Mjera za mjeru. Crnohumorno rečeno, nije *nedobro* sve dok iluzije niste nadomjestili lakanovskim deluzijama.

Čini mi se da valja ipak izbjegavati poistovjećivanje zablude i iluzije. Zablude se doimaju nekako bezazlenijima, možda ih se lakše riješiti — poništavaju ih neprijeporne spoznaje, poništava ih malo misaonog truda ili dobre volje, korjenito ih uništava iskustveni udarac. Poput kakvih izraslina su koje se odstrane jednim oštrim, preciznim rezom. Mrvicu zaboli, protrljaš bolno mjesto i ideš dalje. Ne postoji opasnost da će se čovjekova životna „kuća“ urušiti ako ostane bez koje cigle zablude. Iluzije su pak dublje ukorijenjene u mentalno tkivo, razgranalo im se korijenje i slijepilo s podlogom, pa prožima mnoge aspekte psihičkog života; gdje kad ga posve prožme, a bilježimo i da su gdje god neke velike ideje poput ludila obuzimale pojedinačne svijesti. U takvim se slučajevima ljudima događa da se gubitkom temeljne iluzije izjutra probude na ruševinama vlastita života. Neke velike, duboke, trajne iluzije kolektivnog su porijekla, a ima i onih koje su idealizacije raznih vrsta. U svakom slučaju, iluzije su teško iskorjenjive, jer počesto metastaziraju. Za razliku od zabluda, mnoge od njih ne gubimo ni sa starošću — valjda zato da bismo imali paket iluzija za ponijeti u lijes. Doduše, teško je jasno i nedvojbeno, još manje jednom zauvijek, razlučiti zablude od iluzija jer to razlikovanje uvelike ovisi o pojedinačnom slučaju, kriterijima, dobu, kontekstu, okolnostima.

Ipak, izgleda da su zamisli o potrebi za uspostavljanjem ravnoteže, na misaonoj, imaginarnoj i simboličkoj razini, od davnina univerzalno raširene u ljudskim zajednicama. Navodno nam ta spoznaja, znanstveno osviještena ili u maglovitu stanju mita, potječe od prirode, promatranja prirodnih pojava i usklađivanja s njima. Evo jednog danas pomalo bizarnog primjera: antropolozi su zabilježili da su u nekim australskim plemenima bili uobičajeni obredi vraćanja „mjere za mjeru“ — ako bi se djetetu dogodila nezgoda, njegovi bližnji bi se štapom ili bumerangom udarali po glavi sve do krvi — bili su uvjereni da će tako dijete osloboditi boli. Ili pak: ako bi se tko nespretnošću ili kakogod drukčije podrugivao nekom iz skupine, prekršitelj bi zamolio nekog od prisutnih da ga udara po glavi sve dok ne potekne krv. Tako se stvari vrate na svoje mjesto, a osoba kojoj se podrugivalo i sama sudjeluje u veselju. To je, navodno, trebalo nešto dokazati. Možda i jest, koliko god bilo na staklenim nogama čak i u misli devetnaestog stoljeća.

U međuvremenu se ipak dogodio kvantni skok, a mi smo s na š im iluzijama ostali u

arhaičnom dobu. A u kvantnom svijetu ništa ne znamo o kauzalnim vezama, vremenskom kontinuumu ili kartezijanskoj protežnosti prostora. U svijetu kvantne mehanike ne postoji mjera za mjeru niti ravnoteža između dviju strana jednadžbe. Doduše, to je sve u svemu uvelike puki spekulativni svijet fizičara s filozofijskom imaginacijom, ali ne možemo zanemariti taj veliki prevrat u zapadnjačkoj misli. Kao što ne možemo zanemariti da je prirodna ravnoteža puka romantičarska iluzija zanesenjaka pjesničke imaginacije, jer tim je područjem zavladała teorija kaosa. I nije li se tako trebala urušiti cijela ta neuravnotežena građevina načinjena od prastarih, po inerciji preživjelih, iluzija i zabluda?

Između ostaloga, na primjer, riječ je o tome da danas doista nema nikakva jamstva niti utemeljenja, iskustvenog ili teorijskog u tvrdnjama: da pravda stigne prijestupnike i grešnike, da se zlo zlom vraća, da svatko dobije što ga sljedi, da je svako zlo za neko dobro, da se izjednačavaju sveto i profano, da dobro najčešće odnosi prevagu nad zlim, život nad smrću, da sile svjetlosti redovito svladavaju sile mraka... Jer ufamo se: da je odnos između tih oprečnih sila obrnut, život ne bi bio moguć; a svjedočimo tome da se nastavlja, štoviše — teži daljnjem razvoju.

Sve su to samo apstraktne, nepotkrijepljene generalizacije kojima se tješimo, kojima si vidamo duševne rane i cijelimo povrede, dajemo smisao svojoj opstojnosti, djelovanju, težnjama. Umišljam si da se to dijelom događa i zato što su puste žrtve onih s desne strane krivulje s vremenom morale smisliti i neke kolektivne mehanizme obrane — jer bilo je odveć slučajeva u kojima nisu mogle funkcionirati individualne defanzivne snage. Tako su iznašle utjecište u pomisli da pravda kad-tad bude zadovoljena. Ili što bi moja posestrica iz takve duhovne mi svojte rekla u trenucima ogorčenja: „...i slično bla bla bla što nam je suptilno podmetnuto s ideologijom kršćanstva. Nema pravde. Nije svijet tako ustrojen. Vladaju agresivni, pokvareni, ružni, zli.“

Jest, nasuprot onome kako su nas u djetinjstvu učili da lukava lija uvijek dolija ili da okrutna narav okrutnome vuku okrutno dođe glave, da zla vještica završi u kotlu, poslije moramo spoznati da su makijavelističke osobine veoma poželjne za svekolik životni probitak te da su grabežljivci visoko postavljeni na, dogovorno prihvaćenoj, ljestvici društvene evolucije. Ispada da smo prvo morali prihvatiti iluzije i zablude da bismo uopće mogli zagaziti u davno prije nas ustrojeno društvo. Kako je tko usput tijekom odrastanja otresao sa sebe taj istodobno dragocjen i mučan teret rajskog stanja uma i duše, tako je zauzimao nove pozicije za ostvarenje svojih ciljeva i želja. Pa što god to bilo. Što brže ih se otresao, to je brže stjecao attribute koje je smatrao poželjnim za uspjeh. Pa što god to bilo. U skladu s time

ubrzo shvatimo da onaj tko visoko leti nikad ne padne nisko, nego se negdje dočeka; da pametniji ne popuštaju jer nemaju kome, a još manje zašto; da više ljudi (što je samo eufemizam za gomilu) ne da ne zna bolje, nego zamalo uvijek ima krivo; ili pak na kraju krajeva — da u nabildanom zdravom tijelu ne prebiva, prema definiciji, zdrav duh.

Odbacimo li sve zablude, lišimo li se svih iluzija — hoćemo li postati, recimo, svecima? Naravno da nećemo. U budizmu se time postiže stanje nirvane, ali u našoj običnoj svakodnevnici i dalje smo suočeni sa svojim ograničenjima. Možebit da poradi toga postanemo malodušni, ravnodušni ili gnjevni — već prema izboru — na biranje nam je. Naime, kao što je tehnološka revolucija nadmašila naše biološko ustrojstvo i (za sada) ne možemo pospješiti evoluciju, tako nismo doživjeli ni kvantni skok svijesti nakon što su nam duh nadmašile vlastite teorije. Zato u nama i dalje žive brojni arhetipski entiteti raznoraznih vrsta: od poslovice s izrečenim zabludama koje je vrijeme davno poništilo pa do moćnih iluzija o zbilji i njezinim očitovanjima. Kao što nam naše oko zbog tromosti priskrbљуje optičke iluzije, tako naš um iz duhovnog naslijeđa čovječanstva crpi varke druge vrste. Dogodi se katkad da su iluzije važnije od zbilje. Naposljetku, zar bi bile moguće ikakve revolucije da nije bilo iluzija? Zar je zaljubljenost moguća bez iluzija?

I tako poput haljina koje sam prerasla nastojim svako toliko izbaciti iz ormara stare zablude i iluzorne predodžbe — između ostaloga i zato, valjda, da bude mjesta za nove. Međutim, kažu, samo tako se može steći nešto mudrosti — jer odbaciti otrcane zablude (što je vrlo različito od otrcanih istina!) i iznošene iluzije doista je jedina istinski vrijedna metoda učenja na vlastitim greškama.

Jadranka Pintarić

Rođena 1961. godine. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Radila je kao novinarka u kulturi na radiju i televiziji, pisala za novine i časopise. Uređivanjem knjiga kontinuirano se bavi od 1994. godine, radila je za nekoliko nakladničkih kuća, a danas kao vanjska urednica. Potpisala je više od šesto izdanja, književnih, publicističkih, znanstvenih, umjetničkih. Od 2000. do 2008. bila je u statusu samostalne umjetnice u Hrvatskoj zajednici samostalnih umjetnika u kategoriji književnog kritičara. Priče je objavljivala na 3. programu Hrvatskog radija i raznim književnim časopisima. Živi i radi u Zagrebu.

Objavila: *U smjeru meridijana* (književne kritike, 2003); *Kamate na ljubavne uzdahe : ogledi o tankoćutnosti* (proze, 2008); *Dobro sam i ostale laži* (priče, 2020).

Biblioteka Online

knjiga 239

Jadranka Pintarić

KAMATE NA LJUBAVNE UZDAHE

ogledi o tankoćutnosti

© 2023 **Jadranka Pintarić**

© za elektroničko izdanje: **Društvo za promicanje književnosti**
na novim medijima, 2023

Izdavač

Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, Zagreb

Za izdavača

Krešimir Pintarić

Urednik

Davor Ivankovac

Fotografija

congerdesign / Pixabay.com

Objavljeno

10. rujna 2023.

ISBN 978-953-374-145-1 (HTML)

ISBN 978-953-374-146-8 (EPUB bez DRM)

ISBN 978-953-374-147-5 (PDF)

ISBN 978-953-374-148-2 (MOBI)

Prvo izdanje

Profil International, Zagreb, 2008.

**Knjiga je objavljena uz financijsku potporu
Grada Zagreba i Ministarstva kulture i medija
Republike Hrvatske.**